

प्रकरण II

**व्यवहारांचे लेखापरीक्षण:
राज्य शासकीय विभाग**

प्रकरण II

व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: शासकीय विभाग

शासकीय विभागांच्या व्यवहारांच्या लेखापरीक्षणात संसाधनांच्या व्यवस्थापनातील कमतरता व नियमितता, औचित्य आणि मितव्ययता यांच्या निकषांच्या पालन करण्यातील अपयशाची उदाहरणे सविस्तरपणे खाली निदर्शनास आणली आहेत.

गृह विभाग

2.1 महाराष्ट्र राज्य उत्पादन शुल्क विभागाचे कामकाज

2.1.1 प्रस्तावना

मनुष्याने सेवन करण्याजोगे अल्कोहोलयुक्त मद्य, मादक औषधिद्रव्य किंवा भांग, अफू किंवा कोणताही इतर उत्पादन शुल्क योग्य पदार्थ जेव्हा ते राज्यात किंवा राज्याबाहेरून आयात केले, निर्यात केले, परिवहन केले, बाळगण्यात आले, उत्पादित केले किंवा विकले असल्यास, त्यावरील अपव्ययनियंत्रक कर हे राज्य उत्पादन शुल्क आहे.

राज्य उत्पादन शुल्क विभागाचे मुख्य कार्य महाराष्ट्र दारूबंदी अधिनियम, 1949 (अधिनियम) नुसार विविध परवाने जारी करणे, पिण्यायोग्य मद्यावर¹ उत्पादन शुल्क वसूल करणे आणि विविध नियंत्रणे लागू करणे हे आहे. वस्तू व सेवा कर कायदा 2017 लागू झाल्यानंतरही, राज्य उत्पादन शुल्क हे वस्तू व सेवा करामध्ये (जीएसटी) समाविष्ट करण्यात आले नाही.

राज्य उत्पादन शुल्काच्या प्राप्तीमध्ये प्रामुख्याने भारतीय बनावटीचे विदेशी मद्य, विदेशी मद्य, देशी मद्य, बिअर, वाइन यावरील आकारणीय उत्पादन शुल्क, उत्पादक, घाऊक विक्रेते, किरकोळ विक्रेते, परवानाधारक आवारात अल्कोहोलयुक्त पेय विक्रीचे बार आणि क्लब यावरील परवाना शुल्क, परवाने एका नावावरून दुसऱ्या नावावर, भागीदाराचा प्रवेश/निवृत्ती आणि एका ठिकाणावरून दुसऱ्या ठिकाणी हस्तांतरित करण्यासाठीचे विशेषाधिकार शुल्क, उत्पादक आणि घाऊक विक्रेत्यांच्या आवारात उत्पादन शुल्क अधिकाऱ्यांच्या तैनातीसाठीचे पर्यवेक्षण शुल्क आणि शुद्ध स्पिरिट, अति शुद्ध अल्कोहोल, भारतीय बनावटीचे विदेशी मद्य आणि बिअरच्या वाहतुकीसाठी

¹ महाराष्ट्र डिस्टिलेशन ऑफ स्पिरिटच्या कलम 2(m) आणि पिण्यायोग्य मद्य निर्मिती नियम, 1966 नुसार “पिण्यायोग्य मद्य” म्हणजे गाळण्याच्या प्रक्रियेद्वारे किंवा सार, रंग आणि चव आणणारे पदार्थासोबत स्पिरिटचे संयुग करून किंवा मिश्रित करून उत्पादित केलेले ब्रँडी, व्हिस्की, रम, जिन किंवा इतर कोणतेही मद्य.

वाहतूक शुल्क यांचा समावेश असतो. अबकारी महसुलाचा मोठा भाग उत्पादन शुल्क आणि परवाना शुल्कातून येतो.

2.1.2 संघटनात्मक संरचना

अतिरिक्त मुख्य सचिव (एसीएस) (राज्य उत्पादन शुल्क), गृह विभाग हे या अधिनियमाच्या अंमलबजावणीसाठी शासकीय पातळीवरील प्रशासकीय अधिकारी आहेत. राज्य उत्पादन शुल्क आयुक्त (आयुक्त) हे विभागाचे कार्यात्मक प्रमुख आहेत आणि विभागाच्या कामकाजावर संपूर्ण नियंत्रण ठेवतात आणि अधिनियमांतर्गत अपीलीय अधिकार्यांचा वापर करतात. आयुक्त यांना एक अतिरिक्त आयुक्त, संचालक (अंमलबजावणी आणि दक्षता), एक मुख्य लेखा अधिकारी, दोन सह आयुक्त, चार उप आयुक्त आणि चार सहाय्यक आयुक्त साहाय्य करतात. विभागीय उप आयुक्त (डीडीसी) यांच्या नेतृत्वाखाली आठ² विभाग आहेत. जिल्हा स्तरावर, आठ विभागांतर्गत 36 राज्य उत्पादन शुल्क अधीक्षक (एसएसई) यांच्याद्वारे अधिनियमांच्या आणि नियमांच्या तरतुदींचे प्रशासन केल्या जाते. प्रत्येक डिस्टिलरीमधील उत्पादन शुल्काचे पर्यवेक्षण तेथे तैनात असलेल्या उत्पादन शुल्क अधिकाऱ्यांकडे सोपविले जाते.

2.1.3 लेखापरीक्षणाची उद्दिष्टे

महाराष्ट्र राज्य उत्पादन शुल्क विभागाचे कामकाज यावरील विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण हे सुनिश्चित करण्यासाठी केले गेले की :

1. महाराष्ट्र दारूबंदी अधिनियम, 1949 आणि त्यांतर्गत बनवलेल्या विविध नियमांच्या तरतुदींचे पालन केले जाते की नाही;
2. लागू अधिनियमांची आणि नियमांची योग्य अंमलबजावणी सुनिश्चित करून महसूल संकलन इष्टतम होते की नाही;
3. कायद्याच्या तरतुदींनुसार महसुलाच्या थकबाकीचा पाठपुरावा केला जातो आणि वसूल केला जातो की नाही; आणि
4. विभागामध्ये आंतरिक लेखापरीक्षणासह प्रभावी आंतरिक नियंत्रण प्रणाली आहे की नाही.

2.1.4 लेखापरीक्षण निकष

विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षणासाठी लेखापरीक्षण निकष खालील अधिनियमांच्या आणि नियमांच्या तरतुदींमधून घेतले गेले आहेत:

- महाराष्ट्र दारूबंदी अधिनियम, 1949 (अधिनियम)

² पूर्वी शासन निर्णय दि.05.01.2022 द्वारे सहा विभाग आणि दोन नवीन विभाग तयार केले गेले परंतु 31.3.2022 नंतर कार्यान्वित झाले.

- बॉम्बे दारूबंदी (विशेषाधिकार फी) नियम, 1954 (नियम, 1954)
- महाराष्ट्र पिण्यायोग्य मद्य (परवान्यांचे प्रदान, नूतनीकरण किंवा चालू ठेवणे यासाठी कालावधी आणि शुल्क) नियम, 1996 (नियम, 1996)
- महाराष्ट्र पिण्यायोग्य मद्य (अधिकतम किरकोळ किंमती निश्चित करणे) नियम, 1996 (एमपीएल निर्धारण नियम, 1996)
- महाराष्ट्र बिअर व वाइनचे उत्पादन नियम, 1966 (नियम, 1966)
- महाराष्ट्र देशी मद्य नियम, 1973 (नियम, 1973)
- बॉम्बे विदेशी मद्य नियम, 1953 (नियम, 1953) आणि
- शासन/आयुक्त यांनी वेळोवेळी जारी केलेल्या अधिसूचना/परिपत्रके इत्यादि.

2.1.5 लेखापरीक्षणाची नमूना पद्धती आणि व्याप्ती

महाराष्ट्राच्या 36 जिल्ह्यांपैकी, तीन जिल्ह्यांत³ संपूर्ण दारूबंदी होती. लेखापरीक्षणाद्वारे दोन शिखर युनिट्स, म्हणजे शासन स्तरावरील प्रशासकीय प्राधिकारी म्हणून अतिरिक्त मुख्य सचिव आणि विभागाचे कार्यात्मक प्रमुख म्हणून आयुक्त, या व्यतिरिक्त उरलेल्या 33 जिल्ह्यांपैकी 13 जिल्हे⁴ (39 टक्के) उच्च/योग्य/कमी जोखमीच्या स्तरामध्ये स्तरीकृत करून निवडण्यात आले.

लेखापरीक्षणाने सन 2017-18 ते 2021-22 या पाच वर्षांच्या कालावधीसंबंधी अभिलेख्यांची तपासणी केली. प्रवेश परिषद 13.05.2022 रोजी आणि निर्गमन परिषद 23.02.2023 रोजी आयोजित करण्यात आली होती. क्षेत्रीय लेखापरीक्षण 30 मे 2022 पासून 26 ऑगस्ट 2022 पर्यंत निवडक कार्यालयांमध्ये अभिलेख्यांची तपासणी करून करण्यात आले.

2.1.6 लेखापरीक्षण निष्कर्ष

परवाना शुल्क, पर्यवेक्षण शुल्क आणि विशेषाधिकार शुल्क यांची कमी आकारणी/आकारणी न करणे, उत्पादन शुल्काची अनियमित माफी देणे, शुल्काची कमी मागणी करणे यावरील तपशीलवार लेखापरीक्षण निष्कर्षांची पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केली आहे:

³ चंद्रपूर (जून 2021 पासून बंदी रद्द करण्यात आली), गडचिरोली आणि वर्धा.

⁴ औरंगाबाद, नाशिक, पुणे, अहमदनगर, रायगड, नागपूर, सातारा, पालघर, मुंबई उपनगर, मुंबई शहर, कोल्हापूर, बुलढाणा, जळगाव

2.1.6.1 उत्पादक, घाऊक विक्रेते/किरकोळ विक्रेत्यांकडून परवाना नूतनीकरण शुल्काची कमी वसुली /वसुली न करणे

अधिनियमाच्या कलम 53 नुसार, आयुक्तांनी दरवर्षी जारी केलेल्या अधिसूचनेद्वारे अधिसूचित केलेले परवाना/परवाना नूतनीकरण शुल्क प्रदान केल्यानंतर सर्व परवाने, परवानग्या, पासेस किंवा प्राधिकारपत्र जारी केल्या जाईल.

याशिवाय, अधिनियमाच्या कलम 114(1) नुसार, देणी प्रदान करण्यात कसूर झाल्यास, रकमेवर ते देय झाल्याच्या तारखेपासून दरमहा दोन टक्के दराने व्याज आकारणीय असते.

लेखापरीक्षाच्या निदर्शनास आले (मे ते ऑगस्ट 2022) की निवडलेल्या जिल्ह्यांमध्ये, लेखापरीक्षाच्या कालावधीत ₹ 0.15 कोटी इतक्या परवाना नूतनीकरण शुल्काची व विलंबाने प्रदान केलेल्या रकमेवर ₹ 0.22 कोटी व्याजाची कमी वसुली झाल्याची प्रकरणे परिशिष्ट 2.1.1 आणि परिशिष्ट 2.1.2 मध्ये दिल्याप्रमाणे होती.

पूर्वीच्या कालावधीतील परवाना नूतनीकरण शुल्काच्या कमी प्रदानाचे नंतरच्या कालावधीत समायोजन, उत्पादन स्तराचा चुकीचा वापर आणि परवाना शुल्काची चुकीची गणना या घटना परिशिष्ट 2.1.1 आणि परिशिष्ट 2.1.2 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे दहा प्रकरणांमध्ये निदर्शनास आल्या.

निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने सर्व प्रकरणांबाबत आक्षेप मान्य केले (जून 2023).

2.1.6.2 उत्पादक, घाऊक विक्रेते/किरकोळ विक्रेत्यांकडून पर्यवेक्षण शुल्काची कमी वसुली

अधिनियमाच्या कलम 58(A) मधील तरतुदीनुसार, राज्य शासन सामान्य किंवा विशेष आदेशाने निर्देश देऊ शकते की उत्पादन शुल्क योग्य वस्तूंच्या प्राप्त्या, उत्पादन, साठा, परिवहन, निर्यात इत्यादींशी संबंधित सर्व व्यवहारांवर राज्य उत्पादन शुल्क कर्मचाऱ्यांनी⁵ पर्यवेक्षण ठेवणे आवश्यक आहे आणि परवानाधारकाच्या परिसरात नियुक्त केलेल्या कर्मचाऱ्यांचा खर्च आयुक्तांनी वेळोवेळी निर्धारित केलेल्या दरांवर वसूल करावयाचा आहे. पर्यवेक्षण शुल्कामध्ये वेतन, महागाई भत्ता (डीए), शहर प्रतिपुरक भत्ता (सीसीए), घर भाडे भत्ता (एचआरए) (निवासाची सोय नसलेल्या बाबतीत), रजा वेतन आणि पेन्शन अंशदान यांचा समावेश होतो. वित्त विभागाद्वारे वेतनमान/महागाई भत्त्यात जेव्हा केव्हा संशोधन अधिसूचित केल्या जाते तेव्हा पर्यवेक्षण शुल्काचे दर सुधारित केले जातात. अशाप्रकारे, उपरोक्त प्रावधान

⁵ उप अधीक्षक, निरीक्षक, उप-निरीक्षक, सहायक उप-निरीक्षक आणि हवालदार.

परवानाधारकाच्या परिसरात कर्मचारी नियुक्त करण्याच्या खर्चाची वसुली करण्याची तरतूद प्रदान करते.

अधिनियमाचे कलम 114, तरतूद करते की कलम 58A अंतर्गत नियुक्त केलेल्या पर्यवेक्षण कर्मचाऱ्यांचा खर्च देय तारखेच्या आत किंवा विहित कालावधीत प्रदान न केल्यास, तो देय तारखेपासून दरमहा दोन टक्के दराने सरळ व्याजासह वसूल केला जाईल.

लेखापरीक्षणाच्या लक्षात आले (जून ते ऑगस्ट 2022) की तक्ता 1 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे वित्त विभागाने अधिसूचित केल्यानुसार आणि आयुक्त, यांच्याद्वारे परिचालित केल्यानुसार सुधारित दर लागू न केल्यामुळे पाच जिल्ह्यांतील निवडलेल्या 26 पैकी 13 उत्पादक युनिट्सच्या बाबतीत ₹1.01 कोटी पर्यवेक्षण शुल्क आणि विलंबाने प्रदान केल्यामुळे त्यावर देय व्याज ₹0.19 कोटींची कमी वसुली झाल्याची प्रकरणे होती.

तक्ता 1: जुलै 2019 ते जून 2022 दरम्यान पर्यवेक्षण शुल्काची कमी वसुली

(₹ लाखांमध्ये)

अ. क्र.	कार्यालयाचे नाव	युनिट्स ची संख्या	समाविष्ट कालावधी	देय पर्यवेक्षण शुल्क	वसूल केलेले पर्यवेक्षण शुल्क	पर्यवेक्षण शुल्काचे कमी प्रदान	विलंबित प्रदानावर 2 टक्के दराने व्याज
1	2	3		4	6	7	8
1	अधीक्षक राज्य उत्पादन शुल्क, औरंगाबाद	6	जानेवारी 2020 ते जून 2022	318.42	270.03	48.38	4.33
2	अधीक्षक राज्य उत्पादन शुल्क, कोल्हापूर	1	जुलै 2021 ते जून 2022	38.83	33.95	4.88	0.24
3	अधीक्षक राज्य उत्पादन शुल्क, नाशिक	2	जुलै 2019 ते जून 2022	160.20	143.81	16.38	2.65
4	अधीक्षक राज्य उत्पादन शुल्क, पुणे	1	जुलै 2019 ते मार्च 2022	82.39	71.73	10.66	2.03
5	अधीक्षक राज्य उत्पादन शुल्क, सातारा	3	जुलै 2019 ते जून 2022	143.89	123.34	20.55	9.43
	एकूण	13		743.73	642.86	100.85	18.68

स्रोत: विभागाचे अभिलेखे.

निदर्शनास आणून दिल्यावर, शासनाने सांगितले (मे 2024) की ₹0.71 कोटी पर्यवेक्षण शुल्क आणि ₹0.04 कोटीचे व्याज नऊ युनिट्समध्ये वसूल करण्यात आले असून, उर्वरित चार युनिट्समध्ये ₹0.29 कोटी पर्यवेक्षण शुल्क आणि ₹0.14 कोटी व्याज शिल्लक राहिले.

शिफारस 1: उचित फी आणि पर्यवेक्षण शुल्क वसूल करण्यासाठी अधिनियमाच्या आणि नियमांच्या तरतुदींचे अनुपालन करणे विभागाने सुनिश्चित करावे.

2.1.6.3 बिअरच्या कालबाह्य साठ्यावर उत्पादन शुल्काची अनियमित सूट

अधिनियमाच्या कलम 139(1) च्या उप-कलम (d1) नुसार, राज्य शासन, सामान्य किंवा विशेष आदेशाने, या अधिनियमांतर्गत आकारण्यायोग्य कोणतेही उत्पादन किंवा प्रति शुल्क किंवा फी पूर्णपणे किंवा अंशतः माफ किंवा परत करू शकते. पुढे, अधिनियमाच्या कलम 59(1) नुसार, कोणतेही परवाना, परवानगी, पास किंवा प्राधिकारपत्र ज्या मुदतीपर्यंत अमलात असेल ती मुदत संपली नाही तरीही, आयुक्तास ते धारण करणाऱ्या व्यक्तिला आदेश देऊन, अश्या आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अश्या दिनांकापूर्वी मादक द्रव्य, विप्रकृत तयार स्पिरिट किंवा भांग किंवा मोहाची फुले यांचा त्यांच्याकडे जो साठा असेल त्याची विल्हेवाट लावण्याविषयी निर्देश देण्याचा अधिकार आहे.

लेखापरीक्षणाला निदर्शनास आले (ऑगस्ट 2022) की,

- आयुक्तांनी एप्रिल 2015 ते जुलै 2017 या कालावधीतील बीअरच्या 5,13,612 बाटल्यांच्या⁶ कालबाह्य साठ्याची विल्हेवाट लावण्याची परवानगी दिली (मे 2019) आणि पिण्यायोग्य मद्याच्या परवानाधारकाला उत्पादन शुल्कात ₹ 1.97 कोटींची सूट दिली.
- चार समान प्रकरणांमध्ये, बिअरच्या कालबाह्य साठ्याची विल्हेवाट लावण्याची परवानगी दिली होती, तथापि, त्यावर उत्पादन शुल्क वसूल करावयाचे आदेश दिले होते.
- पुढे, अधिनियमाच्या कलम 139 नुसार केवळ राज्य शासनाला उत्पादन शुल्कात सूट देण्याचा अधिकार असतो, म्हणून, आयुक्तांनी अगोदरच्या प्रकरणांमध्ये उत्पादन शुल्काची सूट देणे अनियमित होते.

शासनाने उत्तर दिले (मे 2024), की बीअर आणि इतर मद्यांच्या कालबाह्य साठ्याची विल्हेवाट लावण्यात एकसमानता आणण्यासाठी एक समिती स्थापन केली गेली आहे आणि समितीच्या शिफारशींच्या आधारे निर्णय घेतला जाईल.

2.1.6.4 सौम्य बिअरच्या नापास नमुन्यावरील विभेदक शुल्काची कमी मागणी

बॉम्बे विदेशी मद्य नियम, 1953 च्या नियम 3 च्या पोट- नियम (6)(2)(c) नुसार, "आंबवलेले मद्य" यामध्ये अल्कोहोलचे प्रमाण प्रूफ स्पिरिटच्या 8.75 टक्क्यापेक्षा जास्त असलेल्या बिअरचा समावेश असतो आणि 'सौम्य मद्य' म्हणजे प्रूफ स्पिरिटच्या 8.75 टक्क्यांपेक्षा म्हणजेच परिमानानुसार (v/v) 5 टक्क्यांपेक्षा जास्त अल्कोहोलचे प्रमाण नसणारे सौम्य बिअर असते. गृह विभागाने जारी केलेल्या

⁶ 650 एमएल-506148 बाटल्या आणि 330 एमएल-7464 बाटल्या

अधिसूचनेनुसार (ऑक्टोबर 2017), सौम्य बिअरवर उत्पादन शुल्काचा दर उत्पादन खर्चाच्या 175 टक्के किंवा ₹42, यापैकी जो जास्त असेल तो आणि आंबवलेल्या मद्यावर उत्पादन शुल्काचा दर उत्पादन खर्चाच्या 235 टक्के किंवा ₹80, यापैकी जो जास्त असेल तो आहे.

पुढे, महाराष्ट्र बिअर व वाइनचे उत्पादन नियम, 1966 च्या नियम 9(1) नुसार व दारूभट्टी युनिट्स (बीआरएल)साठी परवान्याच्या अट क्रमांक 6(a) अनसरून बिअर किंवा वाइनचे उत्पादन पूर्ण झाल्यावर, दारूभट्टी अधिकारी परवानाधारकास परवानाधारकाच्या प्रयोगशाळेत विश्लेषणासाठी मुक्त नमुना घेण्याची आणि रजिस्टरमधील फॉर्म बीआर-III मध्ये अल्कोहोलचे खरे प्रमाण घोषित करण्यासाठी परवानगी देईल. असे काढलेले नमुने दारूभट्टी अधिकाऱ्याला दिल्या जाईल जो नमुन्यांचा एक संच एकाच वेळी रासायनिक विश्लेषकाकडे आणि बिअर/वाइनचा दुसरा नमुना जो केवळ मूळ नमुना बदलण्यासाठी किंवा त्याच्या विश्लेषणाची पुनरावृत्ती करण्यासाठी असतो, आवश्यक असेल तेव्हा, पाठवेल.

परवाना शर्त क्र. 6(e) नुसार, जेव्हा रासायनिक विश्लेषक अहवाल देतो की बिअर/वाइनचे प्रमाण परवानाधारकाने घोषित केलेल्या प्रमाणाच्या 0.5 च्या पेक्षा जास्त फरकाने बदलते, तेव्हा आयुक्तांच्या आदेशानुसार बिअर/वाइन हाताळली जाईल. आयुक्तांनी निर्देश दिले (सप्टेंबर 1995) की, जर नमुन्यातील अल्कोहोलचे प्रमाण अनुज्ञेय मर्यादेच्या पलीकडे असेल तर, विभेदक शुल्काची⁷ तत्काळ मागणी करावी.

(i) लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले (ऑगस्ट/डिसेंबर 2022) की:

- तळोजा, जिल्हा- रायगड येथील एका परवानाधारकाने डिसेंबर 2016 ते ऑक्टोबर 2020 या कालावधीत उत्पादित त्यांच्या सौम्य बिअरच्या विविध बॅचमधून 219 नमुने घेतले आणि त्यापैकी प्रत्येकाचे अल्कोहोलिक प्रमाण घोषित केले.
- विभागाने हे नमुने रासायनिक विश्लेषणासाठी शासकीय प्रयोगशाळेत पाठवले. तथापि, या 219 नमुन्यांचे अल्कोहोलचे प्रमाण प्राप्त झाल्यानंतर, विभागाने विभेदक शुल्काची गणना करताना सर्व 219 नमुन्यांचे अल्कोहोलिक प्रमाण 8.75 टक्के प्रूफ स्पिरिट म्हणून ग्राह्य धरले आणि प्रमाणाच्या 0.5 च्या फरकाने आणखी वाढ केली. हे अनियमित होते कारण परवाना अट क्रमांक 6(e) नुसार परवानाधारकाच्या प्रयोगशाळेत निर्धारित केलेल्या प्रमाणामध्ये 0.5 प्रमाणाचा हा फरक जोडावयास पाहिजे होता.
- विभागाने सर्व 219 नमुन्यांमध्ये परवानाधारकाने घोषित केलेल्या अल्कोहोलिक प्रमाणाचा विचार न करता केवळ 52 नमुन्यांमध्ये ₹23.25 कोटींची मागणी

⁷ आंबवलेली बिअर आणि सौम्य बिअरच्या दरांमध्ये फरक* बॅचचा परिमाण.

नोटीस जारी केली (डिसेंबर 2019 आणि डिसेंबर 2020). याचा परिणाम तक्ता 2 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे ₹ 73.18 कोटीच्या कमी मागणीत झाला.

तक्ता 2: सौम्य बीअरच्या नापास नमुन्यांवर कमी मागणी

(₹ कोटीमध्ये)

अ.क्र.	मागणी पत्राची तारीख	लेखापरीक्षणानुसार		विभागानुसार		कमी मागणी
		घोषित अल्कोहोलचे प्रमाण + मान्य मर्यादा यावर आधारित नापास नमुन्यांची संख्या	करावयाची मागणी	मानक मापदंड + मान्य मर्यादा यावर आधारित नापास नमुन्यांची संख्या	केलेली मागणी	
1	31.12.2019	147	64.27	19	8.32	55.95
2	28.12.2020	72	32.16	33	14.93	17.23
	एकूण	219	96.43	52	23.25	73.18

स्रोत: विभागाचे अभिलेखे.

- परवानाधारकाने 52 दुसऱ्या नमुन्यांच्या चाचणीसाठी आवेदन केले (डिसेंबर 2019 आणि फेब्रुवारी 2021), ज्याला आयुक्तांनी 34 ते 21 महिने दरम्यानच्या विलंबानंतर परवानगी दिली (ऑक्टोबर 2022).
- 52 नमुने शासकीय प्रयोगशाळेने हे नमूद करून स्वीकारले नव्हते (15 डिसेंबर 2022) की ते खूप जुने होते, योग्यरित्या सीलबंद केलेले नव्हते, बुरशी लागली होती, खुणचिठ्या वाचण्यायोग्य नव्हत्या/विरलेल्या होत्या आणि अल्कोहोलचे प्रमाण कमी झाले असण्याची शक्यता होती.
- त्यानंतर विभागाने बिअरचे हे 52 दुसरे नमुने विभागाने प्राधिकृत केलेल्या प्रयोगशाळेत पाठवले, (28 डिसेंबर 2022) जेथे 52 पैकी 51 नमुने विहित म्हणजेच परिमानानुसार (v/v) 5 टक्के अल्कोहोल मर्यादेत आढळले.

अशाप्रकारे, ऑगस्ट 2022 मध्ये लेखापरीक्षणात हे निदर्शनास आणून दिल्यावर विभेदक शुल्काची गणना करताना गणना पद्धती दुरुस्त करण्याऐवजी, विभागाने या संदर्भात कारवाई केली नव्हती आणि 34 ते 21 महिने दरम्यानच्या विलंबानंतर 52 दुसऱ्या नमुन्यांच्या चाचणीला परवानगी दिली. 52 प्रकरणांमध्ये विभागाने जारी केलेल्या वसुलीच्या नोटिसा विचारात घेऊनदेखील, उर्वरित 167 प्रकरणांमध्ये विभागाने कोणतीही कारवाई केली नव्हती. यामुळे ₹ 73.18 कोटी रकमेच्या विभेदक शुल्काच्या कमी मागणीमध्ये झाली.

उत्तरात शासनाने सांगितले (मे 2024) की या प्रकरणात सुधारात्मक कारवाई केली जाईल.

शिफारस 2: महसुलाचे नुकसान टाळण्यासाठी बिअरच्या कालबाह्य साठ्यावरील उत्पादन शुल्कात सूट देणे आणि नमुन्यांची चाचणी करणे आणि विहित प्रक्रियेचे पालन करणे यावर आदेश जारी करण्यासाठी सातत्यपूर्ण आणि वेळेवर कारवाई विभागाने सुनिश्चित करावी.

2.1.6.5 एकल मालक/भागीदारी फर्मच्या तुलनेत कंपनीच्या मालकीत बदलासाठी विशेषाधिकार शुल्क आकारण्यात विसंगती

नियम 6 च्या उप-नियम (a) आणि (b) नुसार पिण्यायोग्य मद्याच्या परवानाधारकासंबंधात प्रवेशाच्या बाबतीत साडेचार पट आणि भागीदार किंवा भागीदारांनी बहिर्गमन केल्यास पन्नास टक्के विशेषाधिकार शुल्क किंवा अशा परवान्याचे प्रदान किंवा नूतनीकरण किंवा चालू ठेवण्यासाठी आकारणीय शुल्क यापैकी जे जास्त असेल ते आकारणीय असते. पुढे, नियम 6 च्या पोट-नियम (e) नुसार, दारूभट्टीच्या बाबतीत परवानाधारकाच्या भागीदाराच्या किंवा भागीदारांच्या प्रवेश किंवा बहिर्गमन करण्याच्या बाबतीत विशेषाधिकार शुल्काचा दर पन्नास टक्के आकारणीय आहे. तथापि, एकल मालक/भागीदारी फर्मच्या तुलनेत खाजगी/सार्वजनिक मर्यादित कंपनी असलेल्या परवानाधारकाच्या शेअर होल्डिंगमध्ये मोठा बदल (51 टक्के किंवा अधिक) झाल्यास विशेषाधिकार शुल्क आकारण्याची कोणतीही तरतूद नियमांमध्ये नाही. नियम 8, खाजगी/ सार्वजनिक मर्यादित कंपनीच्या संचालकांमध्ये बदल झाल्यास ₹ 10 चे नाममात्र विशेषाधिकार शुल्क आकारण्याची तरतूद करते.

कंपनी अधिनियम, 2013 च्या कलम 47 नुसार, शेअर्सद्वारे मर्यादित असलेल्या आणि त्यात इक्विटी शेअर भांडवल धारण केलेल्या कंपनीच्या सदस्याला, कंपनीसमोर ठेवलेल्या प्रत्येक ठरावावर मत देण्याचा हक्क असेल; आणि मतदानावरील त्याचा मतदानाचा हक्क कंपनीच्या पेड अप इक्विटी शेअर भांडवलामधील त्याच्या वाट्याच्या प्रमाणात असतील. पुढे, कलम 152(2) नुसार, कंपनीद्वारे सर्वसाधारण सभेत प्रत्येक संचालक नियुक्त केला जाईल. अशाप्रकारे, सार्वजनिक मर्यादित कंपनीच्या बाबतीत कोणताही एकल भागधारक बहुसंख्य शेअर्स धारण करत असल्यास, त्याचा संचालकांच्या नियुक्तीमध्ये प्रभावी अधिकार असतो आणि भागधारकांच्या कोणत्याही सर्वसाधारण सभेत निर्णय घेण्यात प्रमुख स्थान मिळते. त्यामुळे, बहुतांश शेअर्स घेणे/विक्री करणे याचा अर्थ भागीदारांचा प्रवेश किंवा बहिर्गमन असा केला पाहिजे कारण त्यांच्याकडे दैनंदिन व्यवहार व्यवस्थापित करण्याचा प्रभावी अधिकार असतो आणि म्हणूनच, ते त्या कंपनीचे खरे मालक असतात. अधिक स्पष्टतेसाठी लेखापरीक्षणाने खाली एक नमुना प्रकरण सोदाहरण सांगितलेला आहे.

लेखापरीक्षणाने निरीक्षण केले (ऑगस्ट आणि सप्टेंबर 2022) की सुरुवातीला (मे 2013) एका समूहाने परवानाधारक युनिटमध्ये फक्त 10 टक्के शेअर्स घेतले जे

अतिरिक्त शेअर्स मिळवून 54.8 टक्क्यापर्यंत (सप्टेंबर 2014) वाढवले. त्याचप्रमाणे, अन्य परवानाधारकाच्या बाबतीत अगोदरच्या परवानाधारकाने सुरुवातीला (2008) 37.5 टक्के शेअर्स घेतले होते जे वाढवून 61.5 टक्के केले. अशाप्रकारे, बहुसंख्य शेअर्सच्या संपादनाची कृती भागीदारांच्या प्रवेश आणि बहिर्गमनासारखीच होती, म्हणून, 2021-22 या वर्षासाठी परवाना नूतनीकरण शुल्काच्या दराने विशेषाधिकार शुल्क उक्त परवानाधारकांवर आकारणे आवश्यक होते परंतु बॉम्बे दारूबंदी (विशेषाधिकार फी) नियम, 1954 मध्ये अशा प्रकरणांमध्ये विशेषाधिकार शुल्क आकारण्याची तरतूद नसल्यामुळे ₹ 26.92 कोटी विशेषाधिकार शुल्क सोडून दिले. (परिशिष्ट 2.1.3) आणि (परिशिष्ट 2.1.4).

निदर्शनास आणून दिल्यावर विभागाने उत्तर दिले (मे 2024) की सध्याच्या नियमात परवान्याच्या मालकीचे हस्तांतरण किंवा फर्मच्या बदलाचा समावेश आहे कारण संचालकांमधील कोणताही बदल कंपनीच्या मालकीमध्ये बदल होत नाही, म्हणून, त्यावर केवळ सुधारणा शुल्क वसूल केले जाते.

उत्तर समर्थनीय नाही कारण लेखापरीक्षणाने कंपनी कायदा, 2013 मधील तरतुदीनुसार कंपनीच्या भागधारकांमध्ये बदल झाल्यास विशेषाधिकार शुल्क आकारण्याच्या तरतुदीचा अभाव असलेले उदाहरणात्मक प्रकरण निदर्शनास आणले.

शिफारस 3: खाजगी/सार्वजनिक मर्यादित कंपनीच्या प्रकरणांमध्ये त्यांच्या शेअर होल्डिंगमध्ये मोठा बदल (51 टक्के किंवा अधिक) झाल्यास विशेषाधिकार शुल्क आकारण्यासाठी विभागाने नियमांमध्ये योग्य तरतुदीची समीक्षा करावी.

2.1.6.6 उत्पादकाने/आयातदाराने घोषित केलेला उत्पादन खर्च तपासण्याच्या तरतुदीचा अभाव

अधिनियम 1949 च्या कलम 105 खालील स्पष्टीकरण (iii) नुसार, राज्याच्या उत्पादकाने किंवा निर्यातकाने, विहित प्राधिकाऱ्याकडे लेखी घोषित केलेल्या व त्या प्राधिकाऱ्याने⁸ अधिप्रमाणीत केलेल्या उत्पादन शुल्क योग्य पदार्थाच्या उत्पादन

⁸ महाराष्ट्र पिण्यायोग्य मद्य (कमाल किरकोळ किंमती निश्चित करणे) नियम, 1996 च्या नियम 3 च्या उप नियम (1) नुसार प्रत्येक उत्पादक, त्याच्या उत्पादन खर्चाची आणि पिण्यायोग्य मद्याच्या प्रत्येक पॅकची किरकोळ किंमत चार प्रतीतील विवरणीद्वारे, ज्या जिल्ह्यामध्ये त्याचा निर्मितीचा किंवा दारूभट्टीचा परवाना असेल त्या जिल्ह्याच्या राज्य उत्पादन शुल्क अधीक्षकांकडे घोषित करेल. अधीक्षक सर्व चार प्रती प्रमाणित करेल आणि उत्पादकाला एक प्रत परत करेल, उर्वरित प्रती त्यांच्या अभिलेखांसाठी आणि संबंधित व्यापार आणि आयात परवान्याच्या प्रभारी अधिकाऱ्याला पाठवण्यासाठी ठेवेल. वर नमूद केलेल्या नियमांच्या नियम 3 च्या उप-नियम 3 अंतर्गत प्रपत्र एफएल-1 मध्ये व्यापार आणि आयात परवान्यासाठी समान प्रक्रिया विहित केलेली आहे.

खर्चानुसार उत्पादन शुल्क लावता येईल. तथापि, 'उत्पादन खर्चा' ची व्याख्या अधिनियम, 1949 किंवा त्याअंतर्गत बनविलेल्या कोणत्याही नियमांतर्गत दिलेली नाही. इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉस्ट अकाउंटंट्स ऑफ इंडियाने जारी केलेल्या कॉस्ट अकाउंटिंग स्टॅंडर्ड-4 नुसार, उत्पादन खर्च किंवा उत्पादनाच्या खर्चामध्ये वापरलेल्या सामग्रीची किंमत, प्रत्यक्ष वेतन आणि पगार, प्रत्यक्ष खर्च, कामाचे उपरिव्यय, गुणवत्ता नियंत्रण खर्च, संशोधन आणि विकास खर्च, पॅकिंग खर्च, उत्पादनाशी संबंधित प्रशासकीय उपरिव्यय इत्यादि समाविष्ट असतात.

तथापि, उत्पादन शुल्क कायद्यात उत्पादन खर्चाचा तपशील (म्हणजे कच्चा माल, मजुरी आणि उपरिव्यय सारखे घटक) घोषित करण्याची कोणतीही तरतूद नाही. महाराष्ट्र पिण्यायोग्य मद्य (कमाल किरकोळ किंमती निश्चित करणे) नियम, 1996 च्या नियम 6 अंतर्गत प्रदान केलेल्या अधिकाराचा वापर करून, आयुक्तांनी निर्देश जारी केले होते (ऑक्टोबर 1996) की विभागाकडून प्रमाणीकरण देताना, परवानाधारकाने घोषित केलेला उत्पादन खर्च तपासण्यासाठी कोणताही राज्य उत्पादन शुल्क अधिकारी जबाबदार नसेल. जर उत्पादन खर्च तपासण्याची तरतूद असती, तर शासनाला त्या प्रमाणात अतिरिक्त महसूल मिळाला असता जसे की काही उदाहरणात्मक प्रकरणांमध्ये खाली चर्चा केली आहे.

लेखापरीक्षणाला आढळले की:

a) निवडलेल्या जिल्ह्यांमध्ये आयएमएफएल/बिअरचे उत्पादन करणाऱ्या युनिट्सच्या 39 परवान्यांपैकी, चार जिल्ह्यांतील पाच युनिट्समध्ये नागरी पुरवठा तसेच भारत सरकारच्या, संरक्षण मंत्रालयाच्या, कॅन्टीन स्टोअर्स विभागासाठी (सीएसडी) आयएमएफएल/बिअर तयार केली गेली. लेखापरीक्षणाच्या लक्षात आले की या पाच युनिट्सच्या, कॅन्टीन स्टोअर्स विभागाला पुरवठ्याच्या, 11 उत्पादनांचा/ब्रँड्सचा उत्पादन खर्च त्याच युनिटमध्ये उत्पादित केलेल्या नागरी पुरवठ्याच्या समान ब्रँडच्या उत्पादन खर्चापेक्षा खूपच कमी होता, परिणामी, कमी मूल्यांकनामुळे ₹ 38.34 कोटीचे उत्पादन शुल्क सोडावे लागले (परिशिष्ट 2.1.5). जर उत्पादन खर्च तपासण्याची तरतूद असती, तर अवमूल्यांकन टाळता आले असते आणि त्या प्रमाणात शासनाला अतिरिक्त महसूल मिळाला असता.

b) भारताबाहेरून आयएमएफएल आयात करणाऱ्या परवानाधारकांच्या (एफएल-1) प्रकरणांमध्ये, ऑगस्ट 2018 ते मार्च 2022 या कालावधीत घोषित केलेल्या उत्पादन खर्चापेक्षा⁹ अश्या आयात केलेल्या मद्याच्या प्राप्तीची किंमत (सीएस-4 अनुसार

⁹ महाराष्ट्र पिण्यायोग्य मद्य (कमाल किरकोळ किंमती निश्चित करणे) नियम, 1996 च्या नियम 3 च्या उप-नियम (3) अंतर्गत.

उत्पादन खर्च समतुल्य किंमत) जास्त असल्याचे आढळून आले परिणामी कमी मूल्यांकनामुळे तक्ता 3 आणि परिशिष्ट 2.1.6 मध्ये दर्शविल्यानुसार ₹ 11.48 कोटींचे उत्पादन शुल्क सोडावे लागले.

तक्ता 3: आयात केलेल्या मद्याच्या (विदेशी) बाबतीत उत्पादन खर्चाच्या कमी मूल्यांकनामुळे राज्य उत्पादन शुल्काचे कमी प्रदान

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	जिल्हा	आयात दारांची संख्या	ब्रँडची संख्या	आयात केलेले प्रमाण (बाटल्यांमध्ये)	समाविष्ट कालावधी	सोडलेले राज्य उत्पादन शुल्क
1	मुंबई शहर	01	04	5580	ऑगस्ट 2018 ते ऑक्टोबर 2018	0.53
2	कोल्हापूर	03	07	26400	जानेवारी 2022 ते मार्च 2022	0.75
3	रायगड	02	06	32256	मे 2021 ते डिसेंबर 2021	1.43
4	नाशिक	04	07	22740	जानेवारी 2022 ते मार्च 2022	0.76
5	मुंबई उपनगर	05	11	189252	मार्च 2021 ते मार्च 2022	7.48
6	पुणे	01	02	5892	फेब्रुवारी 2022 ते मार्च 2022	0.52
	एकूण	16	37	282120		11.48

स्रोत: विभागाचे अभिलेखे.

त्याचप्रमाणे, लेखापरीक्षणाला लक्षात आले की, इतर राज्यांमधून (महाराष्ट्राबाहेरून) भारतीय बनावटीचे विदेशी मद्य आयात करणाऱ्या तीन निवडलेल्या जिल्ह्यांतील 12 परवानाधारकांच्या (एफएल-1) प्रकरणात, मे 2017 ते मार्च 2022 या कालावधीत मद्याच्या खरेदीची किंमत (सीएस-4 अनुसार उत्पादन खर्च समतुल्य किंमत) घोषित केलेल्या उत्पादन खर्चापेक्षा जास्त होती. याचा परिणाम कमी मूल्यांकनामुळे तक्ता 4 आणि परिशिष्ट 2.1.7 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे ₹ 2.89 कोटींचे उत्पादन शुल्क सोडण्यात झाले. जर उत्पादन खर्च तपासण्याची तरतूद असती, तर शासनाला त्या प्रमाणात अतिरिक्त महसूल मिळाला असता.

तक्ता 4: आयएमएफएल (इतर राज्य) च्या बाबतीत उत्पादन खर्चाच्या कमी मूल्यांकनामुळे राज्य उत्पादन शुल्काचे कमी प्रदान

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	जिल्हा	आयातदारांची संख्या	ब्रँडची संख्या	आयात केलेले प्रमाण (बाटल्यांमध्ये)	समाविष्ट कालावधी	सोडलेले राज्य उत्पादन शुल्क
1	कोल्हापूर	05	10	172560	मे 2017 ते ऑगस्ट 2021	0.29
2	रायगड	01	05	8736	ऑक्टोबर 2021 ते मार्च 2022	1.07
3	पूणे	06	11	108060	जुलै 2020 ते मार्च 2022	1.53
	एकूण	12	26	289356		2.89

स्रोत: विभागाचे अभिलेखे.

निदर्शनास आणून दिल्यावर (जून ते ऑगस्ट 2022), शासनाने सांगितले (फेब्रुवारी 2023) की उत्पादन खर्च ठरवण्यासाठी विभाग काही निकष आणि मापदंड निश्चित करेल.

उत्तरात, शासनाने (मे 2024) निर्गमन परिषदेमध्ये उत्पादन खर्चाबाबत झालेल्या चर्चेचा संदर्भ देऊन सांगितले की विक्रीतील वाढीमुळे सरकारी महसुलात वाढ होते आणि तेथे महसुलाचे कोणतेही नुकसान नाही.

उत्तर (मे 2024) समर्थनीय नाही कारण लेखापरीक्षणामध्ये काढलेल्या उत्पादन खर्चाचा मुद्दा योग्यरित्या हाताळला गेला नाही. जर उत्पादन खर्च ठरवण्यासाठी काही निकष निर्धारित केल्यास, विभाग उत्पादन शुल्काची अतिरिक्त रक्कम मिळवू शकतो.

शिफारस 4: योग्य उत्पादन शुल्क आकारणी सुनिश्चित करण्यासाठी सीएस-4 नुसार उत्पादन खर्चाच्या तपशीलाची घोषणा सादर करण्यासाठी विभागाने महाराष्ट्र पिण्यायोग्य मद्य (कमाल किरकोळ किंमतीचे निर्धारण) नियम, 1996 ची समीक्षा करावी.

2.1.6.7 महसुलाच्या थकबाकीचा पाठपुरावा न करणे

अधिनियमाच्या कलम 57 नुसार, राज्य उत्पादन शुल्क महसुलाच्या थकबाकीच्या वसुलीसाठी परवानाधारकास दिलेला परवाना जप्त करण्याचा अधिकार विभागाला आहे. लेखापरीक्षणाला निदर्शनास आले की खालील तक्ता 5 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे विभागाकडे महसुलाची थकबाकी होती.

तक्ता 5: महसुलाची थकबाकी

(₹ कोटीमध्ये)

अ.क्र.	वर्ष	मागणी केलेला महसूल	प्राप्त झालेला महसूल	थकीत महसूल
1	2016-17	1.41	0.97	0.44
2	2017-18	23.23	0.38	22.85
3	2018-19	118.95	0.12	118.82
4	2019-20	21.12	0.00	21.12
5	2020-21	2.84	0.00	2.84
6	2021-22	2.39	0.00	2.39
	एकूण	169.94	1.47	168.46

स्रोत: विभागाद्वारे प्रदान केलेली माहिती.

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येईल की ₹168.46 कोटी महसुलाच्या एकूण थकबाकीपैकी, ₹118.80 कोटींची (71 टक्के) रक्कम आठ वायनरीशी संबंधित होती ज्यासाठी 2018-19 मध्ये मागणी केली होती व अजूनही वसुलीसाठी प्रलंबित आहे. या ₹118.80 कोटीपैकी, ₹115.89 कोटी (97.5 टक्के) थकबाकी नाशिक येथील केवळ एका परवानाधारकाशी संबंधित होती. त्याचप्रमाणे, कोल्हापूर येथील एक परवानाधारक

यांना ₹ 21.09 कोटींचे मागणी पत्र जारी करण्यात आले होते (एप्रिल 2019) परंतु त्यानंतर विभागाकडून वसुलीसाठी कोणताही पाठपुरावा करण्यात आला नव्हता.

उत्तरात, शासनाने सांगितले (मे 2024) की थकबाकी वसुलीसाठी कारवाई केल्या जाईल.

शिफारस 5: अधिनियमातील संबंधित तरतुदी लागू करून महसुलाच्या थकबाकीची त्वरित वसुली विभागाने सुनिश्चित करावी.

आंतरिक लेखापरीक्षण शाखेमध्ये सर्वोच्च स्तरावर (आयुक्त कार्यालय) एक पथक आणि विभागीय उपायुक्तांच्या नियंत्रणाखाली प्रत्येक विभागीय स्तरावर एक पथक समाविष्ट असते.

पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे, आंतरिक लेखापरीक्षण करण्यात कमतरता, आंतरिक लेखापरीक्षण परिच्छेदांचा संथ गतीने निपटारा होत असल्याचे लेखापरीक्षणाला दिसून आले. देखरेखीच्या अभावामुळे तपासणी विभाग/भरारी पथकाने नोंदवलेल्या गुन्ह्यांच्या प्रकरणांमध्ये दोषसिद्धी होण्याचे प्रमाण कमी होते:

2.1.6.8 विभागीय उप आयुक्तांद्वारे आणि सह संचालक (लेखा) द्वारे उत्पादन/ व्यापारी यूनिट्सचे आंतरिक लेखापरीक्षण करण्यात कमतरता

I. डिस्टिलरीज, देशी-विदेशी मद्य, बिअर, वाइन, स्पिरिटचे उत्पादक, मद्याचे घाऊक आणि किरकोळ व्यापारी यांचे अभिलेखे तपासण्याच्या उद्देशाने विभागीय स्तरावर आंतरिक लेखापरीक्षण शाखा तयार करण्यात आली (ऑगस्ट 1989). आयुक्त कार्यालयाने जारी केलेल्या परिपत्रकानुसार (ऑक्टोबर-नोव्हेंबर 2015), विभागीय उप आयुक्त (डीडीसी) यांनी त्यांच्याद्वारे केलेल्या आंतरिक लेखापरीक्षणाचा अहवाल आयुक्त कार्यालयातील सह संचालक (लेखा) यांना पाठवणे आवश्यक आहे.

आयुक्त कार्यालयाकडून गोळा केलेल्या (फेब्रुवारी 2022) डेटानुसार, 2017-18 ते 2021-22 या कालावधीतील सहा विभागीय उप आयुक्तांच्या¹⁰ संदर्भात आंतरिक लेखापरीक्षणाची स्थिती खालील तक्ता 6 मधील तपशीलानुसार होती:

¹⁰ औरंगाबाद, कोल्हापूर, नागपूर, नाशिक, पुणे आणि ठाणे

तक्ता 6: विभागीय उप आयुक्तांद्वारे केलेल्या आंतरिक लेखापरीक्षणाची कमतरता

वर्ष	लेखापरीक्षणासाठी नियोजित युनिट्सची संख्या	लेखापरीक्षण केलेल्या युनिट्सची संख्या	कमतरता	लेखापरीक्षण कमतरतेची टक्केवारी
2017-18	597	430	167	27.97
2018-19	678	356	322	47.49
2019-20	707	308	399	56.43
2020-21	769	547	222	28.87
2021-22	598	330	268	44.81
स्रोत: विभागाद्वारे प्रदान केलेली माहिती.				

2017-18 ते 2021-22 या कालावधीत विभागीय उप आयुक्तांद्वारे केलेल्या एकूण आंतरिक लेखापरीक्षणांपैकी, निरीक्षणामधील कमतरतांची टक्केवारी 27.97 व 56.43 टक्क्यांच्या दरम्यान होती, त्यामुळे, हे दिसून येऊ शकले की आंतरिक लेखापरीक्षणांवर योग्य लक्ष ठेवले जात नव्हते आणि त्यांचे परिणाम लागू केले जात नव्हते.

विभागीय उप आयुक्त स्तरावर, 2017-2022 या कालावधीत परिच्छेदांच्या एकूण निपटार्यामध्ये कमतरतेची टक्केवारी 0.07 टक्के ते 41.64 टक्के या दरम्यान होती. परिच्छेदांच्या निपटार्यामध्ये सर्वाधिक प्रलंबितता विभागीय उप आयुक्त, कोल्हापूर आणि त्यानंतर विभागीय उप आयुक्त ठाणे आणि विभागीय उप आयुक्त नागपूरमध्ये होती.

उत्तरात, शासनाने सांगितले (मे 2024) की आंतरिक लेखापरीक्षणाच्या उद्देशासाठी स्वतंत्र कक्ष स्थापन करण्यात येत आहे.

II. पुढे, आयुक्तांनी जारी केलेल्या (जून 2015) परिपत्रकानुसार, सहसंचालक (लेखा) यांच्या नेतृत्वाखालील आंतरिक लेखापरीक्षण शाखेला सर्व विभागीय उपायुक्त आणि राज्य उत्पादन शुल्क जिल्हा अधीक्षक कार्यालयांच्या अभिलेख्यांचे आंतरिक लेखापरीक्षण करण्याचे कार्य सोपविण्यात आले होते. तथापि, असे लेखापरीक्षण करण्याची वारंवारता आजपर्यंत विहित केलेली नाही.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले (मार्च 2022/मे 2023) की 33 जिल्हा अधीक्षक आणि 6 विभागीय उपायुक्त कार्यालयांपैकी, मुंबई उप-नगरी जिल्ह्याच्या राज्य उत्पादन शुल्क जिल्हा अधीक्षक कार्यालयाची अंतरिम तपासणी (दोन दिवस) वगळता, आयुक्त कार्यालयाच्या आंतरिक लेखापरीक्षा शाखेने 2017-18 ते 2021-22 या कालावधीसाठी कोणतेही आंतरिक लेखापरीक्षण केले नव्हते. मुंबई उपनगरी जिल्ह्याच्या राज्य उत्पादन शुल्क जिल्हा अधीक्षकाच्या संदर्भात, 2017-18 आणि 2018-19 च्या अभिलेख्यांची सहा नियोजित दिवसांपैकी फक्त दोन दिवसच अंतरिम तपासणी करण्यात आली आणि चार दिवस तपासणी करण्यात आली नव्हती.

उत्तरात, शासनाने सांगितले (मे 2024) की मनुष्यबळाच्या कमतरतेमुळे आणि कोविड-19 च्या उद्रेकामुळे 2020 पर्यंत आंतरिक लेखापरीक्षण करणे शक्य झाले नव्हते. त्यानंतर विभागीय उपायुक्तांच्या लेखापरीक्षण पथकाकडून नियमित लेखापरीक्षण करण्यात येत होते. पुढे, लेखांकनाचे कार्य फक्त आयुक्त कार्यालयाच्या लेखा शाखेकडून केल्या जात होते.

उत्तर समर्थनीय नव्हते कारण लेखापरीक्षणाच्या कालावधीत कोणतेही आंतरिक लेखापरीक्षण केले गेले नव्हते.

शिफारस 6: नियमितपणे आंतरिक लेखापरीक्षण केले जाईल हे विभागाने सुनिश्चित करावे.

2.1.6.9 देखरेखीच्या अभावी गुन्ह्याच्या प्रकरणांमध्ये निर्दोष मुक्तता होण्याचे जास्त प्रमाण

अधिनियमाच्या कलम 65 अन्वये, गुन्ह्यांचा शोध घेण्यासाठी, राज्यात 140 तपासणी विभाग आणि 38 भरारी पथके प्रत्येक जिल्हा स्तरावर कार्यरत आहेत. याशिवाय, सहा विभागीय स्तरावर प्रत्येकी एक आणि संचालक (अंमलबजावणी आणि दक्षता) यांच्या संपूर्ण नियंत्रणाखाली राज्य स्तरावर एक अशी सात भरारी पथके आहेत.

लेखापरीक्षणाच्या लक्षात आले की,

- 1,53,481 गुन्ह्यांची प्रकरणे शोधून काढण्यात आली आणि न्यायालयात सादर करण्यात आली.
- 17401 प्रकरणांमध्ये निवाडा प्राप्त झाला.
- 17366 (99.80 टक्के) प्रकरणात आरोप असलेल्यांची निर्दोष मुक्तता करण्यात आली आणि
- केवळ 35 (0.20 टक्के) प्रकरणांमध्ये, आरोप असलेल्यांना न्यायालयाने दोषी ठरवले.

आरोप असलेल्यांच्या निर्दोष मुक्ततेच्या कारणांचे विश्लेषण करण्यासाठी, लेखापरीक्षणाने निवडक जिल्ह्यांतील 1,420 गुन्ह्यांची चाचणी तपासणी केली. न्यायालयासमोर रासायनिक विश्लेषण अहवाल¹¹ सादर करण्यात विभागाच्या अपयशामुळे 684 प्रकरणांमध्ये, (48.17 टक्के) आणि न्यायालयासमोर उलटतपासणीसाठी आरोपी हजर करण्यातील विभागाच्या अपयशामुळे 732 (51.55 टक्के) प्रकरणांमध्ये निर्दोष मुक्तता झाल्याचे आढळून आले.

¹¹ रासायनिक विश्लेषण अहवाल हा मद्याच्या अल्कोहोलिक प्रमाणाच्या मूल्यांकनाचा अहवाल आहे.

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (डिसेंबर 2022) शासनाने सांगितले की रासायनिक विश्लेषकांचा अहवाल सादर करताना प्रक्रियात्मक कमतरता होत्या आणि क्षेत्रीय कार्यालयांना स्पष्ट सूचना जारी करण्यात आल्या आहेत. शासनाने सांगितले (मे 2024) की या विषयावरील माहिती आधीच दिली गेली आहे.

शिफारस 7: वेळेवर रासायनिक विश्लेषकाचा अहवाल सादर करणे आणि आरोपींना न्यायालयात सादर करणे विभागाने सुनिश्चित करावे.

वस्तू आणि सेवा कर विभाग

2.2 वर्ष 2017-18 साठी वस्तु व सेवा कर प्रदान आणि विवरणे दाखल करण्यावरील विभागाचे पर्यवेक्षण

2.2.1 परिचय

वस्तू आणि सेवा कर (जीएसटी) लागू केल्याने केंद्र आणि राज्यांकडून आकारले जाणारे आणि संकलित होणारे अनेक कर प्रतिस्थापित झाले आहेत. जीएसटी, जो 01 जुलै 2017 पासून प्रभावी झाला, वस्तू किंवा सेवांच्या किंवा दोन्हीच्या पुरवठ्यावर प्रत्येक मूल्यवर्धनावर लावला जाणारा गंतव्य-आधारित उपभोग कर आहे. केंद्र आणि राज्ये एकाच वेळी समान कर आधारावर जीएसटी लावतात. केंद्रीय जीएसटी (सीजीएसटी) आणि राज्य जीएसटी (एसजीएसटी)/केंद्रशासित प्रदेश जीएसटी (यूटीजीएसटी) राज्यांतर्गत पुरवठ्यावर लावला जातो आणि एकात्मिक जीएसटी (आयजीएसटी) आंतर-राज्य पुरवठ्यावर लावला जातो.

महाराष्ट्र वस्तू आणि सेवा कर अधिनियम, 2017 (एमजीएसटी, अधिनियम) चा कलम 59 विहित करतो की प्रत्येक नोंदणीकृत व्यक्ती या अधिनियमांतर्गत देय करांचे स्वयं-मूल्यांकन करेल आणि कलम 39 अंतर्गत निर्दिष्ट केल्यानुसार प्रत्येक कर कालावधीसाठी विवरण दाखल करेल.

जीएसटी विवरण सामाईक जीएसटी पोर्टलवर नियमितपणे ऑनलाइन दाखल करणे अनिवार्य आहे, तसे न केल्यास दंड देय असेल. जरी, विशिष्ट कर कालावधीत व्यवसायावर कर दायित्व नसले तरीही, त्याने 'निरंक' विवरण दाखल करणे अनिवार्य आहे. पुढे, अधिनियमाचा कलम 61 व एसजीएसटी नियमांचा नियम 99 नमूद करते की समुचित अधिकारी, करदात्यांनी सादर केलेल्या विवरणांची आणि संबंधित तपशीलांची तपासणी करू शकतो, विसंगती असल्यास करदात्यांना कळवू शकतो आणि स्पष्टीकरण मागू शकतो.

या नवीन कर प्रणालीत कर अनुपालनासाठी परिकल्पित केलेल्या नियंत्रण यंत्रणेचे महत्त्व आणि वस्तू आणि सेवा कर विभाग (विभाग), महाराष्ट्र याची पर्यवेक्षण यंत्रणा विचारात घेऊन हे विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण (एसएससीए) करण्यात आले.

2.2.2 लेखापरीक्षण उद्दिष्टे

हे लेखापरीक्षण जीएसटी व्यवस्थेतर्गत कर अनुपालनाच्या संदर्भात विभागाद्वारे अवलंबलेल्या प्रणाली आणि कार्यपद्धतींची पर्याप्तता आणि परिणामकारकता यावर आश्वासन देण्याच्या दिशेने केले गेले. 'जीएसटी प्रदान आणि विवरण दाखल

करण्यावरील विभागाचे पर्यवेक्षण' लेखापरीक्षण खालील लेखापरीक्षण उद्दिष्टांवर आश्वस्त होण्यासाठी केले गेले:

- i. कर अनुपालनावर परिणामकारक नियंत्रणाची खात्री करण्यासाठी नियम आणि कार्यपद्धती तयार केली गेली होती की नाही आणि करदात्यांद्वारा त्यांचे पालन केले जात होते की नाही; आणि
- ii. प्रभाऱ्यांद्वारे¹² तपासणी प्रक्रिया, अंतर्गत लेखापरीक्षण आणि इतर अनुपालन कार्य पुरेशी आणि प्रभावी होती की नाही.

2.2.3 लेखापरीक्षण कार्यपद्धती आणि व्याप्ती

हे विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण (एसएससीए) प्रामुख्याने डेटा विश्लेषणाच्या आधारे केले गेले, ज्यामध्ये जुलै 2017 ते मार्च 2018 या कालावधीशी संबंधित जोखीम क्षेत्रे आणि धोक्याचे संकेत ठळकपणे दर्शविले होते. डेटा विश्लेषणाद्वारे इनपुट टॅक्स क्रेडिट (आयटीसी), कर दायित्वाचे निर्वहन, नोंदणी आणि विवरण दाखल करणे या डोमेनमध्ये 13 विचलनांचा संच ओळखला गेला. अश्या विचलनांचा केंद्रीकृत लेखापरीक्षणाद्वारे¹³ पाठपुरावा करण्यात आला, ज्याद्वारे असे विचलन अधिकारक्षेत्रातील प्रभाऱ्यांना कळवण्यात आले आणि क्षेत्रीय भेटींचा समावेश न करता ओळखलेल्या विचलनांवर अधिकारक्षेत्रातील प्रभाऱ्यांनी केलेल्या कारवाईची खात्री करण्यात आली. केंद्रीकृत लेखापरीक्षणानंतर अधिकारक्षेत्रीय क्षेत्र रचनेकडे उपलब्ध अभिलेख्यांच्या पडताळणीसाठी क्षेत्रीय भेटींचा समावेश असलेल्या तपशीलवार लेखापरीक्षणाची पूर्तता करण्यात आली होती. बँक एंड सर्व्हिसेस अनुप्रयोगाद्वारे विवरणे व संबंधित संलग्नके आणि माहिती प्राप्त करण्यात आली होती. विभागाची बँक-एंड प्रणाली अनुप्रयोग करदात्यांच्या संबंधित डेटा/ दस्तऐवज (उदा. नोंदणी, कर प्रदान, विवरणे आणि इतर विभागीय कार्ये) तपासण्यासाठी शक्य तितकी सुसाध्य होती. तपशीलवार लेखापरीक्षणामध्ये करदात्यांकडून संबंधित सविस्तर अभिलेखे जसे की बिजके संबंधित क्षेत्र संरचनेद्वारे प्राप्त करणे देखील समाविष्ट होते. याशिवाय, विभागीय संरचनेचे अनुपालन कार्य जसे की विवरणांची तपासणी देखील निवडक प्रभाऱ्यांमध्ये पुनरीक्षित केली गेली.

¹² प्रभार हे विभागांतर्गत कार्यरत असलेले सर्वात खालचे विभागीय युनिट आहे. अधिनियमाच्या कलम 65 अंतर्गत विवरणांची तपासणी आणि करदात्यांचे लेखापरीक्षण करण्यासाठी प्रभारी जबाबदार आहेत.

¹³ केंद्रीकृत लेखापरीक्षणामध्ये करदात्यांचे सविस्तर अभिलेखे जसे की आर्थिक विवरणासंबंधित लेखा खातेवही, बीजके, करारनामे इ. प्राप्त करणे समाविष्ट नव्हते.

विभागाद्वारे विवरणांची तपासणी आणि करदात्यांच्या अभिलेख्यांची पडताळणी यामध्ये 2017-18 या वर्षाचा समावेश होता आणि निवडक प्रभाज्यांच्या कार्यांच्या लेखापरीक्षणासाठी 2017-18 ते 2020-21 या कालावधीचा समावेश होता. एसएससीए मध्ये फक्त राज्य प्रशासित करदात्यांचा समावेश होता. क्षेत्र लेखापरीक्षण ऑक्टोबर 2022 ते नोव्हेंबर 2022 या कालावधीत करण्यात आले.

या एसएससीएची प्रवेश परिषद राज्य कर आयुक्त मुंबई, महाराष्ट्र यांच्यासमवेत 4 जानेवारी 2022 रोजी आयोजित करण्यात आली होती ज्यामध्ये लेखापरीक्षणाची उद्दिष्टे, नमुना निवड, लेखापरीक्षणाची व्याप्ती आणि कार्यपद्धती यावर चर्चा करण्यात आली होती. निर्गमन परिषद 28 ऑगस्ट 2023 रोजी आयोजित करण्यात आली होती. सचिव (वित्तीय सुधारणा), राज्य कर आयुक्त आणि विभागाचे इतर वरिष्ठ अधिकारी या बैठकीला उपस्थित होते. निर्गमन परिषदेदरम्यान आणि इतर वेळी दिलेली उत्तरे संबंधित परिच्छेदांमध्ये समुचितरित्या समाविष्ट केली गेली आहेत. पुढील परिच्छेदांमध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षण निरीक्षणे नमुना निवडीवर आधारित आहेत. उर्वरित प्रकरणांसाठी विभाग असेच परीक्षण करू शकते.

2.2.4 लेखापरीक्षण नमुना

नियोजनासाठी, तसेच ठोस लेखापरीक्षणाचे स्वरूप आणि व्याप्ती निश्चित करण्यासाठी डेटा-चलित दृष्टीकोन स्वीकारण्यात आला. या एसएससीएच्या नमुन्यात केंद्रीकृत लेखापरीक्षणाच्या डेटा विश्लेषणाद्वारे ओळखल्या गेलेल्या विचलनांचा एक संच समाविष्ट आहे ज्यात क्षेत्र भेटीचा समावेश नव्हता; करदात्यांच्या तपशीलवार लेखापरीक्षण नमुन्यात विभागातील परिसरामध्ये क्षेत्र भेटी आणि करदात्यांच्या अभिलेख्यांची तपासणी; आणि त्याकरिता अनुपालन कार्याचे मूल्यमापन करण्यासाठी प्रभाज्यांचा एक नमुना समाविष्ट होता.

या एसएससीएचे तीन वेगवेगळे भाग खालीलप्रमाणे होते:

(i) भाग I - प्रभाज्यांचे लेखापरीक्षण

तपशीलवार लेखापरीक्षणासाठी प्रकरणाच्या एक निवडलेल्या नमुन्यापेक्षा जास्त अधिकारक्षेत्र असलेल्या दहा प्रभाज्यांना¹⁴ त्यांच्या पर्यवेक्षण कार्याच्या मूल्यमापनासाठी प्रभाज्यांचा नमुना म्हणून विचारात घेण्यात आला.

¹⁴ मुंबई-एलटीयू-547, मांडवी-504, मुंबई- एलटीयू-515, मालाड पूर्व-707, मुंबई-एलटीयू- 518, मुंबई-एलटीयू-503, मुंबई-एलटीयू-531, पुणे-एलटीयू-509, पुणे-एलटीयू-519 व फोर्ट 702

(ii) भाग II - केंद्रीकृत लेखापरीक्षण

विभागाच्या तपासणी प्रक्रियेची पर्याप्तता आणि परिणामकारकता यांचे मूल्यमापन करण्यासाठी डेटा विश्लेषणाद्वारे नियमांपासून उच्च-मूल्य किंवा उच्च-जोखीम विचलन आणि विवरणांमध्ये विसंगत्या ओळखुन केंद्रीकृत लेखापरीक्षणासाठी नमुना निवडला गेला. त्यानुसार, या एसएससीए अंतर्गत केंद्रीकृत लेखापरीक्षणासाठी 391 करदात्यांच्या फक्त 405 विचलन प्रकरणांचा एक नमुना निवडण्यात आला.

(iii) भाग III - तपशीलवार लेखापरीक्षण

करदात्यांद्वारा कर अनुपालनाच्या मर्यादेचे मूल्यांकन करण्यासाठी प्रभाष्यांमार्फत करदात्यांच्या अभिलेख्यांमध्ये प्रवेश करून तपशीलवार लेखापरीक्षण केले गेले. तपशीलवार लेखापरीक्षणासाठी करदात्यांच्या नमुन्याची निवड जोखीम मापदंडे जसे की अतिरिक्त आयटीसी, कर दायित्व विसंगती, एकूण उलाढालीसोबत प्रमाणाबाहेर सूट दिलेली उलाढाल आणि अनियमित आयटीसी प्रत्यावर्तन आधारे केली गेली. तपशीलवार लेखापरीक्षणासाठी निवडले गेल्या 84 करदात्यांमध्ये मोठ्या¹⁵, मध्यम¹⁶ आणि लहान¹⁷ स्तरातील करदाते तसेच यादृच्छिकपणे निवडलेले करदाते यांचा समावेश होता.

2.2.5 लेखापरीक्षण निकष

एमजीएसटी अधिनियम, आयजीएसटी अधिनियम आणि त्या अंतर्गत बनवलेल्या नियमांमध्ये समाविष्ट असलेल्या तरतुदींचा लेखापरीक्षण निकषांच्या स्त्रोतामध्ये समावेश करण्यात आला. महत्त्वाच्या तरतुदी खालील तक्ता 1 मध्ये दिल्या आहेत:

¹⁵ मोठ्या करदात्यांचा समावेश असलेला प्रथम श्रेणी स्तर - उलाढालीच्या आधारावर शीर्ष 2 टक्के करदाते

¹⁶ मध्यम करदात्यांचा समावेश असलेला द्वितीय श्रेणी स्तर - उलाढालीच्या आधारावर पुढील 8 टक्के करदाते.

¹⁷ लहान करदात्यांचा समावेश असलेला तृतीय श्रेणी स्तर - उलाढालीच्या आधारावर उर्वरित 90 टक्के करदाते.

तक्ता 1: निकषाचे स्त्रोत

अ.क्र.	विषय	अधिनियम आणि नियम
1	आकारणी आणि संकलन	एमजीएसटी अधिनियमाचे कलम 9
2	प्रत्यावर्ती भार यंत्रणा	एमजीएसटी अधिनियमाचे कलम 9(3) आणि आयजीएसटी अधिनियमाचे कलम 5(3)
3	आयटीसीचा लाभ घेणे आणि वापरणे	एमजीएसटी अधिनियमाच्या प्रकरण V अंतर्गत कलम 16 ते 21; एमजीएसटी नियमांच्या प्रकरण V अंतर्गत नियम 36 ते 45
4	नोंदणी	एमजीएसटी अधिनियमाचे कलम 22 ते 25; एमजीएसटी नियमांचे नियम 8 ते 26
5	पुरवठा	एमजीएसटी अधिनियमाचे कलम 7 आणि 8. एमजीएसटी अधिनियमाची अनुसूची I, II आणि III.
6	पुरवठ्याचे ठिकाण	आयजीएसटी अधिनियमाचे कलम 10-13
7	पुरवठ्याची वेळ	एमजीएसटी अधिनियमाचे कलम 12 ते 14
8	पुरवठ्याचे मूल्यांकन	एमजीएसटी अधिनियमाचे कलम 15; एमजीएसटी नियमांचे नियम 27-34
9	कराचे प्रदान	एमजीएसटी अधिनियमाच्या प्रकरण X अंतर्गत कलम 49 ते 53; एमजीएसटी नियमांच्या प्रकरण IX अंतर्गत नियम 85 ते 88A
10	जीएसटी विवरणे दाखल करणे	एमजीएसटी अधिनियमाच्या प्रकरण IX अंतर्गत कलम 37 ते 47; एमजीएसटी नियमांच्या प्रकरण VIII, भाग B अंतर्गत नियम 59 ते 68 व 80 ते 81 विवरणांचे प्रपत्रे विहित करते.
11	शून्याधारीत पुरवठा	आयजीएसटी अधिनियमाचे कलम 8
12	निर्धारण आणि लेखापरीक्षण कार्ये	एमजीएसटी अधिनियमाच्या प्रकरण XII & XIII अंतर्गत कलम 61,62,65 व 66; एमजीएसटी नियमांच्या प्रकरण XI अंतर्गत नियम 99 ते 102

याशिवाय, विवरणे दाखल करणे, विविध विवरण दाखल करण्याच्या प्रभावी तारखा अधिसूचित करणे, विवरणे दाखल करण्यासाठी नियत तारखेला मुदतवाढ देणे, वस्तू आणि सेवांवरील कराचे दर, कराचे प्रदान, आयटीसीचा लाभ घेणे आणि वापरणे, विवरणांची तपासणी आणि कर अनुपालनाचे पर्यवेक्षण यासंबंधी विभागाने जारी केलेल्या अधिसूचना व परिपत्रके आणि विवरण दाखल करणे, विवरणांची तपासणी, नोंदणी रद्द करणे इत्यादी बाबींबद्दल विभागीय अधिकाऱ्यांना सूचनांचा समावेश असलेल्या मानक कार्यप्रणाली देखील लेखापरीक्षण निकषांचे भाग होते.

2.2.6 लेखापरीक्षण निष्कर्ष

लेखापरीक्षण निष्कर्ष खालील तीन श्रेणींमध्ये वर्गीकृत केले जाऊ शकतात:

- प्रभाष्यांचे लेखापरीक्षण
- केंद्रीकृत लेखापरीक्षण
- तपशीलवार लेखापरीक्षण

2.2.7 प्रभाष्यांचे लेखापरीक्षण

विवरण हे विहित कालावधीत करदात्याने केलेल्या व्यावसायिक क्रियाकलापांसंबंधित विशिष्ट तपशीलांचे विवरण आहे. दिलेल्या कालावधीसाठी कर दायित्वाच्या संबंधात संपूर्ण आणि समुचित विवरण देणे आणि निर्धारित वेळेत कर प्रदान करणे प्रत्येक करदात्याला कायदेशीररित्या बंधनकारक आहे. स्व-मूल्यांकन पद्धतीमध्ये, करदात्यांनी विवरण दाखल करण्यावर पर्यवेक्षण करण्याचा महिमा अधिक महत्त्व प्राप्त करते कारण विवरण हे करदाते आणि त्यांच्या संबंधित व्यावसायिक क्रियाकलापासंबंधी माहितीचे पहिले माध्यम आहे.

2.2.7.1 नोंदणीचे रद्दीकरण

एमजीएसटी अधिनियम, 2017 च्या कलम 29(1) मध्ये असे नमूद केले आहे की, समुचित अधिकारी, एकतर स्वतःच्या प्रस्तावावर किंवा जेथे व्यवसाय बंद केला आहे, व्यवसाय संरचनेतील बदल किंवा करपात्र व्यक्ती यापुढे नोंदणीकृत राहण्यास पात्र नाही अशी परिस्थिती लक्षात घेऊन नोंदणीकृत व्यक्तीने किंवा त्याच्या कायदेशीर वारसाने दाखल केलेल्या अर्जावर नोंदणी रद्द करू शकतो.

करदात्याने अधिनियमांचे किंवा नियमांचे उल्लंघन केले असेल, कंपोजिशन करदात्यांनी लागोपाठच्या तीन कर कालावधीचे विवरणपत्र सादर केले नसेल, सामान्य करदात्यांनी सतत सहा महिने विवरण सादर केले नसेल, नोंदणीकृत व्यक्ती नोंदणीच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या आत व्यवसाय सुरू करत नसेल आणि लबाडीने, हेतुपूरस्सर असत्य कथन करून किंवा वस्तुस्थिती लपवून नोंदणी प्राप्त केली असेल या कारणास्तव कर अधिकाऱ्याद्वारे करदात्याची स्वाधिकाराने नोंदणी रद्द करण्याची एमजीएसटी अधिनियम 2017 चे कलम 29(2) परवानगी देते.

एमजीएसटी नियम, 22 (1) विहित करतो की जेथे समुचित अधिकाऱ्याकडे एखाद्या व्यक्तीची नोंदणी कलम 29 अंतर्गत रद्द होण्यास पात्र आहे असे मानण्याची कारणे असतील, तेव्हा तो अशा व्यक्तीला त्याची नोंदणी का रद्द केली जाऊ नये यासाठी जीएसटी आरईजी-17 प्रपत्रामध्ये कारणे दाखवा नोटीस जारी करेल ज्यामध्ये अशी नोटीस बजावल्यापासून, सात कामकाज दिवसांच्या आत, त्याला कारणे दाखवणे आवश्यक असेल.

करदात्यांनी विनंती केलेल्या आणि विभागाद्वारा स्वाधिकाराने रद्द करण्यात आलेल्या अश्या दोन्ही नोंदणी रद्द करण्यात आलेल्या प्रकरणांच्या माहितीची¹⁸ निवडलेल्या 10

¹⁸ अर्ज दाखल करण्याची तारीख (आरईजी 16), आरईजी 17 दाखल करण्याची तारीख, आरईजी 17 ला उत्तर देण्याची तारीख, नोंदणी रद्द करण्याच्या संदर्भात रद्द करण्याच्या आदेशाची तारीख (आरईजी 19).

प्रभाज्यांकडून लेखापरीक्षणाने मागणी केली. 10 प्रभाज्यांद्वारे प्रदान केलेली माहिती खाली सारणीबद्ध केली आहे:

तक्ता 2: नोंदणीचे रद्दीकरण

अ. क्र.	प्रभार	विभाग	रद्द केलेल्या प्रकरणांची संख्या		एकूण	रद्दीकरणाबाबत सादर केलेली माहिती
			स्वाधि काराने	विनंतीनु सार		
1.	फोर्ट-702	फोर्ट	60	45	105	नाही
2.	मुंबई-एलटीयू-547	मुंबई-एलटीयू-4	1	0	1	नाही
3.	मांडवी-504	मांडवी	6	14	20	होय
4.	मुंबई-एलटीयू-515	मुंबई-एलटीयू-2	1	3	4	होय
5.	मुंबई-एलटीयू-518	मुंबई-एलटीयू-2	2	3	5	होय
6.	मालाड-पूर्व-707	गोरेगाव	125	152	277	नाही
7.	मुंबई-एलटीयू-503	मुंबई-एलटीयू-1	1	6	7	नाही
8.	मुंबई-एलटीयू-531	मुंबई-एलटीयू-3	0	0	0	लागू नाही
9.	पुणे-एलटीयू-509	पुणे-एलटीयू-1	0	0	0	लागू नाही
10.	पुणे-एलटीयू-519	पुणे-एलटीयू-2	0	0	0	लागू नाही
एकूण			196	223	419	

तक्ता दर्शविते की स्वाधिकाराने तसेच करदात्याच्या अर्जानुसार रद्द केलेल्या दोन्ही प्रकरणांबद्दल फक्त तीन प्रभाज्यांनी आवश्यक माहिती प्रदान केली जेव्हा की तीन प्रभाज्यांनी 'निरंक' माहिती प्रदान केली. चार प्रभाज्यांनी आवश्यक माहिती प्रदान केली नाही ज्यामुळे विभागाद्वारा उपरोक्त तरतुदींच्या अंमलबजावणीबाबत लेखापरीक्षण आश्वस्त होऊ शकले नाही.

2.2.7.2 जीएसटीआर 10 दाखल न करण्यावर अपुरा पाठपुरावा

एमजीएसटी अधिनियमाचा कलम 45 नमूद करते की, कलम 39 च्या पोट-कलम (1) अन्वये विवरण दाखल करणे आवश्यक आहे आणि ज्याची नोंदणी रद्द केली असेल अशी प्रत्येक नोंदणीकृत व्यक्ती अंतिम विवरण, नोंदणी रद्द केल्याची प्रभावी तारीख किंवा नोंदणी रद्द केल्याच्या आदेशाची तारीख, यापैकी जी नंतरची असेल, तेव्हा पासून तीन महिन्यांच्या आत दाखल करेल.

एमजीएसटी नियम 2017 च्या नियम 68 सह एमजीएसटी अधिनियमाच्या कलम 46 नुसार नोंदणीकृत व्यक्ती जो कलम 39 किंवा कलम 44 किंवा कलम 45 अंतर्गत विवरण दाखल करण्यात अयशस्वी झाल्यास त्याला प्रपत्र जीएसटीआर-3A मध्ये नोटीस जारी करणे आवश्यक आहे. नोटीस मिळाल्यापासून 15 दिवसांच्या आत करदाता अंतिम विवरण दाखल करण्यास तरीही अपयशी ठरल्यास कलम 29 च्या उप-कलम (5) अंतर्गत (म्हणजे, इनपुट आणि साठ्यात किंवा भांडवली वस्तूंमध्ये

अंतर्भूत असलेल्या अर्ध-तयार आणि तयार वस्तूंमधील इनपुट किंवा अशा वस्तूंचा देय आउटपुट कर यापैकी जो जास्त असेल त्या समतुल्य आयटीसी खर्ची घालून), करदात्याचे दायित्व ठरविण्यासाठी एमजीएसटी अधिनियम, 2017 च्या कलम 62 सह एमजीएसटी नियम, 2017 च्या नियम 100 अंतर्गत एसएमटी-13 मध्ये कर निर्धारण आदेश जारी करणे आवश्यक असते. जर करदात्याने एसएमटी-13 आदेश जारी केल्यापासून 30 दिवसांच्या आत अंतिम विवरणपत्र दाखल केले, तर तो आदेश मागे घेण्यात आला आहे असे मानले जाईल. तथापि, व्याज आणि विलंब शुल्क प्रदान करण्याचे दायित्व सुरू राहील.

नोंदणी रद्द केल्यानंतर विभागाने केलेल्या पाठपुराव्याच्या संदर्भात विभागाने केलेल्या कारवाईची माहिती मागविण्यात आली होती. 10 पैकी, तीन प्रभाष्यांनी (मुंबई- एलटीयू -503, मुंबई- एलटीयू -515 आणि मुंबई- एलटीयू -518) यांनी जीएसटीआर -10 दाखल करण्याच्या संदर्भात माहिती दिली नाही. तीन प्रभाष्यांनी (मुंबई-एलटीयू-531, पुणे-एलटीयू-509 आणि पुणे-एलटीयू-519) नोंदणी रद्द करण्याची माहिती 'निरंक' म्हणून सादर केली. एक प्रभाषी (फोर्ट-702) ने 73 प्रकरणांमध्ये जीएसटीआर 3A जारी करून केलेल्या कारवाईची माहिती सादर केली. तसेच तीन प्रभाष्यांनी (मुंबई- एलटीयू-547, मांडवी-504 आणि मालाड-पूर्व-707) नोंदणी रद्द केल्यानंतर कोणतीही कारवाई केलेली नाही.

नोंदणी रद्द करण्याच्या 419 प्रकरणांपैकी, 340 प्रकरणांमध्ये करदात्यांनी जीएसटीआर - 10 दाखल केला नाही. फोर्ट विभागांतर्गत फक्त एक प्रभाषी फोर्ट-702 ने नोटीस (जीएसटीआर-3A) जारी केली (परिशिष्ट 2.2.1).

शिफारस 1: नोंदणी रद्द करण्याबाबत योग्य पाठपुरावा करण्यासाठी आणि महसुलाच्या संरक्षणासाठी केलेल्या कारवाईचे संनियंत्रण करण्यासाठी विभागाने विभागीय अधिकाऱ्यांना अनुदेश जारी करावे.

2.2.8 जीएसटी विवरणांतील विसंगत्या

लेखापरीक्षणाने जीएसटीएनद्वारे उपलब्ध करून दिलेल्या 2017-18 शी संबंधित जीएसटी विवरणांच्या डेटाचे विश्लेषण केले. करदात्यांनी दाखल केलेल्या जीएसटी विवरणांमधील नियम-आधारित विचलन आणि तार्किक विसंगत्या 13 मापदंडांच्या संचावर ओळखल्या गेल्या, ज्यांचे आयटीसी आणि कर प्रदान- या दोन डोमेनमध्ये सामान्यपणे वर्गीकरण केले जाऊ शकते.

विहित केलेल्या 13 जीएसटी विवरणांपैकी¹⁹, जीएसटी विवरण/डेटामधील विचलन, परस्पर-विरोध आणि विसंगत्या ओळखण्याच्या उद्देशाने सामान्य करदात्यांना लागू होणारे खालील मूलभूत विवरण विचारात घेतले गेले:

- जीएसटीआर-1: वस्तू आणि सेवा किंवा दोन्हीचा जावक पुरवठा करणाऱ्या सर्व सामान्य आणि अनौपचारिक नोंदणीकृत करदात्यांनी दाखल केलेले मासिक विवरण आणि त्यामध्ये वस्तू आणि सेवांच्या जावक पुरवठ्याच्या तपशीलाचा समावेश असतो.
- जीएसटीआर-3B: अधिनियमाच्या कलम 39(1) अंतर्गत निर्दिष्ट केलेल्यांना वगळता सर्व करदात्यांनी दाखल करावयाच्या करदात्याद्वारा कर प्रदानासह, जावक पुरवठा आणि दावा केलेल्या आयटीसीचा मासिक सारांश विवरण. हे विवरण इलेक्ट्रॉनिक जमा खातेवहीत जमा आणि खर्च आणि इलेक्ट्रॉनिक रोकड खातेवहीत खर्च दाखवितो.
- जीएसटीआर 6: इनपुट सेवा वितरकांसाठी मासिक विवरण जे त्यांच्या वितरित आयटीसी आणि जावक पुरवठ्याचा तपशील प्रदान करते.
- जीएसटीआर 8: ई-कॉमर्स प्रचालकांनी दाखल करावयाचे मासिक विवरण, जो ऑक्टोबर 2018 मध्ये लागू, जीएसटी अंतर्गत टीसीएस (स्रोतावर जमा केलेला कर) कापून घ्यावयाचे असते.
- जीएसटीआर 9: इनपुट सेवा वितरक (ISD), स्रोतावर कर कपात करणारा/स्रोतावर कर संकलन करणारा, प्रासंगिक करपात्र व्यक्ती आणि अनिवासी करदाता या व्यतिरिक्त इतर सर्व नोंदणीकृत व्यक्तींनी दाखल करावे लागणारे वार्षिक विवरण. या दस्तऐवजात संपूर्ण वर्षभर विविध कर शीर्ष (सीजीएसटी, एसजीएसटी आणि आयजीएसटी) अंतर्गत केलेल्या आणि प्राप्त झालेल्या सर्व पुरवठ्यांच्या तपशीलासह उलाढाल आणि त्याकरिता लेखापरीक्षण तपशीलांचा समावेश असतो.
- जीएसटीआर 9C: विशिष्ट आर्थिक वर्षात ₹5 कोटीपेक्षा जास्त उलाढाल असलेल्या सर्व करदात्यांसाठी वार्षिक लेखापरीक्षण प्रपत्र. हे मुळात जीएसटीआर-9 मध्ये दाखल केलेले वार्षिक विवरण आणि करदात्याचे लेखापरीक्षित वार्षिक वित्तीय विवरण (एफएस) यांच्यातील ताळमेळ विवरण आहे.

¹⁹ जीएसटीआर-1, जीएसटीआर-3B, जीएसटीआर-4 (कंपोजिशन योजनेतर्गत करदाते), जीएसटीआर-5 (अनिवासी करपात्र व्यक्ती), जीएसटीआर-5A (अनिवासी ओआयडीएआर सेवा प्रदाते), जीएसटीआर-6 (इनपुट सेवा वितरक), जीएसटीआर-7 (टीडीएस कापणारे करदाते), जीएसटीआर-8 (ई-कॉमर्स प्रचालक), जीएसटीआर-9 (वार्षिक विवरण), जीएसटीआर-10 (अंतिम विवरण), जीएसटीआर-11 (यूआयएन असलेली आणि परताव्याचा दावा करणारी व्यक्ती), सीएमपी-08, आणि आयटीसी-04 (जॉब-वर्करला पाठवलेल्या/प्राप्त झालेल्या वस्तूंच्या तपशीलाबद्दल करदाता/जॉब-वर्करने दाखल करावयाचे विवरण)

- जीएसटीआर-2A: प्राप्तकर्त्यासाठी आवक पुरवठ्याचे प्रणाली-निर्मित विवरण. त्यात त्यांच्या प्रपत्र जीएसटीआर-1/5 मध्ये घोषित केलेल्या पुरवठादारांच्या सर्व B2B व्यवहारांचे तपशील, समकक्षाद्वारे अनुक्रमे जीएसटीआर 6 पासून इनपुट सेवा वितरक तपशील, जीएसटीआर-7 आणि जीएसटीआर-8 मधील तपशील आणि भारतीय सीमा शुल्काच्या (आयसीईजीएटीई) पोर्टलप्रमाणे प्राप्त झाल्याप्रमाणे माल नोंदपत्रावर परदेशातून वस्तूंची आयात यांचा समावेश असतो.

2.2.8.1 केंद्रीकृत लेखापरीक्षण

13 ओळखल्या गेलेल्या मापदंडावर राज्याच्या अधिकारक्षेत्राशी संबंधित अखिल महाराष्ट्र डेटा विश्लेषण आणि निरीक्षण केलेल्या विचलन/विसंगतींची व्याप्ती खालीलप्रमाणे सारांशित केली आहे.

तक्ता 3: अखिल राज्य डेटा विश्लेषणावरील लेखापरीक्षण निरीक्षणांचा सारांश

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	मापदंड	वापरलेले अल्गोरिदम	विचलनांची संख्या	रक्कम
1	आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती.	जीएसटीआर-2A नुसार उपलब्ध आयटीसीची त्याच्या सर्व सुधारणांसह तक्ता 4(B) (2) मधील प्रत्यावर्त विचारात घेऊन परंतु जीएसटीआर-9 च्या तक्ता 8(C) वरून त्यानंतरच्या वर्ष 2018-19 मधील लाभ घेतलेल्या आयटीसीचा समावेश करून जीएसटीआर-3B {तक्ता 4A(5)} (देशांतर्गत पुरवठ्यावर जमा) मध्ये मिळवलेल्या आयटीसीशी तुलना केली गेली.	41	1,882.61
2	प्रत्यावर्ती भार यंत्रणे (आरसीएम) अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	जीएसटीआर-3B तक्ता 6.1(B) मधील आरसीएम प्रदानाची तुलना जीएसटीआर-9 तक्ता (6C +6D+6F) मधील लाभ घेतलेल्या आयटीसीशी केली गेली. प्रकरणे ज्यामध्ये जीएसटीआर-9 उपलब्ध नव्हते, जीएसटीआर-3B तक्ता 6.1(B) मधील आरसीएम दायित्वाची तुलना जीएसटीआर-3B तक्ता {4(A)(2) +4(A)3} शी केली गेली.	40	165.54
3	प्रदान न करता आरसीएम अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	जीएसटीआर-9 तक्ता 4G मधील आरसीएम दायित्वाची तुलना जीएसटीआर-9 तक्ता (6C+6D+6F) मध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीशी केली गेली. प्रकरणे ज्यामध्ये जीएसटीआर-9 उपलब्ध नव्हते, जीएसटीआर-3B तक्ता 3.1(d) मधील आरसीएम दायित्वाची तुलना जीएसटीआर-3B4(A)(2) व 4A(3) शी केली गेली.	8	25.04
4	वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यामध्ये उलाढालीत विसंगती (जीएसटीआर-9C चा तक्ता 5R)	जीएसटीआर-9C तक्ता 5R मध्ये उणे संख्या.	45	एनएमव्ही

अहवाल क्र. 1 (31 मार्च 2022 रोजी संपलेल्या वर्षाचा अनुपालन लेखापरिक्षा अहवाल)

अ. क्र.	मापदंड	वापरलेले अल्गोरिदम	विचलनांची संख्या	रक्कम
5	वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरण यामध्ये करपात्र उलाढालीत विसंगती. (जीएसटीआर-9C चा तक्ता 7G)	जीएसटीआर-9C तक्ता 7G मध्ये उणे संख्या.	18	एनएमव्ही
6	लेखा पुस्तके आणि वार्षिक विवरण यामध्ये प्रदान केलेल्या करात विसंगती. (जीएसटीआर-9C चा तक्ता 9R)	जीएसटीआर-9C तक्ता 9R मध्ये उणे संख्या.	41	214.51
7	वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरण यामध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीत विसंगती (जीएसटीआर-9C चा तक्ता 12(F))	जीएसटीआर-9C तक्ता 12(F) मध्ये धन संख्या.	36	438.82
8	वार्षिक विवरणात घोषित आयटीसी सोबत वित्तीय विवरणातील खर्चाचा ताळमेळ (जीएसटीआर-9C चा तक्ता 14T)	जीएसटीआर-9C तक्ता 14T मध्ये धन संख्या.	39	4,385.65
9	प्रकरणे जेथे जीएसटीआर 3B दाखल केले नाही परंतु जीएसटीआर-1 किंवा जीएसटीआर-2A उपलब्ध.	ज्या करदात्यांनी जीएसटीआर-3B दाखल केला नव्हता परंतु जीएसटीआर-1 दाखल केला किंवा जेथे जीएसटीआर-2A उपलब्ध आहे, असे दर्शविते की करदात्यांनी कर प्रदान करून व्यवसाय केला होता.	40	67.78
10	निर्वहन न केलेले कर दायित्व	जीएसटीआर-1 (तक्ता 4 ते 11) आणि जीएसटीआर-9 (तक्ता 4N, 10 आणि 11) मधील अधिकतम कर दायित्वाची तुलना जीएसटीआर-9 च्या तक्ता 9 आणि 14 मध्ये घोषित कर प्रदान केलेल्या तपशीलांशी करण्यात आली. जीएसटीआर-9 उपलब्ध नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, जीएसटीआर-3B मधील तक्ता 3.1(a) आणि 3.1(b) मध्ये घोषित कर प्रदान केलेल्या तपशीलांची तुलना जीएसटीआर-1 दायित्वाशी केली गेली. जीएसटीआर-1 आणि जीएसटीआर-9 मध्ये घोषित केलेल्या संशोधनांचा आणि आगाऊ समायोजनांचा समुचित प्रकारे विचार करण्यात आला.	35	1472.79
11	व्याजाचे न/कमी प्रदान	जीएसटीआर-3B तक्ता 6.1 मध्ये घोषित व्याजाच्या तुलनेत जीएसटीआर-3B विलंबाने दाखल केल्यावर कर प्रदान करण्याच्या रोख भागावर 18 टक्के दराने व्याजाची गणना केली जाते.	50	85.20

अ. क्र.	मापदंड	वापरलेले अल्गोरिदम	विचलनांची संख्या	रक्कम
12	कंपोजिशन करदात्यांनी देखील ई-कॉमर्स सुविधेचा लाभ घेणे	ई-कॉमर्स जीएसटीआर-8 01.01.2018 पासून प्रभावी झाली जेव्हा टीसीएस तरतूद प्रभावी झाली. जीएसटीआर-8 मध्ये घोषित जीएसटीआयएन जे कंपोजिशन योजनेतर्गत जीएसटीआर-4 देखील दाखल करत आहेत.	9	0.11
13	दाखल न करणारे	सतत सहा महिन्यांच्या कालावधीसाठी विवरणे (जीएसटीआर 1,3B इ.) दाखल न करणे.	3	0
		एकूण	405	8,738.05

विभागाकडून मिळालेल्या उत्तरांच्या आधारे, प्रत्येक 13 मापदंडाचे अनुपालन विचलनांमध्ये किती प्रमाणात रूपांतर केले आहे हे खालीलप्रमाणे सारांशीकृत केले आहे.

तक्ता 4: अभावाचा सारांश

(र कोटीमध्ये)

लेखापरीक्षण परिमाण	प्रकरणे ज्यामध्ये उत्तर प्राप्त झाले		लेखापरीक्षणाद्वारे स्वीकारलेले विभागाचे उत्तर					
			डेटा प्रवेश त्रुट्या		आक्षेपाअगोदर केलेली कारवाई		ईतर वैध स्पष्टीकरण	
	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	41	1,882.61	8	364.11	0	0	10	334.18
प्रत्यावर्ती भार यंत्रणा (आरसीएम) अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	40	165.54	23	128.13	1	1.45	5	13.97
प्रदान न करता आरसीएम अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	8	25.04	3	11.55	0	0	0	0
वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यामध्ये उलाढालीत विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 5R) ²⁰	45	एनएमव्ही	5	एनएमव्ही	1	एनएमव्ही	25	एनएमव्ही

²⁰ परिमाण उलाढालीवर आधारित आहे. त्यामुळे, या परिमाणांतर्गत कर दायित्वाची गणना केली नाही. 45 प्रकरणांमध्ये जीएसटीआर 9C च्या तक्त्या 5R मधील एकूण अताळमेळीत उलाढाल (टीटीओ) ₹ 26,262.42 कोटी आहे, त्यापैकी ₹ 21,605.97 कोटीच्या अताळमेळीत टीटीओचा समावेश असलेल्या 25 प्रकरणांमध्ये वैध स्पष्टीकरण विभागाकडून देण्यात आले होते, तर ₹ 132.43 कोटीचा समावेश असलेल्या एका प्रकरणात लेखापरीक्षण आक्षेपापूर्वी कारवाई करण्यात आली होती. ₹ 401.91 कोटीच्या दोन प्रकरणांमध्ये, एसएसटी 10 जारी केले गेले. ₹ 1,298.40 कोटीच्या पाच प्रकरणांमध्ये डेटा प्रवेश त्रुट्या आढळून आल्या, ₹ 703.03 कोटीच्या तीन प्रकरणांमध्ये विभाग आक्षेप तपासत होता, ₹ 2,120.67 कोटीचा समावेश असलेल्या नऊ प्रकरणांमध्ये अनुपालन कागदोपत्री पुराव्यासह समर्थित नव्हते.

लेखापरीक्षण परिमाण	प्रकरणे ज्यामध्ये उत्तर प्राप्त झाले		लेखापरीक्षणाद्वारे स्वीकारलेले विभागाचे उत्तर					
			डेटा प्रवेश त्रुट्या		आक्षेपाअगोदर केलेली कारवाई		ईतर वैध स्पष्टीकरण	
	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरण यामध्ये करपात्र उलाढालीत विसंगती. (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 7G) ²¹	18	एनएमव्ही	1	एनएमव्ही	0	0	11	एनएमव्ही
लेखा पुस्तके आणि वार्षिक विवरण यामध्ये प्रदान केलेल्या करात विसंगती. (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 9R)	41	214.51	4	67.94	3	7.81	11	62.64
वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यामध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीत विसंगती. (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 12(F))	36	438.82	3	25.38	3	35.83	15	174.68
वित्तीय विवरणात घोषित आयटीसीसोबत वार्षिक विवरणातील खर्चाचा ताळमेळ (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 14T)	39	4,385.65	2	85.63	0	0	27	3,204.45
प्रकरणे जेथे जीएसटीआर 3B दाखल केले नाही परंतु जीएसटीआर 1 किंवा जीएसटीआर 2A उपलब्ध.	40	67.78	1	0.66	1	13.04	10	7.15
निर्वहन न केलेले कर दायित्व	35	1472.79	13	482.04	0	0	9	762.41
व्याजाचे न/कमी प्रदान	50	85.20	0	0	28	56.45	10	11.16
कंपोझिशन करदात्यांनी देखील ई-कॉमर्स सुविधेचा लाभ घेणे	9	0.11	0	0	0	0	2	एनएमव्ही
दाखल न करणारे	3	0	0	0	0	0	2	एनएमव्ही
एकूण	405	8,738.05	63	1,165.44	37	114.58	137	4,570.64

²¹ परिमाण करपात्र उलाढालीवर आधारित आहे. त्यामुळे, या परिमाणांतर्गत कर दायित्वाची गणना केली नाही. 18 प्रकरणांमध्ये जीएसटीआर 9C च्या तक्त्या 7G मध्ये एकूण अताळमेळीत करपात्र उलाढाल (टीटीओ) ₹ 2,987.11 कोटी आहे, त्यापैकी ₹ 1,275.56 कोटी अताळमेळीत टीटीओचा समावेश असलेल्या 11 प्रकरणांमध्ये वैध स्पष्टीकरण विभागाकडून देण्यात आले, ₹ 662.24 कोटीच्या दोन प्रकरणांमध्ये एएसएमटी 10 जारी केले गेले. ₹ 64.94 कोटीच्या एका प्रकरणामध्ये डेटा प्रवेश त्रुट्या आढळून आल्या, एका प्रकरणात करदात्याला ₹ 748.15 कोटीचे डीआरसी-07 जारी करण्यात आले, ₹ 78.32 कोटीच्या एका प्रकरणामध्ये विभाग आक्षेप तपासत होता, ₹ 157.89 कोटीचा समावेश असलेल्या दोन प्रकरणांमध्ये अनुपालन कागदोपत्री पुराव्यासह समर्थित नव्हते.

ज्या प्रकरणांमध्ये कारवाई अद्याप सुरू व्हायची आहे ²² अशा प्रकरणांसह विभागाद्वारे स्वीकारलेले								एकूण		विभागाने योग्य कागदोपत्री पुराव्यासह उत्तर दाखल केले नव्हते		विभागाने सांगितले ते लेखापरीक्षण आक्षेपाची तपासणी करत आहे	
वसूल केले		एसएसएमटी ²³ -10		कारणे दाखवा नोटिस जारी केले डीआरसी(01/01A/07)		करदात्यासोबत पत्रव्यवहारात							
सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम	सं.	रक्कम
(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)
0	0	1	21.95	5	383.32	5	294.73	11	700.00	3	75.50	9	408.84
0	0	1	1.27	5	4.74	0	0	6	6.01	3	13.69	2	2.27
0	0	1	4.65	2	7.93	0	0	3	12.58	0	0	2	0.90
0	0	2	एनएमव्ही	0	0	0	0	2	एनएमव्ही	9	एनएमव्ही	3	एनएमव्ही
0	0	2	एनएमव्ही	1	एनएमव्ही	0	0	3	एनएमव्ही	2	एनएमव्ही	1	एनएमव्ही
4	11.58	1	3.29	3	4.05	7	20.62	15	39.54	5	30.76	3	5.82
0	0	1	5.24	1	47.54	4	42.23	6	95.01	7	88.95	2	18.98
0	0	1	71.25	1	0.47	1	44.10	3	115.82	2	298.56	5	681.19
1	0.13	1	0.45	14	28.74	6	10.02	22	39.34	5	7.35	1	0.26
2	2.03	3	89.84	0	0	2	39.31	7	131.18	1	1.67	5	95.48
1	0.49	0	0	6	7.67	3	8.14	10	16.30	0	0	2	1.29
1	0.006	0	0	2	0.11	3	एनएमव्ही	6	0.11	0	0	1	एनएमव्ही
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	एनएमव्ही	0	0
9	14.24	14	197.94	40	484.57	31	459.15	94	1,155.89	38	516.48	36	1,215.03

केंद्रीकृत लेखापरीक्षणाचा सारांश

डाटामधील 405 असंगत्या/विसंगत्यांपैकी 23.21 टक्के असलेल्या ₹1155.89 कोटींच्या (स्तंभ. क्र.11,13,15, आणि 17) कर विसंगतीचे समावेश असणाऱ्या 94 प्रकरणांमध्ये (स्तंभ. क्र.10,12,14,16) अधिनियमाच्या तरतूदीपासूनचे विचलन लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले, ज्यासाठी विभागाने उत्तर दिले. जोखीम मापदंडे जसे की आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती, निर्वहन न केलेले कर दायित्व, वित्तीय विवरणात घोषित आयटीसीसोबत वार्षिक विवरणातील खर्चाचा ताळमेळ, वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यांच्यामधील लाभ घेतलेल्या आयटीसीतील विसंगती. इ. मध्ये तुलनेने विचलनाचे जास्त प्रमाण आढळून आले.

²² 'वसूल केले' आणि 'कारणे दाखवा नोटिस जारी केले' श्रेणी अंतर्गत वरील तक्त्यातील रक्कम ही लेखापरीक्षणाने दर्शविलेली रक्कम लक्षात न घेता विभागाद्वारे वसुली केल्यानुसार आणि जारी केलेल्या कारणे दाखवा नोटिस रकमेनुसार आहे.

²³ विवरणांच्या तपासणीनंतर प्रपत्र एसएमटी 10 मध्ये जारी केलेल्या विसंगतींची माहिती देण्यासाठी सूचना.

58.52 टक्के असलेल्या, 237 प्रकरणांमध्ये (स्तंभ. क्र. 4,6 आणि 8), जेथे विभागाचे उत्तर लेखापरीक्षणास मान्य होते, करदात्यांच्या डेटा प्रवेश त्रुट्यांमध्ये ₹ 1165.44 कोटींचा (स्तंभ. क्र. 5) समावेश असणाऱ्या 63 प्रकरणांचा समावेश होता (स्तंभ. क्र. 4), विभागाने ₹ 114.58 कोटींचा (स्तंभ. क्र. 7) समावेश असणाऱ्या 37 प्रकरणांमध्ये (स्तंभ. क्र. 6) सक्रियपणे कारवाई केली होती आणि ₹ 4570.64 कोटींचा (स्तंभ. क्र. 9) समावेश असणाऱ्या 137 प्रकरणांमध्ये (स्तंभ. क्र. 8) अन्य वैध स्पष्टीकरण होते.

8.88 टक्क्यांच्या 36 प्रकरणांमध्ये (स्तंभ. क्र. 22), विभागाने म्हटले की ते ₹ 1215.03 कोटींच्या (स्तंभ. क्र. 23) अंतर्निहित विचलनाचे परीक्षण करत आहे. ₹ 516.48 कोटींचा (स्तंभ. क्र. 21) समावेश असणाऱ्या 9.38 टक्क्यांच्या उर्वरित 38 प्रकरणांमध्ये (स्तंभ. क्र. 20), जरी लेखापरीक्षणाद्वारे निदर्शनास आणलेले विचलन विभागाने मान्य केले नाही, तथापि, त्याच्या म्हणण्याला पुराव्यांचे समर्थन नव्हते आणि अशाप्रकारे, लेखापरीक्षणाद्वारे पडताळणी करण्यास सक्षम नव्हते.

केंद्रीकृत लेखापरीक्षणाच्या प्रत्येक परिमाणासाठी शीर्ष प्रकरण (वसुली, एएसएमटी-10, कारणे दाखवा नोटिस जारी केलेले आणि करदात्याशी पत्रव्यवहारांतर्गत प्रकरणांशी संबंधित अनुपालन विचलनासाठी) खालील तक्त्यानुसार आहे.

तक्ता 5: प्रत्येक परिमाणासाठी शीर्ष प्रकरण (अनुपालन विचलनासाठी)

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	परिमाण	करदात्याचा जीएसटीआयएन	अधिकारक्षेत्र	विसंगती	केलेली कारवाई
1	आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	2XXXXXXXXXXXXXW	पुणे-एलटीयू-01	310.00	डीआरसी-01 जारी केले
2	प्रदान केलेल्या करापेक्षा आरसीएम (RCM) अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	2XXXXXXXXXXXXXG	माझगाँव	2.52	डीआरसी-07 ²⁴ जारी केले
3	प्रदानाशिवाय प्रत्यावर्ती भार यंत्रणेतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती	2XXXXXXXXXXXXXH	मुंबई-एलटीयू-01	7.93	डीआरसी -07 जारी केले
4	वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यामध्ये उलाढालीत विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 5R)	2XXXXXXXXXXXXX2	साकीनाका	एनएम व्ही	एसएमटी-10 जारी केले
5	वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यामध्ये करपात्र उलाढालीत विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 7G)	2XXXXXXXXXXXXXU	मुंबई-एलटीयू-03	एनएम व्ही	कारणे दाखवा नोटिस जारी केले
6	लेखा पुस्तके आणि वार्षिक विवरण यामध्ये प्रदान केलेल्या करात विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 9R)	2XXXXXXXXXXXXXH	मुंबई-एलटीयू-02	10.62	वसूली
7	वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यामध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीत विसंगती. (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 12(F))	2XXXXXXXXXXXXXF	मुंबई-एलटीयू-02	47.54	डीआरसी-01 जारी केले
8	वित्तीय विवरणातील खर्चासोबत वार्षिक विवरणामध्ये घोषित केलेल्या आयटीसीचा ताळमेळ (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 14T)	2XXXXXXXXXXXXXY	मुंबई-एलटीयू-02	71.25	एसएमटी-10 जारी केले
9	प्रकरणे जेथे जीएसटीआर 3B दाखल नाही परंतु जीएसटीआर 1 किंवा जीएसटीआर 2A उपलब्ध.	2XXXXXXXXXXXXX6	ठाणे शहर	17.78	डीआरसी-07 जारी केले
10	निर्वहन न केलेले कर दायित्व	2XXXXXXXXXXXXX2	मुंबई-एलटीयू-04	48.05	एसएमटी-10 जारी केले
11	व्याजाचे न/ कमी प्रदान	2XXXXXXXXXXXXXM	औरंगाबाद	5.28	करदात्याशी पत्रव्यवहारांतर्गत
12	कंपोजिशन करदात्यांनी देखील ई-कॉमर्स सुविधेचा लाभ घेणे	2XXXXXXXXXXXXXT	ठाणे शहर	0.09	डीआरसी-07 जारी केले

उदाहरणात्मक प्रकरणांची खाली चर्चा केली आहे :

(i) परिमाण-आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती

जीएसटीआर 2A हे खरेदीशी संबंधित क्रियाशील कर विवरण आहे जे जीएसटी पोर्टलद्वारे प्रत्येक व्यवसायासाठी आपोआप निर्माण होते, जेव्हा की जीएसटीआर 3B

²⁴ प्रपत्र डीआरसी-07 (मागणी आणि वसूली प्रपत्र) मध्ये जारी केलेली मागणी आणि वसूलीसाठी सूचना

हे मासिक विवरण आहे ज्यामध्ये आयटीसीसह जाहीर केलेल्या बाह्य पुरवठ्याचा सारांश आणि कराचे प्रदान करदात्याद्वारे स्व-घोषित केला जातो.

आयटीसीच्या वापराच्या सत्यतेचे विश्लेषण करण्यासाठी, 2017-18 या वर्षाच्या जीएसटीआर 3B आणि जीएसटीआर 2A मधून संबंधित डेटा काढण्यात आला आणि पुरवठादारांच्या तपशिलानुसार प्रदान केलेला आयटीसी करदात्याने लाभ घेतलेल्या आयटीसी क्रेडिटशी जुळवले. तक्ता 4B (2)²⁵ मधील प्रत्यावर्तन विचारात घेऊन, परंतु जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 8C मधून त्यानंतरच्या वर्ष 2018-19 मध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीचा समावेश करून जीएसटीआर 2A नुसार उपलब्ध आयटीसीची त्याच्या सर्व सुधारणांसह आणि तक्ता 4A (5)²⁶ मधील जीएसटीआर 3B मध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीसोबत तुलना करून ही पद्धत स्वीकारण्यात आली.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की पुणे-एलटीयू-01 विभागांतर्गत एका करदात्याकडे, जीएसटीआर 2A नुसार उपलब्ध आयटीसी ₹ 118.17 कोटी होते आणि जीएसटीआर 3B नुसार लाभ घेतलेले आयटीसी ₹ 134.04 कोटी (जीएसटीआर 3B च्या तक्ता 4A(5) मध्ये आयटीसी ₹ 131.50 कोटी आणि जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 8C मध्ये ₹ 2.54 कोटी) होते. यामुळे लाभ घेतलेल्या आयटीसीत ₹ 15.87 कोटी रकमेची विसंगती होती, जी विभागाला कळवण्यात आली (मे 2022).

विभागाने उत्तर दिले (ऑक्टोबर 2023) की करदात्याला ₹ 310 कोटींसाठी डीआरसी-01 (सप्टेंबर 2023) जारी करण्यात आले. या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

(iii) परिमाण- आरसीएम अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती

एमजीएसटी अधिनियम, 2017 च्या कलम 9(3) किंवा कलम 9(4) अंतर्गत आणि आयजीएसटी अधिनियम, 2017 च्या कलम 5 च्या पोट-कलम (3) किंवा पोट-कलम (4) अंतर्गत काही वर्गाच्या मालाचे किंवा सेवांचे किंवा दोन्हीच्या संदर्भात प्रत्यावर्ती भार प्रणालीनुसार कर प्रदान करण्याचे दायित्व पुरवठादार किंवा प्रदाताऐवजी वस्तू किंवा सेवांचा पुरवठा प्राप्त करणाऱ्यावर निश्चित केले जाते.

वर्ष 2017-18 साठी आरसीएम अंतर्गत प्रदान केलेल्या करावर लाभ घेतलेल्या आयटीसीच्या सत्यतेचे विश्लेषण करण्यासाठी, जीएसटीआर 3B आणि वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 संबंधित डेटासेटची तुलना आरसीएम अंतर्गत लाभ घेतलेली आयटीसी प्रदान केलेल्या कर मर्यादेपर्यंत मर्यादित आहे की नाही हे तपासण्यासाठी केली गेली.

²⁵ ईतर प्रत्यावर्तीत आयटीसी

²⁶ ईतर सगळे पात्र आयटीसी

जीएसटीआर 3B तक्ता 3.1(d)²⁷ मधील आरसीएम प्रदानाची जीएसटीआर 9 तक्ता 6C²⁸, 6D²⁹ आणि 6F³⁰ मध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीशी तुलना करणे ही पद्धत स्वीकारण्यात आली. जीएसटीआर 9 उपलब्ध नसलेल्या प्रकरणांमध्ये, तपासणी जीएसटीआर 3B मध्ये मर्यादित होती जेथे जीएसटीआर 3B तक्ता 3.1(d) मधील कर निर्वहन केलेल्या भागाची तुलना R3B4A (2)³¹ आणि 4A (3)³² च्या आयटीसीचा लाभ घेतलेल्या भागासोबत केली गेली.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की माझगाँव विभागांतर्गत एका करदात्याकडे, जीएसटीआर 3B च्या तक्ता 3.1(d) मध्ये उपलब्ध आयटीसी ₹ सात हजार होते आणि जीएसटीआर 9 मध्ये लाभ घेतलेले आयटीसी ₹ 1.09 कोटी (जीएसटीआर 9 तक्ता 6(C) ₹ निरंक, 6(D) ₹ सात हजार आणि 6(F) ₹ 1.09 कोटी सह) होते. परिणामी ₹ 1.09 कोटी रकमेच्या आयटीसीची विसंगती झाली, जी विभागाला कळविण्यात आली (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की व्याज आणि दंडासहित ₹ 2.52 कोटींसाठी डीआरसी-07 जारी केले गेले (जून 2022).

(iii) परिमाण- प्रदान न करता आरसीएम अंतर्गत आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती

आरसीएम अंतर्गत क्रियाकलाप/व्यवहारांवर कर पूर्णपणे निर्वहन करण्यात आले की नाही हे तपासण्यासाठी जीएसटीआर 3B आणि वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 शी संबंधित डेटासेटची तुलना करून समतुल्य कर दायित्व निर्वहन न करता 2017-18 साठी आरसीएम अंतर्गत आयटीसीचा लाभ किंवा दुसऱ्या शब्दात, आरसीएम अंतर्गत कराचे कमी प्रदान विश्लेषित केले गेले. प्रकरणांमध्ये जेथे जीएसटीआर 9 दाखल केला, तक्ता 4G³³ मधील आरसीएम दायित्वाची तुलना तक्ता 6C, 6D आणि 6F मधील घेतलेल्या आयटीसीशी केली गेली. ज्या प्रकरणांमध्ये, जीएसटीआर 9 उपलब्ध

²⁷ आवक पुरवठा (प्रत्यावर्ती भारासाठी पात्र)

²⁸ प्रत्यावर्ती भारासाठी पात्र नोंदणीकृत नसलेल्या व्यक्तींकडून प्राप्त आवक पुरवठा

²⁹ प्रत्यावर्ती भारासाठी पात्र नोंदणीकृत असलेल्या व्यक्तींकडून प्राप्त आवक पुरवठा

³⁰ सेवांची आयात.

³¹ सेवांची आयात.

³² आवक पुरवठा (प्रत्यावर्ती भारासाठी पात्र).

³³ आवक पुरवठा ज्यावर प्रत्यावर्ती भाराच्या आधारावर कर प्रदान करावयाचा असतो.

नव्हते, जीएसटीआर 3B तक्ता 3.1(d)³⁴ मधील आरसीएम दायित्वाची तुलना जीएसटीआर 3B 4(A) (2)³⁵ आणि 4A (3)³⁶ शी केली गेली.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की मुंबई-एलटीयू-01 अंतर्गत, करदात्याच्या प्रकरणांमध्ये, जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 4G मधील आरसीएम दायित्व ₹ 0.04 कोटी होते आणि जीएसटीआर 9 च्या तक्ता (6C+6D+6F) मध्ये लाभ घेतलेले आयटीसी ₹ 1.18 कोटी होते. यामुळे ₹ 1.14 कोटी इतका कर प्रदान न करता आरसीएम अंतर्गत आयटीसीमध्ये विसंगती झाली, जी विभागाला कळवण्यात आली (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (सप्टेंबर 2022) की व्याज आणि दंडासहित ₹ 7.93 कोटींसाठी डीआरसी-07, जुलै 2022 मध्ये जारी केले गेले.

वार्षिक वित्तीय विवरणां (एफएस) सोबत विसंगतीचे परिमाण

एफएसच्या तुलनेत वार्षिक विवरणामध्ये नमूद केलेल्या उलाढालीतील विसंगतीच्या मर्यादेची समीक्षा करण्यासाठी एमजीएसटी नियमांच्या नियम 80(3) च्या आवश्यकतेनुसार 2017-18 या वर्षाच्या जीएसटीआर 9C प्रपत्रामध्ये करदात्याने दाखल केलेल्या प्रमाणित ताळमेळ विवरणाचे विश्लेषण केले गेले. वार्षिक विवरणात घोषित उलाढाल एफएसपेक्षा कमी आहे अशा प्रकरणांमध्ये ताळमेळ न केलेली रक्कम, पुरवठ्याचा अहवालात न दर्शविणे, न्यून-दर्शविणे, कमी-दर्शविणे, वगळणे, त्रुटी सूचित करते ज्यामुळे कराची चोरी किंवा कमी प्रदान होते. हे करपात्र आणि करमुक्त या दोन्ही पुरवठ्यांचा अहवाल न देण्याचे प्रकरण देखील असू शकते.

(iv) परिमाण- वार्षिक विवरण आणि वार्षिक वित्तीय विवरणे यामध्ये उलाढालीत विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 5R)

जीएसटीआर 9C चा तक्ता 5 हा वार्षिक उलाढाली (जीएसटीआर 9) मध्ये घोषित उलाढालीशी लेखापरीक्षित एफएसमध्ये घोषित उलाढालीचा ताळमेळ आहे. या तक्त्यातील स्तंभ 5R, वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 आणि आवश्यक समायोजनानंतर वर्षाच्या वित्तीय विवरणांमध्ये घोषित ताळमेळ नसलेल्या उलाढालीचा समावेश करतो.

साकीनाका विभागांतर्गत करदात्याच्या संदर्भात जीएसटीआर-9C च्या तक्ता 5R मधील (कराच्या रकमेची गणना करण्यात आली नाही) ₹ 224.05 कोटी रकमेच्या

³⁴ आवक पुरवठा (प्रत्यावर्ती भारासाठी पात्र).

³⁵ सेवांची आयात.

³⁶ वस्तू आणि सेवांच्या आयाती व्यतिरिक्त प्रत्यावर्ती भारासाठी पात्र आवक पुरवठा

अताळमेळीत उलाढालीवर लेखापरीक्षण आक्षेप जारी करण्यात आले आणि विभागाला कळविण्यात आले (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (सप्टेंबर 2022) की एसएमटी-10 मध्ये नोटीस जारी केली गेली (जून 2022). या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

(v) परिमाण- वार्षिक विवरण आणि वार्षिक वित्तीय विवरण यामध्ये करपात्र उलाढालीत विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 7G)

जीएसटीआर 9C चा तक्ता 7 हे करपात्र उलाढालीचा ताळमेळ आहे. या तक्त्यातील स्तंभ 7G, वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 आणि आवश्यक समायोजनानंतर वर्षाचे एएफएस यामध्ये घोषित ताळमेळ नसलेल्या करपात्र उलाढालीचा समावेश करते.

मुंबई एलटीयू-03 विभागांतर्गत करदात्याच्या संदर्भात जीएसटीआर-9C च्या तक्ता 7G मधील (कराच्या रकमेची गणना करण्यात आली नाही) ₹ 1102.79 कोटी रकमेच्या असमायोजित उलाढालीवर लेखापरीक्षण आक्षेप जारी करण्यात आले आणि विभागाला कळविण्यात आले (जून 2022).

विभागाने उत्तर दिले (जानेवारी 2024) की करदात्याला ₹ 748.15 कोटींसाठी डिसेंबर 2023 मध्ये डीआरसी-07 जारी केले गेले.

(vi) परिमाण- लेखा पुस्तके आणि वार्षिक विवरण यामध्ये प्रदान केलेल्या करात विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 9R)

वार्षिक विवरण आणि लेखा पुस्तकांमधील प्रदान केलेल्या करांमधील ओळखल्या गेलेल्या विसंगतीच्या मर्यादेची समीक्षा करण्यासाठी सीजीएसटी/एसजीएसटी नियमांच्या नियम 80(3) अंतर्गत आवश्यकतेनुसार जीएसटीआर 9C मधील प्रपत्रामध्ये 2017-18 या वर्षासाठी करदात्याने दाखल केलेले प्रमाणित ताळमेळ विवरण डेटा स्तरावर विश्लेषित केले गेले. जीएसटीआर 9C चा तक्ता 9 दरानुसार उलाढाल विभक्त करून आणि वार्षिक विवरणानुसार ते निर्वहन केलेल्या कराशी तुलना करून प्रदान केलेला कर ताळमेळ करण्याचा प्रयत्न करते. ताळमेळ न केलेली रक्कम, चुकीच्या दराने आकारलेला कर, करपात्र उलाढालीचे सूट म्हणून चुकीचे चित्रण किंवा त्याउलट किंवा एमजीएसटी/आयजीएसटीची चुकीची आकारणी दर्शवू शकते. अशी परिस्थिती देखील असू शकते, ज्यामध्ये एप्रिल 2018 ते सप्टेंबर 2018 या कालावधीत 2017-18 च्या व्यवहारांच्या संदर्भात संशोधनांद्वारे (डेबिट नोट्स/क्रेडिट नोट्सची निव्वळ) घोषित पुरवठा/कर कमी केला जातो. परिणामी व्याज प्रदाने- कमी प्रदान आणि चुकीच्या शीर्षांतर्गत प्रदाने या दोन्ही- संदर्भात देखील तपासणी करणे आवश्यक आहे.

मुंबई-एलटीयू-02 विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात, जीएसटीआर 9C च्या तक्ता 9R मध्ये घोषित ₹ 8.01 कोटी कराचे ताळमेळ नसलेले प्रदान, विभागाला कळविण्यात आले (एप्रिल, 2022).

विभागाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की, करदात्याने व्याजासह ₹ 10.62 कोटींची देय रक्कम डीआरसी-03 द्वारा प्रदान केली आहे (जून 2022 आणि डिसेंबर 2022).

(vii) परिमाण - वार्षिक विवरण आणि वार्षिक वित्तीय विवरण यामध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीत विसंगती (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 12F)

जीएसटीआर 9C चा तक्ता 12 जीएसटीआर 9 मध्ये घोषित आयटीसीसोबत लेखापरीक्षित एफएस किंवा लेखा पुस्तकानुसार लाभ घेतलेल्या आयटीसीशी ताळमेळ करतो. या तक्त्याचा स्तंभ 12F ताळमेळ नसलेल्या आयटीसीशी संबंधित आहे.

वार्षिक विवरणामध्ये घोषित केलेल्या आयटीसीचे एफएस सोबत ओळखल्या गेलेल्या विसंगतीच्या मर्यादेचे पुनरावलोकन करण्यासाठी एमजीएसटी नियम, 2017 च्या नियम 80(3) अंतर्गत आवश्यकतेनुसार 2017-18 या वर्षासाठी करदात्याने दाखल केलेल्या प्रपत्र जीएसटीआर-9C मधील प्रमाणित ताळमेळ विवरण डेटा स्तरावर विश्लेषित केले गेले.

मुंबई-एलटीयू-02 विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात, एफएस वर आधारित पात्र आयटीसीपेक्षा जीएसटी विवरणामध्ये जास्त आयटीसीचा लाभ घेतल्याने, जीएसटीआर 9C च्या तक्ता 12F मध्ये घोषित ₹ 9.34 कोटीचे ताळमेळ नसलेले आयटीसी विभागाला कळविण्यात आले (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (ऑगस्ट 2023) की ₹ 47.54 कोटींसाठी डीआरसी-01A ऑगस्ट 2023 मध्ये जारी करण्यात आले होते. या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

(viii) परिमाण- वार्षिक वित्तीय विवरणातील खर्चासोबत वार्षिक विवरणामध्ये घोषित केलेल्या आयटीसीचा ताळमेळ (जीएसटीआर 9C चा तक्ता 14T)

जीएसटीआर 9C चा तक्ता 14, जीएसटीआर 9 मध्ये घोषित आयटीसीची लेखापरीक्षित एफएस नुसार खर्चावर घेतलेल्या आयटीसी सोबत ताळमेळ करते. या तक्त्यातील स्तंभ 14T ताळमेळ नसलेल्या आयटीसीशी संबंधित आहे.

एफएसमध्ये दर्शविलेल्या खर्चासोबत वार्षिक विवरणामध्ये घोषित केलेल्या आयटीसीमध्ये ओळखल्या गेलेल्या विसंगतीच्या मर्यादेचे पुनरावलोकन करण्यासाठी एमजीएसटी नियम, 2017 च्या नियम 80(3) अंतर्गत आवश्यक असलेले 2017-18

या वर्षासाठी करदात्याने दाखल केलेले जीएसटीआर-9C प्रपत्रामधील प्रमाणित ताळमेळ विवरण डेटा स्तरावर विश्लेषित केले गेले.

मुंबई-एलटीयू-02 विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात एफएसमध्ये दर्शविलेल्या खर्चाच्या आधारावर पात्र आयटीसीपेक्षा जीएसटी विवरणामध्ये जास्त आयटीसीचा लाभ घेतल्याने, जीएसटीआर 9C च्या 14T मध्ये घोषित ₹ 71.25 कोटींचे ताळमेळ नसलेले आयटीसी विभागाला कळविण्यात आले (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (सप्टेंबर 2022) की एसएमटी-10 जारी केले होते. या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

(ix) परिमाण- प्रकरणे जेथे जीएसटीआर 3B दाखल केले नाही परंतु जीएसटीआर 1 किंवा जीएसटीआर 2A उपलब्ध

जीएसटीआर 1 आणि 2A ची उपलब्धता आणि जीएसटीआर 3B दाखल न करणे हे दर्शविते की करदात्यांनी या कालावधीत व्यवसाय सुरू केला/चालू ठेवला होता परंतु त्याच्या कर दायित्वाचे निर्वहन केले नव्हते.

लेखापरीक्षणात आढळून आले की ठाणे शहर विभागांतर्गत करदात्याने 2017-18 मध्ये जीएसटीआर 3B दाखल केला नव्हता. जीएसटीआर 3B दाखल न करणे आणि परिणामी जीएसटीआर 1 नुसार ₹ 8.32 कोटींच्या कर दायित्वाचे निर्वहन न करणे याबाबत विभागाला कळविण्यात आले (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (जानेवारी 2024) की करदात्याची नोंदणी डिसेंबर 2019 मध्ये रद्द केली गेली आणि ₹ 17.78 कोटींसाठी डिसेंबर 2023 मध्ये डीआरसी-07 जारी केले गेले. या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

(x) परिमाण- निर्वहन न केलेले कर दायित्व

जीएसटीआर 1 वस्तू किंवा सेवांच्या बाह्य पुरवठ्याचा मासिक तपशील दर्शवितो. हा तपशील देखील करदात्याद्वारा निर्धारित केल्या जातो आणि वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 च्या संबंधित स्तंभांमध्ये नमूद केल्या जातो. पुढे, करपात्र मूल्य आणि त्यावर प्रदान केलेला कर देखील जीएसटीआर 3B मध्ये दर्शविला जातो.

निर्वहन न केलेल्या कर दायित्वाचे विश्लेषण करण्यासाठी, 2017-18 या वर्षाच्या जीएसटीआर 1 आणि जीएसटीआर 9 मधून संबंधित डेटा काढण्यात आला आणि या विवरणामध्ये देय कराची तुलना जीएसटीआर 9 मध्ये घोषित केल्याप्रमाणे प्रदान केलेल्या कराशी केली गेली. या उद्देशाकरिता जीएसटीआर 1 आणि 9 मध्ये घोषित संशोधन आणि आगाऊ समायोजन हे देखील विचारात घेतले गेले.

अल्गोरिदमसाठी, जीएसटीआर 1 चे तक्ते 4 ते 11 आणि जीएसटीआर 9 चे तक्ते 4N, 10 आणि 11 विचारात घेण्यात आले. कराचे कमी प्रदान ओळखण्यासाठी जीएसटीआर 1 आणि जीएसटीआर 9 मधील जास्त कर दायित्वाची तुलना जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 9 आणि 14 मध्ये घोषित प्रदान केलेल्या कराशी करण्यात आली. जीएसटीआर 3B च्या बाबतीत, तक्ते 3.1(a)³⁷ आणि 3.1(b)³⁸ विचारात घेतले गेले.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की मुंबई-एलटीयू-04 विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात, जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 4 ते 11 मध्ये देय कर ₹ 546.25 कोटी होता आणि जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 9 आणि 14 मध्ये घोषित केलेला प्रदान कर ₹ 498.20 कोटी होता. यामुळे जीएसटीआर 9 च्या कर दायित्व आणि कर प्रदानात ₹ 48.05 कोटींची विसंगती होती, जी विभागाला कळविण्यात आली (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (फेब्रुवारी 2023) की जानेवारी 2023 मध्ये एसएमटी 10 जारी केले होते. या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

(xi) परिमाण- व्याजाचे न/कमी प्रदान

एमजीएसटी अधिनियमाचा कलम 50 नमूद करतो की या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांनुसार कर प्रदान करण्यास पात्र असलेली, परंतु विहित कालावधीत शासनाकडे तो कर किंवा त्या कराचा कोणताही भाग प्रदान करण्यात कसूर करणारी अशी प्रत्येक व्यक्ती ज्या कालावधीसाठी कर किंवा त्याचा कोणताही भाग प्रदान करावयाचा राहिला असेल, त्या कालावधीसाठी अधिसूचित दराने व्याज प्रदान करेल.

जीएसटीआर 3B मधील कर प्रदान केलेला तपशील आणि जीएसटीआर 3B दाखल करण्याची तारीख वापरून कराच्या विलंबित प्रेषणाच्या बाबतीत व्याजाच्या कमी प्रदानाची व्याप्ती ओळखण्यात आली. देय व्याजाची गणना करण्यासाठी फक्त निव्वळ कर दायित्व (रोख घटक) विचारात घेतले होते.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की, औरंगाबाद विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात, ज्यामध्ये ₹ 33.82 कोटी इतके कर दायित्व समाविष्ट असलेले जुलै, 2017 ते मार्च, 2018 या महिन्यांशी संबंधित विवरण (जीएसटीआर 3B) 190 ते 390 दिवसांच्या विलंबानंतर दाखल केले गेले. तथापि, विलंबाने विवरणपत्र दाखल करण्यावरचे व्याज करदात्याने प्रदान केले नाही. यामुळे ₹ 5.28 कोटी इतके व्याज प्रदान करण्यात आले नव्हते, जे विभागाला कळविण्यात आले (एप्रिल 2023).

³⁷ जावक करपात्र पुरवठा (शून्य दर, निरंक दर आणि करमुक्त व्यतिरिक्त).

³⁸ जावक करपात्र पुरवठा (शून्य दर).

विभागाने उत्तर दिले (जुलै 2023) की एडीटी 02 द्वारा ₹ 3.78 कोटींची मागणी केली गेली. या संदर्भात पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

2.2.8.2 परिणाम करणाऱ्या घटकांचे विश्लेषण- केंद्रीकृत लेखापरीक्षण

डेटा विचलन/असंबद्धता/विसंगती संबंधी 405 प्रकरणांना विभागाचा प्रतिसाद लक्षात घेता डेटा विचलन/विसंगती निर्माण करणारे घटक खालीलप्रमाणे आहेत:

I. विभागाने स्वीकारलेली किंवा कारवाई सुरु केलेली प्रकरणे

वरील तक्ता 4 मध्ये सारांशित केलेल्या 405 विचलनांपैकी, ₹ 1155.89 कोटींच्या कर प्रभाव/विसंगत रकमेच्या 94 प्रकरणांमध्ये विभागाने लेखापरीक्षण निरीक्षण स्वीकारले होते किंवा तपासणी सुरु केली होती (परिशिष्ट 2.2.2). या प्रकरणांपैकी, विभागाने नऊ प्रकरणांमध्ये ₹ 14.24 कोटी वसूल केले होते. ₹ 484.57 कोटींच्या 40 प्रकरणांमध्ये कारणे दाखवा नोटिस जारी केले होते, ₹ 197.94 कोटींच्या 14 प्रकरणांमध्ये करदात्याला प्रपत्र एसएमटी-10 मध्ये विसंगती दर्शविणारी नोटीस जारी केली होती आणि ₹ 459.15 कोटींचा कर प्रभाव असलेली 31 प्रकरणे संबंधित करदात्यांसोबत पत्रव्यवहारात होते.

एका प्रकरणाचा दाखला खाली दिला आहे:

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की मुंबई-एलटीयू-2 विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात, जीएसटीआर 2A नुसार उपलब्ध आयटीसी ₹ 296.71 कोटी होते आणि जीएसटीआर 3B मध्ये लाभ घेतलेले आयटीसी ₹ 465.26 कोटी होते. यामुळे ₹ 168.55 कोटी रकमेचा लाभ घेतलेल्या आयटीसीमध्ये विसंगती होती, जी विभागाला कळवण्यात आली (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (सप्टेंबर 2022) की लेखापरीक्षण करण्यासाठी प्रपत्र एडीटी-01 (डिसेंबर 2020) मध्ये करदात्याला नोटीस जारी करण्यात आली होती. विभागाने पुढे सांगितले (जून 2024) की ₹ 171.33 कोटी रकमेच्या कर दायित्वासाठी प्रपत्र-एडीटी-02 जारी करण्यात आले (जून 2023) ज्यामध्ये आयटीसीचा अतिरिक्त लाभ घेण्याच्या संदर्भात लेखापरीक्षण निरीक्षण समाविष्ट होते.

II. लेखापरीक्षण आक्षेप जारी करण्यापूर्वी केलेली कारवाई

वरील तक्ता 4 मध्ये सारांशित केल्याप्रमाणे, विभागाने ₹ 114.58 कोटी रकमेच्या 37 प्रकरणांमध्ये यापूर्वीच कारवाई केली होती, जी प्राप्त झालेल्या 405 प्रतिसादांच्या 9.13 टक्के आहे.

III करदात्यांच्या डेटा प्रवेश त्रुट्या

प्राप्त झालेल्या एकूण प्रतिसादांपैकी डेटा प्रवेश त्रुट्या 15.55 टक्के (₹ 1,165.42 कोटी रकमेचा समावेश असलेल्या 63 प्रकरणांमध्ये) होत्या. या डेटा प्रवेश त्रुट्यांचा कोणताही महसूली परिणाम नाही. अशा डेटा प्रवेश त्रुट्यांची यादी (परिशिष्ट-2.2.3) मध्ये दर्शविली आहे.

एका प्रकरणाचा दाखला खाली देण्यात येत आहे:

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की रायगड विभागांतर्गत करदात्याच्या प्रकरणात, जीएसटीआर 2A नुसार उपलब्ध आयटीसी ₹ 350.87 कोटी होते आणि ₹ 490.07 कोटी आयटीसीचा लाभ घेतला (जीएसटीआर 3B चा तक्ता 4A (5) ₹ 440.21 कोटी होते आणि जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 8C मध्ये ₹ 49.86 कोटी होते). यामुळे ₹ 139.20 कोटी रकमेच्या आयटीसीच्या विसंगतीत झाली, जी विभागाला कळवण्यात आली (एप्रिल 2022).

विभागाने उत्तर दिले (जून 2022) की करदात्याने दाखल केलेल्या जीएसटीआर 3B मध्ये ₹ 146.72 कोटींची आयात आयजीएसटी आयटीसी तक्ता 4A1 'मालाची आयातच्या' ऐवजी तक्ता 4A5 मध्ये 'इतर सर्व आयटीसी' म्हणून चुकून दाखविण्यात आली. करदात्याने जीएसटीआर-9 च्या तक्ता 8G मध्ये मालाच्या आयातीवरून दावा केलेला आयटीसी दर्शविला आहे जो ₹ 386.08 कोटी आहे. त्यामुळे दाखल केलेल्या जीएसटीआर 3B मध्ये वस्तूंच्या आयातीवर आयटीसी ऐवजी इतर सर्व आयटीसी म्हणून चुकीच्या पद्धतीने आयात आयटीसी दर्शविल्यामुळे फरक आहे.

शिफारस 2: नियम आधारित हस्तांतरण आणि तार्किक विसंगत्या शोधण्यासाठी जीएसटी विवरण डेटावर नियमित डेटा विश्लेषण अभ्यास करण्यासाठी विभागाला एक मजबूत प्रणाली विकसित करण्याची आवश्यकता आहे.

शिफारस 3: डेटा प्रवेश त्रुट्यांना आळा घालण्यासाठी, करदात्यांच्या अनुपालनामध्ये वाढ करण्यासाठी आणि चांगल्या तपासणीची सुविधा देण्यासाठी जीएसटी पोर्टलमध्ये पुरेसे प्रमाणीकरण नियंत्रण समाविष्ट करण्याकरिता विभागाने जीएसटी परिषदेकडे प्रकरण सादर करावे.

2.2.9 तपशीलवार लेखापरीक्षण

स्व-मूल्यांकन व्यवस्थेमध्ये, कायद्याचे अनुपालन करण्याची जबाबदारी करदात्यावर आहे. पर्यवेक्षण प्रदान करण्यासाठी कार्यक्षम कर प्रशासन यंत्रणा स्थापन करणे आणि कायम ठेवणे ही विभागाची भूमिका आहे. मर्यादित पातळीवरील संसाधनांसोबत, प्रभावी कर प्रशासनासाठी, कायद्याचे अनुपालन सुनिश्चित करण्यासाठी आणि महसूल संकलन करण्यासाठी, एक कार्यक्षम प्रशासन यंत्रणा आवश्यक आहे. आयटी-चलित

अनुपालन नमुना प्रमाणानुसार गैर-विवेकात्मक शासन व्यवस्था राखण्यास सक्षम करते आणि अनुपालन लागू करण्यासाठी लक्षित दृष्टीकोन सुलभ करते.

बाह्य लेखापरीक्षणाच्या दृष्टीकोनातून, लेखापरीक्षणाने डेटा-चलित जोखीम-आधारित दृष्टिकोनावर देखील लक्ष केंद्रित केले. अशा प्रकारे, अखिल महाराष्ट्र डेटा विश्लेषणाद्वारे जीएसटी विवरणामधील विसंगती/विचलन ओळखण्याव्यतिरिक्त, या एसएससीएचा एक भाग म्हणून जीएसटी विवरणांचे तपशीलवार लेखापरीक्षण देखील केले गेले. समीक्षेच्या या भागासाठी 84 करदात्यांचा जोखीम-आधारित नमुना निवडण्यात आला. संभाव्य जोखीम क्षेत्रे, विसंगती/विचलन आणि धोक्याचे संकेत ओळखण्यासाठी जीएसटीआर 9C चा भाग म्हणून करदात्यांनी दाखल केलेले जीएसटी विवरण आणि एएफएस आणि बँक-एंड प्रणालीमध्ये उपलब्ध असलेल्या इतर अभिलेख्यांचे सुरुवातीला डेस्क समीक्षा घेणे ही पद्धत अवलंबण्यात आली होती. डेस्क समीक्षा क्षेत्र लेखापरीक्षा कार्यालयात करण्यात आले. डेस्क समीक्षा परिणामांच्या आधारे, ओळखलेल्या जोखमींचे कारक घटक ओळखण्यासाठी आणि करदात्यांच्या अनुपालनाचे मूल्यमापन करण्यासाठी करदात्यांच्या संबंधित सविस्तर अभिलेखे जसे की वित्तीय खाते, बीजके इत्यादींची मागणी करून क्षेत्र संरचनेमध्ये एक तपशीलवार लेखापरीक्षण केले गेले.

तपशीलवार लेखापरीक्षणामध्ये जोखीम आणि धोक्याचे संकेत ओळखण्यासाठी जीएसटी विवरणे आणि इतर आधारभूत अभिलेखे यांची डेस्क समीक्षा समाविष्ट होती, त्यानंतर करदात्यांद्वारा गैर-अनुपालनाची व्याप्ती ओळखण्यासाठी आणि क्षेत्र संरचनेद्वारे केलेली कारवाई ओळखण्यासाठी, क्षेत्र लेखापरीक्षण करण्यात आले. करदात्यांनी विविध टप्प्यांवर अनुपालन न केल्याने शेवटी दाखल केलेल्या विवरणाच्या सत्यतेवर, आयटीसीच्या वापरावर आणि कर प्रदानाचे निर्वहन करण्यावर परिणाम होतो.

84 करदात्यांच्या नमुन्याद्वारे दाखल केलेल्या जीएसटी विवरणाशी संबंधित लेखापरीक्षण निष्कर्षांनी, जीएसटीआर 3B विलंबाने दाखल करण्यावर व्याज न/कमी प्रदान करणे, जीएसटीआर 9 आणि जीएसटीआर 2A दरम्यान, जीएसटी विवरण आणि एएफएस दरम्यान आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती, करमुक्त वस्तू/सेवांच्या संदर्भात आयटीसीचे न/कमी प्रत्यावर्तन, जीएसटीआर 9C आणि एएफएस दरम्यान उलाढालीत विसंगती, जीएसटीआर 1 सोबत जीएसटीआर 3B , जीएसटीआर 9 दरम्यान कर दायित्वातील विसंगती, जीएसटीआर 9 आणि एएफएस दरम्यान विसंगती आणि आरसीएम अंतर्गत प्रदान केलेल्या करातील विसंगती उघड केली जी खाली निदर्शनास आणली आहे:

2.2.9.1 व्याप्ती मर्यादा (अभिलेखे सादर न करणे)

बँक-एंड प्रणालीमध्ये उपलब्ध करदात्यांच्या अभिलेख्यांच्या डेस्क समीक्षेदरम्यान, लेखापरीक्षणाने तपशीलवार तपासणीसाठी अतिरिक्त आयटीसी आणि कर दायित्वाच्या विसंगतींशी संबंधित जोखीमा ओळखल्या. आयटीसी परिमाणावर, जीएसटीआर 9 व जीएसटीआर 2A आणि जीएसटीआर 9C चा तक्ता 12 व 14 मध्ये केलेल्या घोषणांची तुलना करून विसंगत्या ओळखल्या गेल्या. कर दायित्वाच्या परिमाणावर, जीएसटीआर 3B ची जीएसटीआर 1 व जीएसटीआर 9 आणि जीएसटीआर 9C च्या तक्ता 5, तक्ता 7 आणि तक्ता 9 मधील घोषणांची तुलना करून विसंगत्या ओळखल्या गेल्या. तथापि, 30 विभागातील 84 नमुना प्रकरणांपैकी, 17 विभागातील 62 प्रकरणांपैकी 37 प्रकरणांमध्ये विभागाने आयटीसी आणि कर दायित्वाच्या विसंगतीसाठी कारणीभूत घटक तपासण्यासाठी संबंधित सविस्तर अभिलेखे म्हणजे बीजके इ. दाखल केले नाहीत. लेखापरीक्षणाने संबंधित प्रभाष्यांकडून करदात्यांच्या या सविस्तर अभिलेख्यांची मागणी केली. **परिशिष्ट 2.2.4** मध्ये सादरीकरण न करण्याची प्रकरण-निहाय सूची दिली आहे. अधिकारक्षेत्रानुसार अभिलेख्यांचे सादरीकरण न करणे खालीलप्रमाणे सारांशित केले आहे.

तक्ता 6: 17 विभागांद्वारा अभिलेख्यांचे सादरीकरण न करणे

अधिकार क्षेत्र विभाग	नमुना	प्रकरणांची संख्या जेथे अभिलेखे सादर केले गेले नव्हते
औरंगाबाद	2	1
बांद्रा	2	1
फोर्ट	4	3
मांडवी	2	2
माझगाव	7	2
मुंबई-एलटीयू-01	8	6
मुंबई-एलटीयू-03	6	1
मुंबई-एलटीयू-04	5	1
नांदेड	1	1
नाशिक	3	2
पुणे पूर्व	2	2
पुणे-एलटीयू-01	2	2
पुणे-एलटीयू-02	2	2
पुणे दक्षिण	3	4
पुणे पश्चिम	3	3
रायगड	6	1
सांताक्रूझ	4	3
एकूण	62	37

अभिलेख्यांचे सादरीकरण न केल्यामुळे, लेखापरीक्षण संबंधित वित्तीय खात्यांसोबत विवरणांचा परस्परसंबंध जोडू शकले नाही आणि कर चोरीची अचूक गणना करण्यास समर्थ नव्हते.

2.2.9.2 जीएसटीआर 3B च्या विलंबाने दाखल करण्यावर व्याज प्रदान न करणे

एमजीएसटी अधिनियमाच्या कलम 50 नुसार,⁽¹⁾ या अधिनियमाच्या तरतुदीनुसार किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांनुसार कर प्रदान करण्यास पात्र असलेली, परंतु विहित कालावधीत शासनाकडे तो कर किंवा त्या कराचा कोणताही भाग प्रदान करण्यात कसूर करणारी अशी प्रत्येक व्यक्ती ज्या कालावधीसाठी कर किंवा त्याचा कोणताही भाग प्रदान करावयाचा राहिला असेल, त्या कालावधीसाठी परिषदेच्या शिफारशीवरून शासनाकडून अधिसूचित करण्यात येईल त्याप्रमाणे अठरा टक्क्यांपेक्षा जास्त नसेल अशा दराने, स्वतःहून, व्याज प्रदान करेल, कर कालावधी दरम्यान केलेल्या पुरवठ्याच्या संदर्भात देय करावरील असेल आणि कलम 39 च्या तरतुदीनुसार देय तारखेनंतर दाखल केलेल्या त्या कालावधीसाठी विवरणात घोषित केले असेल, शिवाय जेथे या कालावधीच्या संदर्भात असे विवरण कलम 73 किंवा कलम 74 अंतर्गत कोणतीही कार्यवाही सुरू झाल्यानंतर असे विवरण दिलेले असेल, या अटीवर त्या कराच्या भागावर व्याज आकारले जाईल ज्याला इलेक्ट्रॉनिक कॅश लेजर डेबिट करून प्रदान केले जाईल.

जीएसटीआर 3B मधील कर प्रदान तपशील आणि जीएसटीआर 3B दाखल करण्याच्या तारखेचा वापर करून कराच्या विलंबाने प्रेषणासंबंधी व्याजाच्या कमी प्रदानाची व्याप्ती ओळखण्यात आली. देय व्याजाची गणना करण्यासाठी फक्त निव्वळ कर दायित्व (रोख घटक) विचारात घेतले होते.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की तीन करदात्यांनी जीएसटीआर 3B (परिशिष्ट-2.2.5) विलंबाने दाखल केल्यावर ₹ 0.32 कोटी व्याजाची रक्कम प्रदान केली नव्हती.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (सप्टेंबर 2022 आणि ऑक्टोबर 2022) दरम्यान, एका प्रकरणात,³⁹ विभागाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की रक्कम (₹ 0.19 कोटी) डीआरसी-03 द्वारे प्रदान करण्यात आली होती. एका प्रकरणात⁴⁰, विभागाने नमूद केले (सप्टेंबर 2022) की अधिसूचना क्रमांक 23/2017, दिनांक 17 ऑगस्ट 2017, अधिसूचना क्रमांक 24/2017 दिनांक 21 ऑगस्ट 2017 द्वारा सुधारित केल्यानुसार करदाता

³⁹ मुंबई-एलटीयू-2 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-521 प्रभार.

⁴⁰ मुंबई-एलटीयू-4 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-541 प्रभार.

वाढीव तारीख 28 ऑगस्ट 2017 पर्यंत जीएसटीआर 3B विवरण दाखल करण्यास पात्र होता.

उत्तर स्वीकार्य नाही कारण अधिसूचनेत करदात्याने 25 ऑगस्ट 2017 रोजी किंवा त्यापूर्वी टीआरएएन-1 दाखल करणे आवश्यक होते आणि करदात्याने 27 डिसेंबर 2017 रोजी टीआरएएन-1 दाखल केला होता, म्हणून, जीएसटीआर 3B उशीरा दाखल करण्यावर व्याज आकर्षित होते. एका प्रकरणात⁴¹, विभागाने सांगितले (ऑक्टोबर 2022) की योग्य वेळी उत्तर सादर केले जाईल.

एका प्रकरणाचा दाखला खाली दिला आहे:

लेखापरीक्षणाने निरीक्षण केले की मुंबई-एलटीयू-2 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-521 प्रभारीच्या अंतर्गत करदात्याने जुलै 2017, ऑगस्ट 2017, सप्टेंबर 2017, नोव्हेंबर 2017, फेब्रुवारी 2018 आणि मार्च 2018 या महिन्यांसाठी 196 दिवस ते 400 दिवसांच्या विलंबाने जीएसटीआर 3B दाखल केले होते. अशाप्रकारे ₹ 0.19 कोटी इतके व्याज आकर्षित झाले जे प्रदान केले गेले नव्हते.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (ऑक्टोबर 2022), विभागाने सांगितले (ऑगस्ट 2023) की करदात्याने डीआरसी-03 द्वारे ₹ 0.19 कोटीचे व्याज प्रदान केले होते. (जानेवारी 2023).

2.2.9.3 जीएसटीआर 9 आणि जीएसटीआर 2A मध्ये आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती

एमजीएसटी अधिनियम, कलम 16(1) नुसार, प्रत्येक नोंदणीकृत व्यक्ती, विहित करण्यात येतील अशा शर्ती आणि निर्बंधांस अधीन राहून आणि कलम 49 मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या रीतीने, त्याला पुरविण्यात आलेल्या वस्तू आणि सेवा किंवा दोन्हीच्या ज्या त्याने त्याच्या व्यवसायाच्या ओघात किंवा व्यवसायाच्या अभिवृद्धीसाठी वापरल्या असतील किंवा वापरण्याचा त्याचा उद्देश असेल अशा कोणत्याही पुरवठ्यावर आकारण्यात आलेल्या इनपुट टॅक्स क्रेडिटचा लाभ घेण्यास पात्र असेल आणि नमूद रक्कम अशा व्यक्तीच्या इलेक्ट्रॉनिक क्रेडिट लेजरमध्ये जमा केली जाईल.

पुरवठादाराच्या तपशिलानुसार प्रदान केलेला आयटीसी करदात्याने लाभ घेतलेल्या आयटीसी क्रेडिटशी जुळतो की नाही हे तपासण्यासाठी, जीएसटीआर-2A मध्ये उपलब्ध आयटीसीची तुलना जीएसटीआर 9 मध्ये लाभ घेतलेल्या आयटीसीशी करण्यात आली.

⁴¹ पुणे दक्षिण विभागांतर्गत वडगाव-शेरी-707 चा प्रभार.

असे आढळून आले की 16 प्रकरणांमध्ये, जीएसटीआर 9 नुसार लाभ घेतलेली आयटीसी आणि जीएसटीआर 2A नुसार उपलब्ध आयटीसी यांच्यात ₹ 26.63 कोटींची विसंगती होती (परिशिष्ट-2.2.6).

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (मे 2022 ते ऑक्टोबर 2022), एका प्रकरणात⁴², विभागाने सांगितले की एडीटी-02 जारी करण्यात आला होता (ऑगस्ट 2023), तथापि एडीटी-02 च्या तपशीलांची प्रतीक्षा होती. दोन प्रकरणांमध्ये⁴³, एसएमटी-10 जारी केले गेले (ऑक्टोबर 2022 आणि ऑगस्ट 2022). दोन प्रकरणांमध्ये⁴⁴, डीआरसी-07 जारी केले गेले (ऑक्टोबर 2022 आणि जुलै 2022). एका प्रकरणात⁴⁵, विभागाने सांगितले (डिसेंबर 2022) की प्रकरण तपास शाखेकडे हस्तांतरित केले गेले.

दुसऱ्या प्रकरणात⁴⁶, विभागाने करदात्याने दाखल केलेल्या अनुपालनाची प्रत प्रस्तुत केली (मार्च 2023) ज्याने सांगितले की जीएसटीआर 9 च्या तक्ता 8A नुसार अतिरिक्त आयटीसी नव्हती. तथापि, प्रभाराची टिप्पणी अपेक्षित आहे (जून 2024).

तीन⁴⁷ प्रकरणांमध्ये, विभागाने अंतरिम अनुपालन सादर केले जसे की अनुपालन सादर करण्यासाठी अधिक वेळ मागणे (ऑगस्ट 2023). सहा प्रकरणांमध्ये⁴⁸, विभागाच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

एका प्रकरणाचा दाखला खाली दिला आहे:

मुंबई-एलटीयू-1 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-503 प्रभाराच्या करदात्याने जीएसटीआर 9 दाखल केला होता. विवरणानुसार, उपलब्ध आयटीसी ₹ 26.85 कोटी (तक्ता 6B ₹ 14.90 कोटी - तक्ता 7H ₹ 2.41 कोटी + तक्ता 8C ₹ 14.36 कोटी) होते. तथापि, जीएसटीआर 2A नुसार उपलब्ध आयटीसी ₹ 14.46 कोटी होते ज्यामुळे ₹ 12.39 कोटी रकमेची विसंगती झाली.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (ऑक्टोबर 2022), विभागाने सांगितले (डिसेंबर 2022) की प्रकरण तपास शाखेकडे हस्तांतरित केले आहे आणि तपास कार्यवाही पूर्ण

⁴² मुंबई-एलटीयू-2 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-521 प्रभार.

⁴³ नाशिक विभागांतर्गत कर्जत-701 व फोर्ट विभागांतर्गत फोर्ट-702 प्रभार.

⁴⁴ मुंबई-एलटीयू-4 मुंबई-एलटीयू-540 प्रभार आणि रायगड विभागांतर्गत सानपाडा-506 प्रभार.

⁴⁵ मुंबई-एलटीयू-1 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-503 प्रभार.

⁴⁶ मुंबई-एलटीयू-2 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-514 चे प्रभार.

⁴⁷ माझगाव विभागांतर्गत डेलिसल-रोड-603 प्रभार, मांडवी विभागांतर्गत मांडवी-504 आणि मुंबई-एलटीयू-1 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-503 प्रभार.

⁴⁸ अमरावती विभागांतर्गत खामगाव-602, औरंगाबाद विभागांतर्गत सिल्लोड-701, पुणे पूर्व विभागांतर्गत भोसरी-501, पुणे-एलटीयू-1 विभागांतर्गत पुणे-एलटीयू-501, पुणे उत्तर विभागांतर्गत बिबवेवाडी-502 आणि पुणे दक्षिण विभागांतर्गत अंतर्गत कोथरूड-503 असे प्रभार.

झाल्यानंतर, तपास अहवाल कळविला जाईल. पुढील प्रगतीची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

2.2.9.4 करमुक्त वस्तू/सेवांच्या संदर्भात आयटीसीचे न/कमी प्रत्यावर्तन

एमजीएसटी नियम 2017 च्या नियम 42 नुसार, इनपुट किंवा इनपुट सेवांच्या संदर्भात इनपुट टॅक्स क्रेडिट, जे कलम 17 च्या पोट-कलम (1) किंवा पोट-कलम (2) च्या तरतुदींना आकर्षित करते, अंशतः व्यापारी उद्देशांसाठी आणि अंशतः इतर उद्देशांसाठी वापरले जाते, किंवा अंशतः शून्याधारीत दर पुरवठ्यांसह करपात्र पुरवठा आणि अंशतः करमुक्त पुरवठा करण्यासाठी वापरले जाते, व्यवसायाच्या उद्देशांच्या किंवा विहित पद्धतीने करपात्र पुरवठ्याच्या संबंधात असेल.

लेखापरीक्षणाने निरीक्षण केले की जीएसटीआर 9 मध्ये करमुक्त पुरवठा जाहीर करण्यासाठी आयटीसी प्रत्यावर्तीत केल्यामुळे तीन करदात्यांच्या बाबतीत ₹8.02 कोटी रकमेच्या आयटीसीचे कमी प्रत्यावर्तन झाले (परिशिष्ट-2.2.7).

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (ऑक्टोबर 2022), एका प्रकरणांमध्ये⁴⁹, विभागाने सांगितले (डिसेंबर 2022) की डीआरसी-07 जारी केले गेले.

एका प्रकरणात⁵⁰, विभागाने नमूद केले (ऑगस्ट 2023) की 2017-18 मध्ये करमुक्त उलाढाल व्याज उत्पन्नासाठी आहे. 23/01/2018 च्या अधिसूचना क्र. 3/2018 द्वारे अंतर्भूत केलेल्या स्पष्टीकरणाच्या दृष्टीने नियम 42 च्या उद्देशांसाठी व्याज उत्पन्न करमुक्त म्हणून मानले जात नाही.

उत्तर स्वीकार्य नाही कारण अधिसूचनेमधील स्पष्टीकरण बँकिंग कंपनी किंवा वित्तीय संस्थेला लागू आहे.

दुसऱ्या प्रकरणात⁵¹, विभागाने करदात्याचे अनुपालन संलग्न केले आहे (फेब्रुवारी 2023), तथापि, योग्य कागदोपत्री पुराव्यासह प्रभाष्याची टिप्पणी अपेक्षित आहे.

2.2.9.5 जीएसटीआर 9C आणि वार्षिक वित्तीय विवरण यामध्ये उलाढालीत विसंगती

जीएसटीआर 9C चा तक्ता 5 हा लेखापरीक्षित एएफएसमध्ये घोषित उलाढालीसोबत वार्षिक उलाढाली (जीएसटीआर 9) मध्ये घोषित उलाढालीशी ताळमेळ आहे. या सारणीतील स्तंभ 5R वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 आणि आवश्यक समायोजनांनंतर

⁴⁹ माझगाव विभागांतर्गत परेल-702 प्रभार.

⁵⁰ सांताक्रूझ विभागांतर्गत विद्यानगरी-701 प्रभार.

⁵¹ माझगाव विभागांतर्गत माझगाव-702.

वर्षाच्या वित्तीय विवरणांमध्ये घोषित केलेल्या अताळमेळीत उलाढालीचा समावेश करतो.

एमजीएसटी नियमांच्या नियम 80(3) अंतर्गत आवश्यक असलेले वर्ष 2017-18 चे प्रपत्र जीएसटीआर 9C मध्ये करदात्याने दाखल केलेले प्रमाणित ताळमेळ विवरण, एएफएसच्या तुलनेत वार्षिक विवरणामध्ये नोंदवलेल्या उलाढालीतील ओळखल्या गेलेल्या विसंगतीच्या मर्यादेची समीक्षा करण्यासाठी विश्लेषित केले गेले. प्रकरणांमध्ये जेथे ताळमेळ न केलेली रक्कम, वार्षिक विवरणात घोषित उलाढाल वित्तीय विवरणापेक्षा कमी आहे, पुरवठ्याच्या अहवालामध्ये न दर्शविणे, न्यून दर्शविणे, कमी दर्शविणे, वगळणे, त्रुटी सूचित करते, परिणामी कराची चोरी किंवा कमी प्रदान होते. हे करपात्र आणि करमुक्त दोन्ही पुरवठ्याचा अहवाल न देण्याचे प्रकरण देखील असू शकते.

विवरणे आणि एएफएसमधून खात्री मिळवण्यासाठी, जीएसटीआर 9C च्या तक्ता 5A ची एएफएसमधील उलाढालीशी तुलना केली गेली.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की, चार प्रकरणांमध्ये, जीएसटीआर 9C च्या तक्ता 5A मध्ये घोषित उलाढाल आणि एएफएसनुसार उलाढाल यांच्यात विसंगती होती (परिशिष्ट-2.2.8).

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (जुलै 2022 ते ऑक्टोबर 2022), दोन प्रकरणांमध्ये⁵², विभागाने सांगितले (ऑक्टोबर 2022 आणि डिसेंबर 2022) की आर्थिक अन्वेषण शाखेच्या हस्तक्षेपानंतर कारवाई केली जाईल. दोन प्रकरणांमध्ये⁵³, उत्तराची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

एका प्रकरणाचा दाखला खाली दिला आहे:

मांडवी विभागांतर्गत मांडवी-601 प्रभाराच्या करदात्याने जीएसटीआर 9C च्या तक्ता 5A मध्ये ₹3.58 कोटींची रक्कम घोषित केली होती जी एएफएसमध्ये दर्शविलेल्या ₹3.89 कोटी रकमेशी जुळत नाही, ज्यामुळे ₹0.31 कोटीच्या उलाढालीमध्ये विसंगती आढळली.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (ऑगस्ट 2022) विभागाने सांगितले (डिसेंबर 2022) की निर्धारित केलेल्या प्रक्रियेप्रमाणे, आर्थिक अन्वेषण शाखा विशिष्ट मापदंडे आणि आर्थिक निकष यांच्या आधारावर प्रकरणांची निवड करते. हे प्रकरण आर्थिक अन्वेषण

⁵² मांडवी विभागांतर्गत मांडवी-601 प्रभार आणि पुणे पश्चिम विभागांतर्गत कर्वेनगर-503 प्रभार.

⁵³ फोर्ट विभागांतर्गत काळबादेवी-612 प्रभार आणि पुणे उत्तर विभागांतर्गत बिबवेवाडी-502 प्रभार.

शाखेने निवडले नसल्यामुळे, हे कार्यालय या प्रकरणात स्वतःहून कारवाई करण्याच्या स्थितीत नाही.

उत्तर स्वीकार्य नाही कारण विभागाच्या निदर्शनास आलेल्या सर्व अनियमिततेच्या प्रकरणांवर प्रभाज्याने कारवाई करणे आवश्यक आहे.

2.2.9.6 जीएसटीआर 1 किंवा जीएसटीआर 9 मधील कर दायित्वाची जीएसटीआर 9 किंवा जीएसटीआर 3B मध्ये प्रदान केलेल्या करासोबत विसंगती

जीएसटीआर 1 वस्तू किंवा सेवांच्या जावक पुरवठ्याचा मासिक तपशील दर्शविते. हा तपशील देखील करदात्याद्वारा मूल्यांकित केल्या जातो आणि वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 च्या संबंधित स्तंभांमध्ये नमूद केले जाते. पुढे, करपात्र मूल्य आणि त्यावर प्रदान केलेला कर देखील जीएसटीआर 3B मध्ये दर्शविला जातो.

कमी निर्वहन केलेल्या कर दायित्वाचे विश्लेषण करण्यासाठी, 2017-18 वर्षाच्या जीएसटीआर 1 आणि जीएसटीआर 9 मधून संबंधित डेटा काढण्यात आला आणि या विवरणामध्ये देय कराची तुलना जीएसटीआर 9 किंवा जीएसटीआर 3B मध्ये घोषित केल्यानुसार प्रदान केलेल्या कराशी केली गेली.

कराचे कमी प्रदान ओळखण्यासाठी जीएसटीआर 1 आणि जीएसटीआर 9 मधील मोठ्या कर दायित्वाची तुलना जीएसटीआर 9 किंवा जीएसटीआर 3B मध्ये घोषित कर प्रदान केलेल्या करासोबत करण्यात आली.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की रायगड विभागांतर्गत बेलापूर-501 प्रभारीच्या करदात्याच्या प्रकरणात 2017-18 साठी त्यांच्या जीएसटीआर 1 मध्ये ₹0.77 कोटी कर दायित्व आणि जीएसटीआर 9 नुसार ₹1.01 कोटी कर दायित्व असलेला पुरवठा दर्शविला होता जेव्हाकी जीएसटीआर 9 नुसार निर्वहन केलेले कर ₹0.72 कोटी होते. जीएसटीआर-9 नुसार कर दायित्व जीएसटीआर-9 नुसार प्रदान केलेल्या करापेक्षा जास्त आहे. अशाप्रकारे ₹0.29 कोटींच्या कर दायित्वांमध्ये विसंगती होती.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (ऑक्टोबर 2022) विभागाने नमूद केले (डिसेंबर 2022) की करदात्याचे लेखापरीक्षण केले गेले आणि करदात्याला ₹0.23 कोटीसाठी एडीटी-02 जारी करण्यात आले (ऑक्टोबर 2022), ही रक्कम करदात्याद्वारा डीआरसी 03 द्वारे प्रदान केली गेली. (नोव्हेंबर 2022).

2.2.9.7 जीएसटीआर 9 मध्ये आणि वार्षिक वित्तीय विवरणामध्ये उलाढालीत विसंगती

एमजीएसटी नियमांच्या नियम 80(3) अंतर्गत आवश्यक असलेले वर्ष 2017-18 चे प्रपत्र जीएसटीआर 9C मध्ये करदात्याने दाखल केलेले प्रमाणित ताळमेळ विवरण,

एएफएसच्या तुलनेत वार्षिक विवरणामध्ये नोंदवलेल्या उलाढालीतील ओळखल्या गेलेल्या विसंगतीच्या मर्यादेचे पुनरावलोकन करण्यासाठी विश्लेषित केले गेले. प्रपत्र 9C चा तक्ता 5R वार्षिक विवरण जीएसटीआर 9 आणि आवश्यक समायोजनांनंतर वर्षाच्या आर्थिक विवरणामध्ये घोषित केलेल्या अताळमेळीत उलाढालीचा समावेश करते.

प्रकरणांमध्ये जेथे ताळमेळ न केलेली रक्कम जेथे वार्षिक विवरणात घोषित उलाढाल वित्तीय विवरणापेक्षा कमी आहे, पुरवठ्याच्या अहवालामध्ये न दर्शविणे, न्यून दर्शविणे, कमी दर्शविणे, वगळणे, त्रुटी सूचित करते परिणामी कराची चोरी किंवा कमी प्रदान होते. हे करपात्र आणि करमुक्त दोन्ही पुरवठ्याचा अहवाल न देण्याचे प्रकरण देखील असू शकते.

वरील विवरणामधील उलाढाल करदात्याने जीएसटीआर 9/9C मध्ये सादर केलेल्या वार्षिक विवरणाशी ताळमेळीत होती आणि विसंगत्या ठळकपणे दर्शविल्या आहेत.

असे आढळून आले की सहा प्रकरणांमध्ये, जीएसटीआर 9 नुसार उलाढाल आणि एएफएसनुसार उलाढाल यांच्यात ₹ 230.74 कोटींची विसंगती होती (परिशिष्ट-2.2.9).

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (जुलै ते ऑक्टोबर 2022) विभागाने सांगितले (ऑक्टोबर 2022) की दोन प्रकरणांमध्ये⁵⁴, लेखापरीक्षण आक्षेप सत्यापित केले जाईल आणि कारवाई सूचित केली जाईल. उर्वरित चार प्रकरणांमध्ये⁵⁵, विभागाच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

एका प्रकरणाचा दाखला खाली दिला आहे:

2017-18 मध्ये पुणे-एलटीयू-1 विभागांतर्गत पुणे-एलटीयू-501 प्रभाराच्या करदात्याने जीएसटीआर 9 मध्ये ₹ 59.04 कोटी उलाढाल दर्शवली होती, जेव्हा की एएफएसनुसार उलाढाल ₹ 76.50 कोटी होती, परिणामी ₹ 17.46 कोटींची विसंगती होती.

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (ऑक्टोबर 2022), विभागाच्या उत्तराची प्रतीक्षा होती (जून 2024).

2.2.9.8 प्रत्यावर्ती भार प्रणाली अंतर्गत प्रदान केलेल्या करात विसंगती

एमजीएसटी अधिनियमाच्या कलम 2 (98) च्या कलम 9 च्या पोट-कलम (3) किंवा पोट-कलम (4) किंवा एकात्मिक वस्तू आणि सेवा कर अधिनियमाच्या कलम 5 च्या

⁵⁴ पुणे पश्चिम विभागांतर्गत शनिवारपेठ-601 प्रभार आणि पुणे पश्चिम विभागांतर्गत लोणावळा-701 प्रभार.

⁵⁵ अंधेरी विभागांतर्गत मरोळ-501 प्रभार, मांडवी विभागांतर्गत मांडवी-504 प्रभार, पुणे-एलटीयू-2 विभागांतर्गत पुणे-एलटीयू-516 प्रभार आणि पुणे-एलटीयू-1 विभागांतर्गत पुणे-एलटीयू-501 प्रभार.

पोट-कलम (3) किंवा पोट-कलम (4) अंतर्गत "प्रत्यावर्ती भार" म्हणजे वस्तू किंवा सेवा किंवा दोन्ही पुरवणाऱ्या व्यक्ति ऐवजी वस्तू किंवा सेवा किंवा दोन्ही प्राप्त करणाऱ्या व्यक्तीचे कर प्रदान करण्याचे दायित्व.

जीएसटी अंतर्गत कोणतेही आरसीएम व्यवहार निर्वहन केले गेले नाही याची खात्री करण्यासाठी, आरसीएमला पात्र असलेल्या एफएसमध्ये दाखवलेला खर्च जीएसटी विवरणामध्ये आरसीएम अंतर्गत प्रदान केलेल्या कराशी जुळवले.

असे आढळून आले की तीन प्रकरणांमध्ये⁵⁶, जीएसटीआर 3B च्या तक्ता 6.1 नुसार आरसीएम अंतर्गत प्रदान केलेला कर आणि करदात्याच्या वित्तीय अभिलेख्यांनुसार आरसीएम अंतर्गत देय असलेला कर यांच्यात ₹ 26 कोटींची विसंगती होती (परिशिष्ट-2.2.10).

हे निदर्शनास आणून दिल्यावर (सप्टेंबर 2022), उत्तराची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

एका प्रकरणाचा दाखला खाली दिला आहे:

मुंबई-एलटीयू-4 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-544 प्रभाराच्या करदात्याने त्यांच्या वित्तीय अभिलेख्यांमध्ये ₹ 96.16 कोटी रकमेच्या खर्चाच्या बाबी विदेशी पक्षकारांना त्यांच्या सेवा जसे की उत्पादन सामग्री शुल्क, तांत्रिक सेवा शुल्क, स्वामित्व खर्च आणि बँकेचे व्याज तसेच संचालकांचे मानधन, लेखापरीक्षकाची फी, अग्रेषित करारासाठी प्रदान, विमा दावे आणि स्वामित्वाची वापसी इ. आयात करण्यासाठी दर्शविल्या होत्या. या व्यवहारांवर आरसीएम अंतर्गत ₹ 17.31 कोटी जीएसटी लागू होतो, जेव्हाकी जीएसटीआर 3B च्या तक्ता 6.1 नुसार ₹ 2.18 कोटीचे आरसीएम प्रदान केले. यामुळे एफएस आणि जीएसटीआर 3B मधील आरसीएम अंतर्गत प्रदान केलेल्या करात ₹ 15.13 कोटींची विसंगती झाली.

निदर्शनास आणून दिल्यावर (सप्टेंबर 2022), विभागाच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (जून 2024).

शिफारस 4: या अहवालात समोर आलेले सर्व अनुपालन विचलन कालबाह्य होण्यापूर्वी विभागाने उपायात्मक कारवाई सुरू करावी.

2.2.10 निष्कर्ष

हे विषय विशिष्ट अनुपालन लेखापरीक्षण प्रामुख्याने डेटा विश्लेषणावर आधारित होते, ज्याने 2017-18 साठी दाखल केलेल्या जीएसटी विवरणांमधील जोखीम क्षेत्रे, धोक्याचे संकेत आणि काही प्रकरणांमध्ये नियम-आधारित विचलन आणि तार्किक विसंगत्या

⁵⁶ माझगाव विभागांतर्गत माझगाव-702 प्रभार, मुंबई-एलटीयू-4 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-548 प्रभार आणि मुंबई-एलटीयू-4 विभागांतर्गत मुंबई-एलटीयू-544 प्रभार.

ठळकपणे दर्शविल्या होत्या. एसएससीएमध्ये राज्य अधिकारक्षेत्र संरचनेच्या पर्यवेक्षण कार्याचे दोन स्तरांवर मूल्यांकन करणे समाविष्ट आहे- सर्वकश डेटा आक्षेपाद्वारे डेटा स्तरावर आणि कार्यात्मक स्तरावर प्रभार आणि जीएसटी विवरणे या दोन्हींचे सखोल तपशीलवार लेखापरीक्षण, ज्यामध्ये करदात्याच्या अभिलेख्यांची तपासणी समाविष्ट आहे.

10 प्रभाज्यांच्या कार्याच्या समीक्षेतून उघड झाले आहे की नोंदणी रद्द करणे आणि जीएसटीआर 10 दाखल न करणे यांसारख्या कमतरता प्रभाज्यांच्या पर्यवेक्षणाच्या कार्यात दिसल्या त्यामुळे अंतिम कर दायित्वाचे निर्धारण करता आले नाही.

पुढे, लेखापरीक्षणाद्वारे ओळखल्या गेलेल्या 405 जास्त मूल्याच्या डेटा विसंगतींपैकी, विभागाने 405 प्रकरणांना प्रतिसाद दिला. यापैकी, 23.21 टक्के असलेल्या 94 प्रकरणात, ₹ 1,155.89 कोटींच्या आयटीसी/कर दायित्व/उलाढालींची विसंगती असलेल्या अनुपालनातील कमतरता दिसून आल्या. जोखीम मापदंडे जसे की आयटीसीचा लाभ घेण्यामध्ये विसंगती, निर्वहन न केलेले कर दायित्व, वित्तीय विवरणात घोषित आयटीसीसोबत वार्षिक विवरणातील खर्चाचा ताळमेळ, वार्षिक विवरण आणि वित्तीय विवरणे यांच्यामधील लाभ घेतलेल्या आयटीसीतील विसंगती. इ. मध्ये तुलनेने विचलनाचे जास्त प्रमाण आढळून आले.

जीएसटी विवरणांच्या तपशीलवार लेखापरीक्षणाने देखील महत्त्वपूर्ण गैर-अनुपालन सुचवले आहे. सुरुवातीला, 84 प्रकरणांपैकी 37 प्रकरणांमध्ये आवश्यक अभिलेखे जसे की एएफएस आणि सविस्तर अभिलेखे जसे की पूरक वित्तीय खाते, बीजके, करारांच्या प्रती इ. सादर केले गेले नव्हते, ज्यामुळे एक महत्त्वपूर्ण व्याप्ती मर्यादा निर्माण झाली. ही प्रकरणे आयटीसी उपलब्धता आणि कर प्रदानामध्ये ओळखल्या जाणाऱ्या विसंगतींकडे संभाव्य जोखीम दर्शवितात. 84 प्रकरणांपैकी, लेखापरीक्षणाला ₹ 61.26 कोटींच्या विसंगतता असलेल्या 36 अनुपालन कमतरता आढळल्या.

प्रणालीगत दृष्टीकोनातून, विभागाला विवरण दाखल करणे, करदात्याने अनुपालन करणे, कर प्रदान करणे, नोंदणी रद्द करणे आणि थकबाकीदारांकडून थकबाकी वसूल करणे यावर प्रभावी पर्यवेक्षण स्थापित करण्यासाठी आणि राखण्यासाठी प्रभाज्यांमध्ये संस्थात्मक यंत्रणा मजबूत करणे आवश्यक आहे.

मुद्रांक शुल्क व नोंदणी विभाग

2.3.1 विकास करारामध्ये मालमत्तेच्या कमी मूल्यांकनामुळे मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी

विकास करार-महसूल हिस्सेदारी

महाराष्ट्र मुद्रांक अधिनियम, 1958 (अधिनियम) चा अनुसूची-1 चा अनुच्छेद 5 (g-a) तरतूद करतो की, स्थावर मालमत्तेवरील बांधकाम किंवा तिचा विकास, किंवा तिची विक्री किंवा तिचे हस्तांतरण (मग ते कोणत्याही स्वरूपाचे असो) यासाठी प्रवर्तक किंवा विकासक, मग ते कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येत असो, त्यांना, प्राधिकार किंवा अधिकार देणाऱ्या संलेखाच्या संबधात, अनुसूची-1 च्या अनुच्छेद 25 च्या कलम (b) किंवा (c) यापैकी जे काही प्रकरण असेल त्या अंतर्गत अभिहस्तांतरणावर मालमत्तेचे बाजार मूल्य किंवा मोबदला, यापैकी जे जास्त असेल, जी हस्तांतरणाची विषयवस्तू आहे, मुद्रांक शुल्क आकारणीयोग्य आहे.

पुढे, 2016-17 आणि 2017-18 च्या वार्षिक दर अनुसूचिच्या मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 33 नुसार, महसूल हिस्सेदारीसाठी विकास कराराच्या प्रकरणात, मालकाच्या हिस्स्याची (जमीन मालकाला वाटप केलेल्या क्षेत्राची विक्री किंमत x 0.85 अधिक कोणत्याही स्वरूपात मोबदला आणि परतावायोग्य सुरक्षा ठेवीवर दहा टक्के दराने व्याज) गणना करून आणि वार्षिक दर अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या दराने संपूर्ण जमिनीचे मूल्यांकन करून बाजार मूल्य मिळविले जाईल. यापैकी जास्त असलेले, बाजार मूल्य म्हणून विचारात घेण्यात येईल. पुढे, 2016-17 आणि 2017-18 च्या वार्षिक दर अनुसूचिच्या मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 31 नुसार, बांधकाम क्षेत्र हिस्सेदारी/ महसूल हिस्सेदारीसाठी विकास कराराच्या बाबतीत, जमिनीचे बाजार मूल्य जेथे विकास हक्क हस्तांतरण वापरला जाईल, बाजार मूल्याची गणना करण्यासाठी जमिनीचे दर 25 टक्क्यांनी वाढवायचे आहे.

महसूल हिस्सेदारी समाविष्ट असलेल्या विकास करारात वार्षिक दर अनुसूचिच्या लागू तरतूदीनुसार मालमत्तेचे योग्य बाजार मूल्य किंवा मोबदल्याची गणना न केल्यामुळे तीन प्रकरणात (तीन युनिटमध्ये)⁵⁷ मुद्रांक शुल्क रकमेची (₹ 35.49 लाख + ₹ 23 लाख + ₹ 40.31 लाख = ₹ 98.80 लाख) कमी आकारणी, पुढे स्पष्ट केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणाला निदर्शनास आली.

⁵⁷ प्रकरण-1 जेएसआर हवेली-X, पुणेचा दस्तऐवज क्रमांक 5031/2017, प्रकरण-2 जेएसआर हवेली-XVIII, पुणेचा दस्तऐवज क्रमांक 9888/2017 आणि प्रकरण-3 जेएसआर हवेली-II, पुणेचा दस्तऐवज क्रमांक 293/2019.

2.3.1(a) मालमत्तेच्या कमी मूल्यांकनामुळे मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी

सह उपनिबंधक, वर्ग II, हवेली X, जिल्हा-पुणे कार्यालयाच्या दस्तऐवजाच्या (दस्तऐवज क्र. 5031/2017) तपासणीत (फेब्रुवारी 2019) असे दिसून आले की पुणे महानगरपालिकेच्या हद्दीतील मौजा: हडपसर येथील सर्व्हे नं. 166/3 (1200 चौ. मी.) 166/4 (1200 चौ. मी.) आणि 166/5 (1350 चौ. मी.) येथे स्थित 3750 चौ. मी. (1200 चौ. मी. + 1200 चौ. मी. + 1350 चौ. मी.) एकूण मोजमापाच्या जमिनीच्या विकासाकरिता विकासक आणि मालकांमध्ये संयुक्त विकास करार निष्पादित करण्यात आला (मार्च 2017). विभागाने ₹ 6.82 कोटी बाजार मूल्याची गणना केली व मोबदला निरंक दाखविण्यात आला. विभागाने मालमत्तेच्या बाजार मूल्यावर ₹ 34.13 लाख मुद्रांक शुल्क वसूल केले. मालमत्तेचे मूल्यांकन कोणत्या आधारावर केले, त्याबद्दलच्या गणनेचा तपशील अभिलेख्यांवर उपलब्ध नव्हता.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास (फेब्रुवारी 2019) आले की, पठनाच्या परिच्छेद '1-C' अनुसार उद्देशित मालमत्ता विशेष वाणिज्यिक प्रक्षेत्रामध्ये स्थित आहे, ज्याची निव्वळ अनुज्ञेय चटई क्षेत्र निर्देशांकाच्या किमान 40 टक्के वाणिज्यिक उद्देशासाठी उपयोग करावायची गरज आहे. पुढे, पठनाच्या परिच्छेद "3-a व b" नुसार, विकास हक्काचा विचार करून, निवासासहीत वाणिज्यिक बांधकामामध्ये विक्रीयोग्य क्षेत्राच्या 43 टक्के एकूण विक्री उत्पन्न आणि तळमजल्यावरील बांधकाम करावयाच्या दुकानातील 50 टक्के विक्रीयोग्य क्षेत्र मालकास देण्यास विकासक सहमत झाले. उर्वरित क्षेत्र म्हणजे 57 टक्के निवासासहीत वाणिज्यिक बांधकाम आणि तळमजल्यावर बांधकाम करावयाच्या दुकानामध्ये 50 टक्के विक्रीयोग्य क्षेत्र याचे एकूण विक्री उत्पन्न विकासाचा हिस्सा आहे.

त्यानुसार, लेखापरीक्षणाने एएसआर 2016-17 ची मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 31 लागू करून ₹ 9.84 कोटी बाजार मूल्य (विकासाचा हिस्सा) आणि एएसआर 2016-17 ची मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र.33 लागू करून मोबदला (मालकाचा हिस्सा) ₹ 13.92 कोटी (यात ₹ 1.40 कोटी सुरक्षा ठेवीवरील चार वर्षांसाठीचे व्याज देखील समाविष्ट होते) ची गणना केली. मोबदला जास्त असल्यामुळे, मोबदल्यावर (मालकाचा हिस्सा) म्हणजे ₹ 13.92 कोटीवर पाच टक्के दराने मुद्रांक शुल्क आकारावयाचे होते. हे ₹ 69.62 लाख इतके येते. तथापि विभागाने फक्त ₹ 34.13 मुद्रांक शुल्क वसूल केले. यामुळे ₹ 35.49 लाख मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी झाली (परिशिष्ट-2.3.1).

हे सूचित केल्यानंतर (नोव्हेंबर 2021 आणि सप्टेंबर 2023), नोंदणी महानिरीक्षक व मुद्रांक नियंत्रक, पुणे कार्यालयाने ₹ 35.49 लाख मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी मान्य केली (जानेवारी 2022) आणि सांगितले की मुद्रांक जिल्हाधिकारी, पुणे शहर यांना रक्कम वसूल करण्याचे निर्देश दिले आहेत. तथापि, आयजीआर कार्यालयाने

नंतर सूचित केले (सप्टेंबर 2023) की जेडीआर पुणेने निरीक्षण मान्य केले नाही, ते सह संचालक, नगर रचना, (जेडीटीआर) पुणेकडे तांत्रिक पैलू आणि मूल्यांकन पडताळण्यासाठी पाठवले आहे. जेडीटीआर पुणेकडून अजूनही अभिप्राय मिळालेला नाही. ते प्राप्त झाल्याबरोबर ताबडतोब लेखापरीक्षणास सूचित केले जाईल.

तथापि, या संदर्भात आयजीआरने केलेली कारवाई किंवा केलेली वसुली आतापर्यंत (सप्टेंबर 2024) कळविण्यात आलेली नाही.

ही बाब शासनाच्या निदर्शनास आणून दिली (ऑक्टोबर 2022, ऑगस्ट 2023 आणि ऑक्टोबर 2023), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (सप्टेंबर 2024).

2.3.1(b) मोबदल्याच्या चुकीच्या निर्धारणामुळे मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी

सह उपनिबंधक, हवेली XVIII, पुणे कार्यालयाच्या दस्तऐवजाच्या (दस्तऐवज क्र. 9888/2017) तपासणीत निदर्शनास आले (ऑक्टोबर 2018) की पिंपरी चिंचवड महानगरपालिका अंतर्गत मौजा-चिखली येथील गट क्र. 752 आणि 1651 येथे स्थित 5550 चौ. मी. (5150 + 200 + 200) मोजमापाच्या जमिनीचा संयुक्त उपक्रम करार मालक व विकासक यांच्यामध्ये निष्पादित करण्यात आला (जून 2017). विभागाने ₹ 7.64 कोटी मोबदल्याची गणना केली व मालमत्तेचे बाजारमूल्य ₹ 7.97 कोटी निश्चित केले. विभागाने बाजार मूल्यावर ₹ 39.84 लाख मुद्रांक शुल्क वसूल केले. कोणत्या आधारावर विभागाने बाजार मूल्याची गणना केली त्याचा तपशील अभिलेख्यांवर उपलब्ध नव्हता.

संयुक्त उपक्रम कराराच्या कलम 9 नुसार, 34,000 चौ. फूट म्हणजे 3158.67 चौ. मी. नविन बांधलेल्या सदनिका योजनेत मालकाचा हिस्सा असेल आणि मालकाचा हिस्सा तिसऱ्या पक्षाला विकण्याची जबाबदारी विकासकाकडे असेल. अशाप्रकारे, हा करार बांधकाम क्षेत्र हिस्सेदारी ऐवजी महसूल हिस्सेदारीचा आहे.

लेखापरीक्षणाने एसआरची मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 33 लागू करून विकासकाच्या हिस्स्याची (संपूर्ण जमिनीचे बाजार मूल्य) ₹ 6.31 कोटी आणि मालकाच्या हिस्स्याची (मोबदला) ₹ 12.57 कोटी गणना केली (ऑक्टोबर 2018). अशाप्रकारे, मालकाचा हिस्सा जास्त असल्यामुळे बाजार मूल्य म्हणून घ्यावयास पाहिजे होता आणि एमएस अधिनियमाच्या अनुच्छेद 25 अंतर्गत पाच टक्के दराने ₹ 62.83 लाख रकमेचे मुद्रांक शुल्क आकारणीय होते त्याविरुद्ध विभागाने ₹ 39.84 लाख वसूल केले. यामुळे ₹ 23 लाखांच्या मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी झाली (परिशिष्ट-2.3.2).

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (ऑक्टोबर 2018) सह जिल्हा निबंधक व मुद्रांक जिल्हाधिकारी पुणे शहर यांनी ₹ 23 लाख मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी मान्य केली (डिसेंबर 2021). हे प्रकरण नोंदणी महानिरीक्षक व मुद्रांक नियंत्रक, पुणे यांच्या

कार्यालयाला सूचित केले (डिसेंबर 2021). नोंदणी महानिरीक्षक आणि मुद्रांक नियंत्रक, पुणे यांनी लेखापरीक्षण निरीक्षण मान्य केले (फेब्रुवारी 2022). तथापि, आयजीआर कार्यालयाने नंतर सूचित केले आहे (सप्टेंबर 2023) की जेडीआर पुणेने निरीक्षण मान्य केले नाही, ते सह संचालक, नगर रचना, पुणेकडे तांत्रिक पैलू आणि मूल्यांकन पडताळण्यासाठी पाठवले आहे. अजूनही जेडीटीआर पुणे यांचा अभिप्राय मिळालेला नाही. ते प्राप्त झाल्याबरोबर ताबडतोब लेखापरीक्षणास सूचित केले जाईल.

तथापि, या संदर्भात आयजीआरने केलेली कारवाई किंवा केलेली वसुली आतापर्यंत (सप्टेंबर 2024) कळविण्यात आलेली नाही.

ही बाब शासनाच्या निदर्शनास आणून दिली (ऑक्टोबर 2022, ऑगस्ट 2023 आणि ऑक्टोबर 2023), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (एप्रिल 2024).

2.3.1(c) मालकाच्या हिस्स्याची चुकीची गणना केल्यामुळे मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी

सह उपनिबंधक, हवेली-II, पुणेच्या अभिलेख्यांच्या (दस्तऐवज क्र. 293/2019) तपासणीत निदर्शनास आले (जानेवारी 2020) की, पिंपरी चिंचवड महानगरपालिकेच्या हद्दीतील, तालुका हवेली, गाव-दिघी येथे स्थित, सर्व्हे क्र. 5, हिस्सा क्र. 7 पैकी 3365.69 चौ. मी. आणि सर्व्हे क्र. 5 हिस्सा क्र.8 पैकी 1687.92 चौ. मी. (5053.61 चौ. मी. मोजमापाची एकूण जमीन) मोजमापाच्या जमिनीच्या विकासासाठी संयुक्त उपक्रम विकास करार मालक आणि विकासक यामध्ये निष्पादित करण्यात आला (जानेवारी 2019). पूर्वी, हा संयुक्त उपक्रम विकास करार, सह जिल्हा निबंधक (CI-1) व मुद्रांक जिल्हाधिकारी, पुणे शहर द्वारा प्रकरण क्र. 245/18/ 8219/18 द्वारा अभिनिर्णयित करण्यात आला होता. विभागाने मालमत्तेच्या बाजार मूल्याची गणना ₹ 9.67 कोटी म्हणून केली होती आणि बाजार मूल्यावर ₹ 48.35 लाख रकमेचे मुद्रांक शुल्क आकारण्यात आले. विभागाद्वारा कोणत्या आधारावर बाजारमूल्य ठरविण्यात आले त्याचा तपशील अभिलेख्यांवर उपलब्ध नव्हता.

लेखापरीक्षणाच्या निदर्शनास आले (जानेवारी 2020) की सदनिका/युनिट्स/इतर बांधकाम यांच्या विक्रीपासून आणि आच्छादित पार्किंग, टेरेस व कोणत्याही इतर क्षेत्रासोबत संपूर्ण विक्रीयोग्य क्षेत्रापासून मिळणारी 'संपूर्ण विक्री मिळकत' आणि प्रति युनिट ₹ 1,00,000 ची अतिरिक्त रक्कम 42:58 म्हणजे मालकाला 42 टक्के आणि विकासकाला 58 टक्के या गुणोत्तरात वाटा करण्याचे पक्षकारांनी ठरविले. पुढे, असे दिसून आले की विभागाने 1(एक) चटई क्षेत्र निर्देशांक म्हणजे एकूण जमिनीच्या 5053.61 चौ.मी. विचारात घेऊन मालमत्तेच्या बाजार मूल्याची गणना केली. तथापि, संयुक्त शहर अभियंता, इमारत परवानगी विभाग, पीसीएमसी, पिंपरी, पुणे द्वारा

मंजूरी क्र. बीपी/दिघी/10/2021 दि.12.03.2021 ने अनुमोदीत मंजूर इमारत आराखडयानुसार 167 सदनिका समाविष्ट असलेल्या 9724.31 चौ. मी. च्या एकूण बांधकाम क्षेत्राला मान्यता दिली. अशाप्रकारे, मालकाच्या हिस्स्याचे मूल्य ₹ 17.73 कोटी आले ज्यावर पाच टक्के दराने ₹ 88.66 लाख मुद्रांक शुल्क आकारणीयोग्य होते. तथापि, विभागाने फक्त ₹ 48.35 लाख मुद्रांक शुल्क वसूल केले. यामुळे परिशिष्ट 2.3.3 मधील तपशिलानुसार ₹ 40.31 लाख मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी झाली.

लेखापरीक्षणाने लक्षात आणून दिल्यानंतर, सह जिल्हा निबंधक, पुणे शहरने म्हटले (डिसेंबर 2021) की अनुच्छेद 53A⁵⁸ अंतर्गत प्रकरण नोंदणी महानिरीक्षक व मुद्रांक नियंत्रक, पुणे यांना संदर्भित केले गेले. बाब नोंदणी महानिरीक्षक व मुद्रांक नियंत्रक, पुणे यांच्या कार्यालयाला सूचित केली गेली (ऑगस्ट 2022, नोव्हेंबर 2022 आणि सप्टेंबर 2023). उत्तरात, नोंदणी महानिरीक्षक आणि मुद्रांक नियंत्रक, पुणे यांनी म्हटले (एप्रिल 2023 आणि सप्टेंबर 2023) की अधिनियमाच्या कलम 53 A अंतर्गत प्रकरण प्राप्त झाले आहे आणि या प्रकरणात अंतिम निर्णयानंतर योग्य ती कारवाई केली जाईल.

ही बाब शासनाच्या निदर्शनास आणून दिली (फेब्रुवारी 2023 आणि ऑक्टोबर 2023), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (सप्टेंबर 2024).

2.3.2 पूरक करारनाम्यामध्ये मालमत्तेचे कमी मूल्यांकन झाल्यामुळे मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी-फंजीबल चटई क्षेत्र निर्देशांकाची हिस्सेदारी (एफएसआय)⁵⁹

एमएस अधिनियमाच्या अनुसूची-1 चा अनुच्छेद 5 (g-a) प्रदान करतो, की कोणत्याही स्थावर मालमत्तेवरील बांधकाम किंवा तिचा विकास, किंवा विक्री किंवा हस्तांतरण (मग ते कोणत्याही स्वरूपाचे असो) यासाठी प्रवर्तक किंवा विकासक, मग ते कोणत्याही नावाने संबोधण्यात येत असो, त्यांना, प्राधिकार किंवा अधिकार देणाऱ्या संलेखाच्या संबंधात, एमएस अधिनियमाच्या अनुसूची-1 च्या अनुच्छेद 25 च्या कलम (b) किंवा (c) यापैकी जे काही प्रकरण असेल, त्या अंतर्गत अभिहस्तांतरणावर मालमत्तेचे बाजार मूल्य किंवा मोबदला, यापैकी जे जास्त असेल, जी हस्तांतरणाची विषयवस्तू आहे, मुद्रांक शुल्क आकारणीयोग्य आहे. पुढे, एमएस अधिनियमाच्या कलम 2(na) मधील व्याख्येनुसार, कोणत्याही मालमत्तेशी संबंधित 'बाजार मूल्य', जी

⁵⁸ एमएस अधिनियमाचे कलम 53A, सीसीआरएला जेडीआरच्या आदेशाच्या तारखेपासून सहा वर्षांच्या कालावधीत सीओएस/जेडीआरच्या आदेशाची समीक्षा करण्याचा अधिकार देते.

⁵⁹ "फंजीबल चटई क्षेत्र निर्देशांक" म्हणजे आयुक्तांच्या विशेष परवानगी द्वारे अनुज्ञेय चटई क्षेत्र निर्देशांकाच्या वर आणि त्याहून अधिक बांधलेले क्षेत्र.

एखाद्या संलेखाची विषयवस्तू आहे म्हणजे संलेख ज्या दिनांकास निष्पादित करण्यात आला असेल त्या दिनांकास ती मालमत्ता खुल्या बाजारात विकली असता जी किंमत आली असती अशी किंमत किंवा संलेखात नमूद करण्यात आलेली मोबदल्याची रक्कम, यापैकी जी अधिकतम असेल ती रक्कम असा आहे.

सोसायटी आणि विकासक यांच्यात 2005 च्या अनुक्रमांक BDR-13/08 अंतर्गत जेएसआर, कुर्ला 3 कार्यालयात रीतसर नोंदलेला विकास करारनामा निष्पादित केला गेला (नोव्हेंबर 2005). विकासकाने पाच बहुमजली इमारती बांधल्या होत्या. 6 जानेवारी 2012 रोजी विकास नियंत्रण नियमावली, 1991 मध्ये सुधारणा करण्यात आली, ज्याचा परिणाम म्हणून प्रतिपूरक फंजीबल एफएसआय म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या अतिरिक्त एफएसआयचा लाभ घेणे शक्य झाले. तदनुसार, दोन्ही पक्षांना 3765.76 चौरस मीटर फंजीबल चटई क्षेत्र निर्देशांक मिळाला. त्यामुळे, त्यांनी अतिरिक्त व्यावसायिक उपक्रम आणि अतिरिक्त अटी व शर्तीची नोंद करण्यासाठी हा पूरक करारनामा (2005 च्या पुनर्विकास करारनाम्याच्या व्यतिरिक्त) निष्पादित केला. दोन्ही पक्षांनी मान्य केले की 3765.76 चौ. मी. पैकी (फंजीबल चटई क्षेत्र निर्देशांक), सोसायटी 1137.5 चौ. मी. (568.75 + 568.75) वापरेल आणि उर्वरित 2628.26 फंजीबल चटई क्षेत्र निर्देशांक विकासकाद्वारे वापरला जाईल.

सह उपनिबंधक, कुर्ला-V, मुंबई उपनगर जिल्हा कार्यालयाच्या अभिलेख्यांच्या (दस्तऐवज क्र. 2543/2015) पडताळणीतून (जून 2019) हे निदर्शनास आले की बोर्ला गाव, तालुका कुर्ला, मुंबई उप-नगर जिल्हा येथे स्थित नगर भूमापन क्रमांक 8(भाग) च्या 3765.76 चौ. मी. मोजमापाच्या फंजीबल चटई क्षेत्र निर्देशांका (एफएसआय) चे व्यावसायिक आकलन आणि अटी व शर्ती अभिलेखीत करण्यासाठी संस्था आणि विकासकादरम्यान 02/07/2015 रोजी एक पूरक करारनामा निष्पादित करण्यात आला होता. तत्पूर्वी, हा संलेख मुद्रांक जिल्हाधिकारी, कुर्ला कार्यालयामध्ये अभिनिर्णय प्रकरण क्रमांक Adj/1100901/953/15/K (जुलै 2015) द्वारा अभिनिर्णयित करण्यात आला होता. संलेखामध्ये ₹3.11 कोटी मोबदला दिला गेला, तर विभागाने ₹6.26 कोटीच्या बाजार मूल्याची (विकासक हिस्सा) गणना केली आणि ₹31.33 लाख मुद्रांक शुल्क आकारले. मालमत्तेचे मूल्यांकन कोणत्या आधारावर केले गेले याचा तपशील अभिलेख्यांवर उपलब्ध नव्हता.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले (जून 2019) की फंजीबल क्षेत्राच्या निपट्याबाबत वास्तु विशारदच्या दिनांक 04/06/2015 च्या स्पष्टीकरण पत्रानुसार (कराराचे पृष्ठ 26 ते 30), विकासकाला ₹9.96 कोटी अधिमूल्य प्रदान करावयाचे होते. त्यानुसार, विकासकाने प्रदान केलेले अधिमूल्य वजा करून लेखापरीक्षणाने बाजार मूल्य (विकासकाचा हिस्सा) ₹9.49 कोटी (₹19.45 कोटी - ₹9.96 कोटी) निर्धारित केले

ज्यावर ₹ 47.46 लाख मुद्रांक शुल्क आकारणीयोग्य होते. तथापि, विभागाने ₹ 31.33 लाख मुद्रांक शुल्क आकारले. परिणामी, ₹ 16.13 लाख मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी झाली (परिशिष्ट-2.3.4).

निदर्शनास आणून दिल्यावर (डिसेंबर 2021), उत्तरात, नोंदणी महानिरीक्षक आणि मुद्रांक नियंत्रक, पुणे यांच्या कार्यालयाने म्हटले (डिसेंबर 2021 आणि सप्टेंबर 2023) की ही बाब महाराष्ट्र मुद्रांक अधिनियमाच्या कलम 53A अंतर्गत विचाराधीन आहे आणि अंतिम निर्णयानंतर या बाबतीत योग्य कारवाई केली जाईल.

ही बाब शासनाच्या निदर्शनास आणून दिली (ऑक्टोबर 2022 आणि ऑक्टोबर 2023), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (सप्टेंबर 2024).

2.3.3 अभिहस्तांतरण पत्रात मालमत्तेच्या क्षेत्राच्या चुकीच्या वर्गीकरणामुळे मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी

महाराष्ट्र मुद्रांक अधिनियम, अनुसूची-I च्या अनुच्छेद 25 नुसार, कलम (a), (b) किंवा (c) यापैकी जे काही प्रकरण असेल त्या अंतर्गत अभिहस्तांतरण पत्रामध्ये, मालमत्तेच्या बाजार मूल्यावर, मुद्रांक शुल्क आकारणीयोग्य आहे. पुढे, महाराष्ट्र मुद्रांक अधिनियमाच्या कलम 2(na) मधील व्याख्येनुसार, कोणत्याही मालमत्तेशी संबंधित “बाजार मूल्य” जी एखाद्या संलेखाची विषयवस्तू आहे, म्हणजे, असा संलेख ज्या दिनांकास निष्पादित करण्यात आला असेल त्या दिनांकास ती मालमत्ता खुल्या बाजारात विकली असता जी किंमत आली असती अशी किंमत किंवा संलेखात नमूद करण्यात आलेली मोबदल्याची रक्कम, यापैकी जी अधिकतम असेल ती रक्कम असा आहे.

वार्षिक दर अनुसूची 2018-19 च्या मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 23(a) नुसार, जिथे ग्रामीण भागातील कोणतीही शेतजमीन विकल्या जात आहे आणि जर अशी जमीन अकृषक उपयोगासाठी रूपांतरित करण्यात आली, तर अशी जमीन/भूखंड समावेश असलेल्या जमिनीच्या गावाच्या व मार्गदर्शिका क्र.16(c)च्या तुलनेत उजाड जमिनीच्या दराच्या आधारावर मूल्यांकन केले पाहिजे.

मार्गदर्शिका क्र. 16(c) नुसार मंजूर लेआऊट अंतर्गत जेथे रस्ते, मोकळ्या जागा, सुविधा क्षेत्र इ. वगळून फक्त एक किंवा अधिक भूखंड विकले जातात, अशा क्षेत्रांच्या/ एकत्रित क्षेत्राच्या मूल्यांकनासाठी थेट अकृषक दर विचारात घ्यावयास पाहिजे.

सह उपनिबंधक, हवेली-XI, जिल्हा-पुणे कार्यालयाच्या अभिलेख्यांच्या (दस्तऐवज क्र 1937/2019) तपासणीत निदर्शनास आले (जुलै 2019) की पुणे महानगरपालिकेच्या हद्दीतील जिल्हा-पुणे, तालुका-हवेली, गांव-फुरसुंगी येथे स्थित सर्व्हे क्र. 220 ची 17700 चौ. मी. मोजमापाच्या जमिनीचा ₹ 3.60 कोटी मोबदल्यासाठी विक्री पत्र

विक्रेता व खरीददार यांच्यामध्ये निष्पादित करण्यात आला (डिसेंबर 2018). विभागाने मालमत्तेचे बाजार मूल्य ₹ 10.44 कोटी निर्धारित केले आणि सहा टक्के दराने ₹ 62.70 लाख मुद्रांक शुल्क आकारले.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले (जुलै 2019) की उपरोक्त जमिनीला अकृषक परवानगी जिल्हाधिकारी, पुणे यांनी दि. 04/06/2008 च्या आदेशाद्वारे प्रदान केली. दि. 26/09/2014 च्या आदेशाद्वारे जिल्हाधिकारी, पुणे द्वारा सुधारित इमारत आराखडा मंजूर करण्यात आला आणि मालमत्तेचे हक्क (7/12) म्हणजेच मालमत्तेच्या हक्काचा अभिलेख म्हणून जमिनीच्या एकूण 19800 चौ. मी. क्षेत्रापैकी रस्ते, नाला आणि सामान्य विहिरीखालील क्षेत्र वगळून 17700 चौ. मी. साठी सुधारित इमारत आराखडा मंजूर करण्यात आला.

जरी सर्व्हे क्र. 220 अकृषक उद्देशासाठी जून 2008 मध्ये रूपांतरित करण्यात आला, तरी अजूनपर्यंत ते वार्षिक दर अनुसूचिच्या प्रभाग क्र. 11.4 मध्ये जे बाजार मूल्याची गणना करताना लागू करावयाची होती, अकृषक प्रभाग क्र. 9.2 अंतर्गत ₹ 11460/- अकृषक दराऐवजी ₹ 7780/- जमीन दरासोबत संभाव्य अकृषक क्षमता असलेली जमीन म्हणून वर्गीकृत केली गेली. वार्षिक दर अनुसूचि 2018-19 च्या मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 23(A) सोबत मूल्यांकन मार्गदर्शिका क्र. 16(c) नुसार अकृषक प्रभाग क्र. 9.2 अंतर्गत अकृषक दर लागू करण्याची गरज होती.

तथापि, विभागाने बाजार मूल्याची गणना करताना जमिनीचे दर ₹ 5900 म्हणजे अकृषक क्षमता जमिनीच्या म्हणजे ₹ 7780 दरापेक्षाही कमी दराने आकारले.

लेखापरीक्षणाने अकृषक प्रभाग क्र. 9.2 अंतर्गत ₹ 11460 दर लागू करून ₹ 20.28 कोटी बाजार मूल्याची आणि ₹ 1.22 कोटी आकारण्यायोग्य मुद्रांक शुल्काची गणना केली त्याविरुद्ध विभागाने ₹ 62.70 लाखांचे मुद्रांक शुल्क आकारले. यामुळे ₹ 59.00 लाख रकमेचे मुद्रांक शुल्क कमी आकारले (परिशिष्ट 2.3.5).

हे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (फेब्रुवारी 2022) नोंदणी महानिरीक्षक आणि मुद्रांक नियंत्रक, पुणे कार्यालयाने लेखापरीक्षण निरीक्षण मान्य केले (जुलै 2022) आणि म्हटले की सह जिल्हा निबंधक, पुणे शहर यांनी अनुच्छेद 32A अंतर्गत, लेखापरीक्षण निरीक्षण मान्य केले आणि ₹ 59.00 लाख आक्षेपित रकमेच्या वसूलीकरणाच्या कारवाईला सुरुवात केली. पुढे, आयजीआर कार्यालयाने देखिल सह जिल्हा निबंधक, पुणे शहर कार्यालयाला आक्षेपित रक्कम वसूल करण्याचे निर्देश दिले.

आयजीआर कार्यालयाने असे नमूद केले आहे (सप्टेंबर 2023) की जेडीआर पुणे शहर यांनी ₹ 31.29 लाखांचे निरीक्षण अंशतः स्वीकारले आहे आणि चालान दिनांक जानेवारी 2023 द्वारे रक्कम वसूल केली आहे.

पुढे, आयजीआर कार्यालयाने सप्टेंबर 2024 मध्ये नमूद केले की नोंदणी उपमहानिरीक्षक आणि मुद्रांक नियंत्रक यांनी अपील निकाली काढताना जमीन गावठाणाबाहेर असल्याचे सांगून झोन 9.2 ऐवजी एसआर 2018-19 च्या झोन 9.4 अंतर्गत वर्गीकरण केले.

आयजीआरचे उत्तर स्वीकार्य नाही कारण वरील सर्व्हे नंबर झोन 10.2 मध्ये सुद्धा वर्गीकृत केले आहे जे गावठाण अंतर्गत अनधिकृत अकृषक जमिनीसाठी आहे. ही जमीन अकृषक असल्यामुळे झोन 9.2 अंतर्गत वर्गीकृत केली जावी जी महामार्गासमोरील जमिनीशिवाय गावठाण क्षेत्रातील उर्वरित जमिनीसाठी आहे.

ही बाब शासनाच्या निदर्शनास आणून दिली (ऑक्टोबर 2022 आणि ऑक्टोबर 2023), त्यांच्या उत्तराची प्रतीक्षा आहे (सप्टेंबर 2024).

सार्वजनिक बांधकाम विभाग

2.4 रस्ता देखभाल दायित्वांचे उल्लंघन केल्यामुळे सवलतधारकाला अनुचित लाभ

सार्वजनिक बांधकाम विभाग, महाराष्ट्र शासन (पीडब्ल्यूडी) यांनी कार्यकारी अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग क्र.1, चंद्रपूर यांच्या मार्फत संरचना, बांधा, वित्त, वापरा आणि हस्तांतरण आधारावर रस्त्यांच्या देखभालीसह प्रकल्प महामार्गाच्या⁶⁰ निविदेची बोली स्वीकारल्याबद्दल सवलतधारकाला माहिती दिली (ऑक्टोबर 2010). विभागाने सवलतधारकासोबत एक सवलत करार (सीए) निष्पादित केला (फेब्रुवारी 2011). प्रकल्प महामार्गाचा भाग असणारी सर्व कामे पूर्ण केली गेली आणि तो व्यावसायिक वापरासाठी योग्य घोषित करण्यात आला (जून 2012). मान्य टोल अधिकारांसह टोल वसुली सुरू केली (जुलै 2012).

सवलत कराराचा कलम 17.1.1 तरतूद करतो की सवलतधारक, वापरण्याच्या कालावधीत, प्रकल्प महामार्गाची देखभाल करतील. सवलतधारकाच्या दायित्वांमध्ये नियमित आणि प्रतिबंधात्मक देखभाल करणे, प्रमुख देखभाली जसे की फरसबंदीचे पुनआच्छादन आणि संरचनांच्या दुरुस्त्या समाविष्ट होत्या. सवलत कराराचा कलम 17.8.1 तरतूद करतो की जर सवलतधारक देखभाल आवश्यकतेमध्ये नमूद केलेले कोणतेही दोष किंवा कमतरता, त्यात निर्दिष्ट केलेल्या कालावधीत दुरुस्त किंवा सुधारणा करण्यात अयशस्वी झाला तर, तो कराराचा भंग असल्याचे मानले जाईल. उल्लंघन बरे होईपर्यंत विलंबाच्या प्रत्येक दिवसासाठी गणना होणारी आणि प्रदान करावी लागणारी, सरासरी दैनिक शुल्काच्या⁶¹ 0.5 टक्के आणि स्वतंत्र अभियंत्याद्वारे केलेल्या अंदाजानुसार अशा दुरुस्ती किंवा सुधारणेच्या खर्चाच्या 0.1 टक्के यापैकी जास्त असेल ती रक्कम नुकसान म्हणून वसूल करण्यास प्राधिकारी हक्दार असेल. सवलत कराराचा कलम 17.9.1 तरतूद करतो की जर सवलतधारक प्रकल्प महामार्गाची देखभाल आणि/किंवा दुरुस्ती करत नाही आणि प्राधिकाऱ्याकडून या संदर्भात नोटीस मिळाल्यापासून 15 दिवसांच्या आत उपायात्मक कामे सुरू करण्यात अयशस्वी ठरला, तर प्राधिकारी अशा सुधारात्मक गोष्टी सवलतधारकाच्या जोखीम आणि खर्चावर हाती घेईल आणि त्याची किंमत सवलतधारकाकडून वसूल करेल. उपरोक्त खर्चाच्या वसुलीच्या व्यतिरिक्त, अशा किमतीच्या 20 टक्के एवढी रक्कम सवलतधारकाद्वारा प्राधिकाऱ्याला नुकसान भरपाई म्हणून दिली जाईल. पुढे, कलम 17.9.2 तरतूद करते की कलम 17.9.1 मध्ये निर्दिष्ट केलेले खर्च आणि नुकसान थेट एस्क्रो खात्यातून वसूल करण्याचा अधिकार प्राधिकाऱ्यांना असेल, जसे की असे खर्च आणि नुकसान कार्यचालन व देखभाल खर्च आहेत.

⁶⁰ चंद्रपूर जिल्ह्यातील जाम-वरोरा-चंद्रपूर-राजुरा-आसिफाबाद रस्त्याच्या चौपदरीकरणाचे काम, राज्य महामार्ग क्रमांक-264 0/00 ते 40/00 किलोमीटर

⁶¹ टोलचे दररोजचे सरासरी संकलन

अभिलेखांच्या छाननीत (ऑगस्ट 2019 आणि डिसेंबर 2021) कार्यकारी अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग क्रमांक 1, चंद्रपूरला निदर्शनास आले की रस्त्याचा पृष्ठभाग खराब होत होता आणि सवलतधारक प्रकल्प महामार्गाची देखभाल करण्यासाठी प्रयत्न करत नव्हता. कार्यकारी अभियंत्याने सवलतधारकास रस्त्याचे मूल्यांकन करण्याचे आणि त्यानुसार, रस्त्याची दुरुस्ती किंवा सुधारणा करण्याचे आणि आवश्यक बिटुमिनस आच्छादनाचे काम हाती घेण्याचे निर्देश दिले (जानेवारी 2018). प्रत्युत्तरादाखल, सवलतधारकाने सांगितले (जानेवारी 2018) की त्यांनी ऑक्टोबर 2017 मध्ये रफनेस इंडेक्स टेस्ट केली होती आणि रस्त्याचा खडबडीतपणा बराच मर्यादेत असल्याचे आढळले. कार्यकारी अभियंत्यांनी रस्ता दुरुस्त करण्यासाठी सवलतधारकास पत्र जारी केले (मार्च 2018). यादरम्यान, सार्वजनिक बांधकाम विभागाने देखील महाराष्ट्र अभियांत्रिकी संशोधन संस्था, नाशिक मार्फत रस्त्याच्या स्थितीचे मूल्यांकन केले (ऑगस्ट 2018) आणि निष्कर्षांनी रस्त्यांचा खडबडीतपणा मूल्य सवलत करारामध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मर्यादेपेक्षा जास्त असल्याचे दर्शविले. सवलत कराराचा शेड्यूल K रस्त्याचा खडबडीतपणा दुरुस्ती/सुधारणेसाठी 180 दिवसांच्या कालमर्यादेची तरतूद करते. अशा प्रकारे, सवलतधारकाने 180 दिवसांच्या विहित मुदतीत म्हणजे सप्टेंबर 2018 पर्यंत रस्ता दुरुस्त करावयास हवा होता. तथापि, मार्च 2018 ते सप्टेंबर 2018 दरम्यान 12 वेळा नोटिस देऊन देखिल सवलतधारकाने रस्ता दुरुस्त/सुधारित केला नाही. त्यानंतर ते कलम 17 नुसार कार्यचालन आणि देखभालीची जबाबदारी पूर्ण करण्यात अयशस्वी ठरले असे नमूद करून सवलतधारकास का.अ. ने नोटीस दिली (ऑक्टोबर 2018), जे सवलतधारकाच्या वतीने कसूर आहे आणि कलम 17.8.1 नुसार नुकसान भरपाईसाठी जबाबदार आहे.

त्यानंतर कार्यकारी अभियंत्याने सवलतधारकास सूचित केले (ऑगस्ट 2019) की रस्त्याच्या पृष्ठभागाची दुरुस्ती त्यांच्या 'जोखीम आणि खर्चावर' केली जाईल आणि रस्त्याच्या दुरुस्तीसाठी ₹ 14.32 कोटीचे अंदाजपत्रक तयार केले. सवलतधारकाने सचिव, सार्वजनिक बांधकाम विभाग यांना 10 ऑक्टोबर 2019 नंतर रस्ता आच्छादन प्रक्रिया सुरू करण्याच्या त्यांच्या निर्णयाबद्दल माहिती दिली (सप्टेंबर 2019) आणि त्यानंतर रस्त्याच्या दुरुस्तीची कामे पूर्ण केली (जुलै 2021).

अशाप्रकारे, नोटीस मिळाल्यापासून (ऑक्टोबर 2018) 15 दिवसांचा कालावधी लोटल्यानंतर लगेचच सवलतधारकाच्या जोखीम आणि खर्चावर सुधारात्मक उपायांसाठी आणि त्याची किंमत सवलतधारकाकडून वसूल करण्यासाठी सवलत कराराच्या कलम 17.9.1 नुसार कारवाई करण्यात विभागाकडून दुर्लक्ष झाल्याचे स्पष्ट होते आणि ऑक्टोबर 2018 मध्ये नोटीस जारी केल्यानंतर नऊ महिने कोणताही पत्रव्यवहार केला गेला नाही. ज्यामुळे प्रवाशांची गैरसोय होण्यात आणि एस्क्रो खात्यातून थेट खर्च आणि नुकसान वसूल करण्याचा अधिकार असूनही सवलतधारकास लाभ देण्यात झाले.

शिवाय, सार्वजनिक बांधकाम विभागाने सवलत कराराच्या कलम 17.8.1 नुसार सवलतधारकांकडून ₹ 14.13 कोटींचे नुकसान वसूल केले नाही. [₹ 1.43 लाख प्रती दिवस म्हणजे सरासरी दैनिक शुल्क संकलनाच्या 0.5 टक्के (₹ 0.76 लाख) आणि 988⁶² दिवसांसाठी अंदाजे दुरुस्ती खर्चाच्या 0.1 टक्के (₹ 1.43 लाख⁶³) यापैकी जास्त असेल ते].

शासनाने सांगितले (ऑक्टोबर 2024) की, ज्या कोणत्याही, सवलतधारकाच्या आक्षेपांना न जुमानता, विचारविनिमयानंतर जर काही अंतिम ठरवलेली दंडाची रक्कम वसूल करावी लागेल. त्यात पुढे म्हटले आहे की या प्रकल्पात लवादाच्या निर्णयाविरुद्ध कायदेशीर कारवाई सुरू आहे आणि एक सौहार्दपूर्ण तोडगा समिती देखील स्थापन करण्यात आली आहे आणि दंड वसूल करण्याचा निर्णय घेताना लेखापरीक्षणाने उपस्थित केलेले मुद्दे विचारात घेतले जातील.

महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ

2.5 मुंबई पुणे महामार्गासाठी टोल वसुली करारामध्ये ₹ 71.07 कोटीची अनियमित महसूल माफी

मेसर्स महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादितच्या मालकीची आणि नियंत्रित शासकीय कंपनी, मुंबई पुणे महामार्ग मर्यादितने, मेसर्स आयआरबी एमपी एक्सप्रेस वे प्रायव्हेट लिमिटेड, या सवलतधारकासोबत मुंबई-पुणे महामार्गाच्या⁶⁴ 'टोल, वापरा, देखभाल आणि हस्तांतरण'⁶⁵ साठी 01 मार्च 2020⁶⁶ पासून ₹ 8262 कोटींच्या उप-सवलत शुल्कासाठी 1 मार्च 2020 पासून 30 एप्रिल 2030 पर्यंत उप-सवलत करार (करार) केला (28 फेब्रुवारी 2020). आयआरबीद्वारे एमपीईएलला देय असलेली आगाऊ रक्कम ₹ 6500 कोटी होती (01 मार्च 2020 रोजी देय, जर विलंब झाल्यास

⁶² कार्यकारी अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग क्रमांक 1 चंद्रपूर द्वारे दिलेल्या नोटीस पासून (22.10.2018) सवलतधारकाद्वारे दुरुस्तीचे काम पूर्ण केल्याच्या तारखेपर्यंत (06.07.2021).

⁶³ प्रकल्पाच्या बांधकामानंतर त्रयस्थ अभियंत्याचा कार्यकाळ संपल्यामुळे. अधीक्षक अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, चंद्रपूर मंडळ यांनी मंजूर केलेल्या रस्त्याच्या दुरुस्ती किंवा सुधारणेसाठीचा अंदाज (₹ 14.32 कोटी) विचारात घेतला.

⁶⁴ यशवंतराव चव्हाण द्रुतगती मार्ग आणि राष्ट्रीय महामार्ग NH-48 (जुना NH-4).

⁶⁵ टीओटी मॉडेलमध्ये, सार्वजनिक निधीद्वारे बांधण्यात आलेल्या निवडक ऑपरेशनल हायवे प्रकल्पांसाठी पूर्व-निर्धारित सवलत कालावधीसाठी शुल्क गोळा करण्याचा आणि विनियोगाचा अधिकार सवलतधारकांना एकरकमी रकमेच्या आगाऊ प्रदानाने दिला जाईल.

⁶⁶ 01 मार्च 2020 ते 30 एप्रिल 2030 पर्यंत.

9.5 टक्के वार्षिक व्याजासह) तर उर्वरित ₹ 1762 कोटी पुढील तीन वर्षांत⁶⁷ देय होते. 01 मार्च 2020 पासून टोल वसुली सुरू झाली आणि करार सुरू आहे.

कराराचा अनुच्छेद 25.1 असे नमूद करतो की तृतीय पक्षाचे दावे आणि गैर-राजकीय घटनांसह अप्रत्याशीत घटनांना⁶⁸ सामावण्यासाठी आयआरबी स्वतःच्या खर्चातून योग्य विमा संरक्षण लागू करेल आणि चालू ठेवेल. अनुच्छेद 27.2 नुसार गैर-राजकीय घटनांमध्ये दैवी कृती, महामारी, भूकंप, पूर, भूस्खलन, चक्रीवादळ, संप/बहिष्कार, न्यायालयाचे कोणतेही आदेश, भूवैज्ञानिक परिस्थिती आणि निसर्गाच्या तत्सम परिस्थितींचा समावेश होतो. पुढे, कराराच्या अनुच्छेद 27.7.2 मध्ये अशी तरतूद आहे की अशा गैर-राजकीय घटनांमुळे उद्भवणारे कोणतेही नुकसान, अप्रत्याशीत घटनेचा खर्च संबंधित पक्ष उचलतील आणि कोणत्याही पक्षाने दुसऱ्या पक्षाला त्याची कोणतीही किंमत देण्याची आवश्यकता नसेल. तथापि, आयआरबीने अप्रत्याशीत घटनांसाठी त्याच्या व्यवसायाचा विमा उतरवला नव्हता.

कोविड-19 ची महामारी रोखण्यासाठी शासनाने 23 मार्च 2020 पासून लॉकडाऊन लागू केले, ज्यामुळे टोल संकलन विस्कळीत झाले व कलम 27.2 नुसार ही एक गैर-राजकीय अप्रत्याशीत घटना होती. आयआरबीने एमपीईएलला टोल महसुलाचे नुकसान सहन करण्याची आणि उप-सवलत शुल्कात माफी देण्याची विनंती केली (24 मार्च 2020). एमपीईएलने गैर-राजकीय अप्रत्याशीत घटनांशी संबंधित कलमांचा हवाला देऊन दावे नाकारले (09 एप्रिल 2020).

त्यानंतर, आयआरबी कडून योग्य नुकसानभरपाईसाठी त्यांच्या प्रकरणाचा विचार करण्याच्या सततच्या विनंतीनुसार, एमपीईएलच्या संचालक मंडळाने त्यांच्या बैठकीत (20 एप्रिल 2020) टोल संकलनात 25 दिवसांच्या महसूल नुकसानाच्या गणनेवर आधारित भरपाई देण्यास सहमती दर्शवली. मंडळाने निर्धारित केल्यानुसार, नुकसानभरपाईच्या रकमेची गणना ₹ 71.07 कोटी करण्यात आली, प्राप्त झालेल्या सवलत शुल्काच्या पहिल्या हप्त्यातून कपात केली गेली (18 जून 2020). गैर-राजकीय अप्रत्याशीत घटनेसाठी एमपीईएलचा आयआरबीला ₹ 71.07 कोटी नुकसानभरपाईचा निर्णय कराराच्या अनुच्छेद 27.2 आणि 25.1 च्या अनुपालनानुसार नव्हता. या चालू प्रकरणात, कराराच्या कलम 25.1 नुसार, गैर-राजकीय घटनेसह अप्रत्याशीत घटनांना सामावण्यासाठी सवलतधारकाने असा विमा काढावयास पाहिजे होता. पुढे, कराराच्या अनुच्छेद 27.7.2 (a) मध्ये अशी तरतूद केली आहे की गैर-

⁶⁷ 01 मार्च 2021 रोजी ₹ 850 कोटी देय होते, 01 मार्च 2022 रोजी ₹ 850 कोटी देय होते आणि 01 मार्च 2023 रोजी ₹ 62 कोटी देय होते.

⁶⁸ कराराचा कलम 27.1, अप्रत्याशीत घटना म्हणजे करारामध्ये परिभाषित केल्यानुसार भारतात कोणत्याही किंवा सर्व गैर-राजकीय घटना, अप्रत्यक्ष राजकीय घटना आणि राजकीय घटना घडणे असा आहे.

राजकीय घटना घडल्यानंतर, त्यांच्या संबंधित अप्रत्याशीत घटनेचा खर्च पक्ष उचलतील आणि कोणताही पक्ष दुसऱ्या पक्षाला त्याची कोणतीही किंमत देणार नाही. अशाप्रकारे, आयआरबीने अप्रत्याशीत घटनांचा खर्च सहन करावयास हवा होता. अशाप्रकारे, एमपीईएलद्वारे आयआरबीला ₹ 71.07 कोटीच्या अप्रत्याशीत घटना खर्चाचे प्रदान करारामधील तरतुदींचे उल्लंघन आणि आयआरबीला अनुचित अनुकूलता त्या मर्यादेपर्यंत होती.

जेव्हा ही बाब शासनाच्या निदर्शनास आणून देण्यात आली (सप्टेंबर 2022), आयआरबीने मागणीला विरोध केला आणि कराराच्या कलम 37 अंतर्गत विवादाचे निराकरण करण्याचे आवाहन केले. त्रयस्थ अभियंत्याने कराराच्या कलम 37 नुसार मध्यस्थी केली (24 ऑगस्ट 2023) आणि मध्यस्थी अहवालाद्वारे (13 ऑक्टोबर 2023), आयआरबीने एमईपीएलला ₹ 71.06 कोटींची रक्कम पाठवण्याचा सल्ला दिला. शासनाने सांगितले (डिसेंबर 2023) की ₹ 71.07 कोटींची वसुली सुरू करण्यात आली आहे. शासनाने पुढे सांगितले (ऑगस्ट 2024) की तीन महिन्यांच्या आत ठेकेदाराकडून ₹ 71.06 कोटी वसूल करण्याचे एमएसआरडीसीला निर्देश दिले आहेत.

दत्तप्रसाद शिरसाट

(दत्तप्रसाद शिरसाट)

महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II)

महाराष्ट्र

नागपूर

दिनांक: 27 मार्च 2025

प्रतिहस्ताक्षरित

के. संजय मूर्ती

(के. संजय मूर्ती)

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक

नवी दिल्ली

दिनांक: 28 मार्च 2025

